

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

**ABBASİLER DÖNEMİNDE EMİRÜ'L ÜMERALIK ve TÜRK
EMİRÜ'L ÜMERALAR (936-946)**

Hakan YILDIZ

Danışman

Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU

MANİSA 2017

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 17/08/2017 tarih ve 26/Ek5 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hakan YILDIZ "Abbasiler Döneminde Emiru'l Ümeralık ve Türk Emiru'l Ümeralar (936-946)" konulu tezi incelenmiş ve aday 11/09/2017 tarihinde saat 13.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU
BAŞKAN

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Sükran YAŞAR
S. Yaşar

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Gaye YAVUZCAN
G. Yavuzcan

Evet Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “**ABBASİLER DÖNEMİNDE EMİRÜ’L ÜMERALIK ve TÜRK EMİRÜ’L ÜMERALAR (936-946)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2017

Adı Soyadı

Hakan YILDIZ

İmza

ÖZET

ABBASİLER DÖNEMİNDE EMİRÜ'L ÜMERALIK ve TÜRK EMİRÜ'L ÜMERALAR (936-946)

İslam Devletinde Emevi iktidarından sonra yönetimi Abbasiler ele geçirmiştir. Bu yönetim değişikliği İslam devleti açısından basit bir değişiklik değil köklü bir ihtilaldir. Abbasi iktidarının başlangıcından itibaren hemen hemen her döneminde de Türk Milleti etkin rol oynamıştır. Türkler Abbasi halifelerini genellikle vesayet altına almış ve halifenin zayıf olduğu durumlarda devlet yönetimini tamamen ele almıştır. Bu Türk iktidarı dönemini iki bölümde inceleyeceğiz birinci bölüm “Türk Kumandanlar Devri” ikinci bölüm ise “Emirü'l Ümeralık Kurumu” olacaktır. Her iki devirde de kanlı çatışmalar, şiddetli iktidar kavgaları olmuş, bu çatışmalar her iki tarafa da epey zarar vermiştir. Bu yüzden hem Abbasi iktidarı zayıflamış hem Türk nüfuzu azalmıştır. Türkler bu zayıflamanın neticesinde başka bölgelere giderek müstakil yönetimler kurmuş ve varlığını sürdürmüştür. Ancak Abbasi hanedanlığı yok olma sürecine girerek kendisini toparlayamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Halife, Emirü'l-Ümera, Abbasi, Türk

ABSTRACT

INSTITUTION OF EMIRU'L UMERAS IN THE ABBASID STATE and TURKISH EMIRU'L UMERAS (936-940)

In the Islamic State Abbasid took control of management after Umayyad power. This management alteration is not a simple but a profound revolution in terms of Islamic State.

Since the beginning of Abbasid power in almost all eras Turks have played a crucial role. Turks generally take Abbasid caliphets under control and take control totally caliphet when the caliphet is low in power. This Turk dominant era will be analyzed as “Turks Commanders Era” as the first part and “Emirü'l Ümera Association” as the second part. Both eras witnessed bloody conflicts. Fierce throne fights and both sides were harmed overwhelmingly. Thus, not only Abbasid power weakened, but also Turks population decreased. As a result of this decrease, Turks migrated into the various regions and originated autonomous states and lived. However Abbasid dynasty entered into destruction phase and couldn't gather itself up.

Key Words: Caliphet, Emiru'l Umera, Abbasid, Turk

TEŐEKKÖR

Çalıőmamın her aőamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren, sevgi ve saygısını eksik etmeyen danışman hocam Sayın. Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya, tanımaktan onur duyduğum ve yüksek lisans çalıőması boyunca bana her türlü kolaylığı ve imkânı sağlayan Mahmut ÖZBULUT ve İlker Efe KONYA'ya, bana güç ve cesaret veren bütün arkadaşlarıma, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan annem Ayser YILDIZ'a ve aileme ve yürekten teşekkür ederim.

Hakan YILDIZ

Manisa, 2017

İçindekiler

Özet.....	IV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KOMUTANLAR DEVRİ

1.1 Türk Komutanların Abbasi Halifeleri ile İlişkileri.....	6
1.2 EMİRÜ'L ÜMERALIK KURUMU	18
1.2.1 Ortaya Çıkışı ve Abbasi Devletindeki Yetkileri.....	19
1.2.2 Türklerin Bağdat'a Gelişi	21
1.2.3 Merdâvîc'in Öldürülmesinden Sonra Türkler.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EMİRÜ'L ÜMERALAR DEVRİ

2.1 Ebû Bekr Muhammed b. Râik ve Beckem et-Türki	25
2.1.1 Muhammed b. Râik ve Abdullah Ebû el-Berîdi Mücadelesi	29
2.1.2 Ebû Abdullah b. el-Berîdi'nin Vezaret Çabaları	30
2.1.3 Ebû Bekr Muhammed b. Râik ve Ebû Abdullah el-Berîdi Arasında Geçen Diğer Mücadeleler	32
2.1.4 Büveyhilerin Ahvazı Alması	36
2.1.5 Mukle'nin Elinin Dilinin Kesilmesi	40
2.1.6 Beckem'in Bağdat'ı Ele Geçirmesi ve Emirü'l-Ümerâlığı	42
2.1.7 Halife er-Râzî ve Beckem'in Musul'a; Muhammed b. Râik'in de Yeniden Ortaya Çıkıp Şam'a Gitmeleri	44
2.1.8 el-Berîdî'nin Vezir Olması.....	47
2.1.9 Balba'nın isyanı.....	48
2.1.10 Rüküddevle'nin Vasıta Gelişi.....	48
2.1.11 Beckem'in el-Cibâl Bölgesine Gitmesi ve Tekrar Geri Dönüşü.....	49
2.1.12 Beckem'in Vâsıt'ı Ele Geçirmesi	49
2.1.13 er- Razi Billah'ın Vefatı	50
2.1.14 Muttâki Lillah'ın Halifeliği	51
2.1.15 Beckem et-Türkî'nin Ölümü	52
2.1.16 Muhammed b. Râik'in Tekrar Bağdat'a Gelmesi ve Yeniden Emirü'l-Ümerâ Olması.....	54

2.1.17 el-Berîdi'nin Bağdat Hâkimiyeti	56
2.1.18 Muhammed b. Râik'in Öldürülmesi.....	58
2.2 Ebu'l Vefa Muzaffer b. Tüzün et-Türkî	59
2.2.1 Seyfûddeve'nin Bağdat'a Gelmesinden Sonra Türklerin Vâsıftaki Durumu.....	64
2.2.2 Tüzün'ün Emîrû'l-Ümeralığı.....	65
2.2.3 Halife el-Muttakî Lillâh ile Tüzün'ün Arasının Bozulması.....	65
2.2.4 Halife el-Muttakî'nin Musul'a Gitmesi	66
2.2.5 Tüzün-Hamdanoğlu Mücadelesi	67
2.2.6 Tüzün ve Büveyhi ilişkileri	67
2.2.7 Halife el-Muttakî'nin Dönüş Hususunda Tüzün İle Mektuplaşması	68
2.2.8 Halife el-Müstekfî Billâh'ın Hilâfeti.....	69
2.2.9 Ebû Hüseyin el-Berîdî'nin Öldürülmesi ve Yakılması	71
2.2.10 İbn Hemdân İle Mücadele	72
2.2.11 Tüzün'ün Ölümü ve İbn Şîrzâd'ın Emîrû'l-Ümerlîğe Tayini	72
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	76

GİRİŞ

Türklerin, Abbasi devleti hizmetine girişlerini anlatırken Emevi hanedanının yıkılışına kadar gitmek durumundayız. Çünkü Türkler İslam dünyasıyla Abbasi döneminden önce tanışmıştır. Ancak konumuz Türklerin İslamiyet ile tanışması olmadığı için bu konuya derinlemesine girmeyeceğiz. Abbasilerin Emevileri yıkmasında Türkler “Abbasi İhtilali”ne katılarak etkili olmuşlardır. Bu yüzden konuyu Abbasilerin İslam Devleti iktidarını ele geçirişinden itibaren ele almak gerekmektedir.

Abbasilerden önce özellikle Emeviler Döneminde gerek asabiye ve gerekse Arap olmayanların dışlanması politikası Abbasi iktidarını doğurmuştur. Bu sebeple Abbasiler kendileri Arap olmakla birlikte Emevilerden memnun olmayan gayr-i Arap unsura dayanmışlardır. Bu durum ilk yıllarda daha çok Farisi unsur olarak kendini gösterse de Halife Harun Reşid ve sonrasında Türkler lehine gelişme göstermiştir.

Emevi karşıtı ilk nümayişler, hayatlarından memnun olmayanların çoğunlukta olduğu 3 bölgeden çıktı. Bu bölgeler Humeyme, Kufe ve Horasan. Abbasiler de merkez olarak Kufe’yi seçtiler ve bu bölgede çalışmalarını sürdürdüler. Abbasilerin ezilenlerin çoğunlukta olduğu bir yeri seçmesi çok akıllıcadır. Birçok farklı etnik grup olsa da buna aldırış etmemişler ve hepsini isyana teşvik etmişlerdir. Ortak düşman algısı yaratmışlar ve ezilen psikolojisini kullanarak başarılı olmuşlardır. Gizli teşkilatlar kurarak bilinçli bir isyan hareketi planlamışlardır. Hareketin üyelerinin hemen hemen hepsi mevalidendir. Hareketin başında ise Ebû Müslim el-Horasani bulunuyordu. Abbasi hanedanlığının Türkler ile karşılaşması da isyanın organize edildiği bölge olan Horasanda olmuştur.¹ Abbasi ihtilal hareketi uzun ve kanlı oldu ve bu mücadeleler sonunda bir asırdır İslam devletinin iktidarında olan Emeviler tarihe karıştı ve iktidarı Abbasi hanedanı ele aldı.

Abbasi ihtilali basit bir iktidar değişimi değildir. İslam devletinin dönüm noktalarından biridir. İslam dünyası bu ihtilalden sonra bambaşka bir şekil almıştır. Yeni yönetim ilk iş olarak devletin merkezini değiştirmiş Suriye’de olan merkez Irak’a taşınmıştır. Bunun sebebi ise Emevilerin en güçlü olduğu bölgenin Suriye olmasıdır. Karşı ihtilalle karşılaşmak istemeyen Abbasi yönetimi merkezi kendisini güçlü hissettiği noktaya, Irak’a

---

¹ M. Şemsettin Günaltay, “*Abbas Oğulları İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*”, **Bulleten**, Ankara, 1942, Cilt:6 Sayı. 23-24, s.179; Hakkı Dursun YILDIZ, “Abbasiler”, **DİA**, Ankara, 1999, Cilt:1, s. 34

taşımıştır. Hilafet merkezi Bağdat'a taşınınca Arapların hâkimiyeti sona ermiş Abbasi halifesi de yerel bir lider olmaktan çıkmış Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olmuştur.²

Emevilerin yıkılması ve Abbasi hanedanının iktidari ele geçirmesi ile gayr-i Arap unsurlar, yani mevali, devlet yönetiminde etkin olmaya başladı. Devletin güttüğü asabiyeci politika yerini çok uluslu bir yönetime bıraktı. Doğu bölgelerinde yaşayanlar özellikle de Horasanlılar Abbasi ihtilalinin başarısında büyük rol oynadılar. Bu yüzden idari makamlarda etkin oldular. Devletin askeri ve ücretli muhafız birlikleri genellikle gayr-i Arap unsurlardan oluşuyordu. Mevali artık Araplar ile eşit olmaktan çok onlardan üstün duruma gelmişti. Fakat bu iki farklı grubun çekişmesi yine de bitmiş değildi ve uzun süre devam edecekti.³

Abbasi iktidarı ile Türklerin bir araya gelmesindeki en önemli olay "Abbasi İhtilali"⁴ olmuştur. Bu ihtilalin ayrıntıları Abbasi iktidarının sona ermesine kadar olan Abbasi-Türk ilişkisine ışık tutmaktadır. Bu ihtilali tetikleyen en önemli sebep Emevi iktidarının kabile asabiyeciliği yapmasıydı. Arap olmayan gruplar ise ezilmekte ve devlet kademelerinde söz sahibi olamamaktaydı. Ayrıca ağır vergiler mali durumlarını da bozuyordu. Tüm bu etkenler birleşince ezilen gruplar "tek düşman" psikolojisinde birleşti. Bu ayrımcılık yüzünden de başını Abbasi hanedanının çektiği bir ihtilal patlak verdi. Arap olmayan unsurlardan "Mevali" veya "Horasanlı" olarak bahsedilmektedir. Abbasi ihtilalinin altyapısı incelenirken, ihtilale katılan grupların neredeyse tamamının Arap olmayan diğer etnik kökündeki topluluklar olduğu görülmektedir. Bu yüzden "Mevali" veya "Horasanlı" derken belirli bir ırk veya topluluk kastedilmemiştir. Fakat Horasan bölgesinde Türklerin var olduğunu ve İslamiyet ile etkileşimlerinin yine bu bölgede İslam Fetihleri ile başladığını söyleyebiliriz.⁵ "Horasanlı" ifadesinin belirli bir ırkı temsil etmediğini söylense de Arap tarihçi Cahîz yazdığı eserinde "Horasanlı" tanımını şöyle yapmaktadır:

" Horasanlılar ile Türkler kardeşirler. Bunların memleketleri aynıdır. Türkler ile Horasanlılar arasındaki fark; Araplar ile Acemler, Ruslar ile Slavlar, Zenciler ile Habeşliler arasındaki fark gibi değildir. Aksine bu iki sınıf arasındaki fark; Mekke ile Medine, Bedevi ile Şehirli, dağlarda oturan Tayy kabilesi mensupları ile ovalarda oturan Tayy kabilesi mensupları arasındaki fark gibidir. Horasanlılar ile Türkler, Allah'ın memleketlerine verdiği hususiyetler, her memleketin ahalisine ayrı olarak verdiği benzerlik, ahlak ve dil yakınlığı Kahtaniler ile Adnaniler arasındaki yakınlıktan daha sıkı yakınlığa sahiptirler..."⁶

² Zillullah-i fi'l-arz

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, İlgü Kültür Sanat, İstanbul, 2015

⁴ Günaltay, *Abbasoğulları...* s.179

⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", **DİA**, Ankara, 1999, Cilt:3, s.275

⁶ Cahiz, **Hilafet Ordusunun menkıbeleri ve Türklerin faziletleri**, (Çev. Ramazan Şeşen), Ankara 1967, s. 42

Demektedir. Buradaki en önemli ayrıntı dil birliğidir. Aynı dili konuşmaları iki grubun da(Horasanlılar ve Türkler) Türk olduğunun en önemli kanıtıdır. Fakat yine de Abbasi ihtilalindeki Horasanlı grubun tamamının Türk veya Fars olduğunu düşünmek hata olacaktır. Çünkü nihayetinde Horasan coğrafi bir isimdir ve orada farklı gruplar da bulunabilir. Ancak hilafetin ilerleyen zamanlarında devletin idari kademelerini ve komutanlıklarını Türklerin ele geçirdiğini düşünürsek Türklerin rolünün büyük olduğunu görürüz. Örneğin Tarhun b. ez-Zai adında bir komutan ihtilalin komutanlarından biridir. İsmi geçen bu kişinin isminden Türk olabileceği düşünülebilir. Çünkü Tarhun Türk devlet teşkilatında çok kullanılan bir unvandır. İhtilalde faaliyet gösteren komutanlardan olan Ebu Müslim el-Horasanî'nin güvendiği adamlarından birisinin adı da Tarhan el-Cemal'dir. Tarhan kelimesi burada yine bir unvanı ifade eder. ⁷

İhtilal gerçekleşikten sonra birçok halife ile işbirliği yapan Türkler Abbasi iktidarı boyunca devlet içinde hep etkin olmuşlardır. Zaman zaman paralı askerlik zaman zaman ordu komutanlığı yapmıştır. Hatta Türkler için koca bir şehir dahi kurulmuştur. Bu şehir Samarra şehridir. Fakat Türkler bu görevlerle yetinmemişler halifenin seçilmesinde de etkin olmuşlar, vesayet kurmuşlar ve hatta Emirü'l-Ümerâlık makamını ele geçirerek halife kadar geniş yetkilerle devleti yönetmişlerdir. Bu konular ilerde detaylı olarak açıklanacaktır.

Türkler Abbasi ihtilalinde etkin rol oynadıktan ve başarılı olduktan sonra devlet içerisinde de etkin hale gelmeye başladılar. Yüksek komutanlıkları idare ediyorlar, halifenin özel/ücretli muhafızlığını yapıyorlardı. Hatta halifeler etkisiz hale getirmek istedikleri muhalifleri de Türk komutanlara güvenerek onlara temizletiyordu. Örneğin Abbasi iktidarının ilk halifelerinden olan halife Mansur, ihtilalin öncülüğünü yapan Ebu Müslim'in nüfuzu karşısında sıkıntılar yaşamıştı. Bu yüzden bir yolunu bularak onu ortadan kaldırmış, onun tarafını tutan Ebu Nasr Malik b. Heysem'in tutuklanmasını görevini de Hemedan'ın bir nevi valisi olan Zuhery b. el-Türki'ye vermişti.⁸ Bu olay yukarıda bahsedilen Türklerin muhalifleri ortadan kaldırmak için dahi kullanılmasına iyi bir örnektir.

Abbasi iktidarı hilafeti ele geçirdiğinde ilk iş olarak devletin merkezini önce Küfe'ye oradan da Bağdat'a taşıdı. Bağdat'a geldiklerinde dairesel bir mimari ile şehri inşa ettiler. Bu daire en iç kısımda halifenin sarayı olmak üzere dış tarafa doğru devlet daireleri olacak şekilde inşa edilmişti.⁹ Bağdat bu şekilde inşa edilirken de halife önemli işler yapmış olan kumandanlarına iktalar vermektedir. İktalar alan bu önemli komutanlar arasında Mübarek el-

⁷ Yıldız, İslamiyet... s.91

⁸ İbnü'l Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**,(Çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınları, 1989, Cilt:5, ss. 380-392

⁹ Yusuf Ziya Yörükân, **Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, ss.107-109

Türki adında bir kumandan da vardı.¹⁰ Bu bilgiden anlaşıldığına göre şehrin kurulmasında Türklerin de katkısı vardı. Mübarek el-Türki, halife Mansur'un oğlu olan Mehdî döneminde ve Hadî döneminde de görev yapmıştır. Mehdi tarafından Kazvin şehri onun valiliğine bırakılmıştı. Mübarek el-Türki ise burada kendi adını taşıyan bir şehir kurmuştu. Daha sonra Halife Mehdî döneminde halifeye isyan eden Ali taraftarı olan Hüseyin b. Ali'nin isyanını bastırmaya gönderildi. Hüseyin b. Ali devlet hazinesini yağmalamış ve halkı kendisine biat ettirmişti. Bu isyan bastırılmadığı için Mübarek el-Türki'nin malları da müsadere edilmişti.

11

Halife Mansur döneminde hem idari işler yapan hem de özel muhafız olarak görev alan Türklerden bahsettik. Bu örnekler Mansur dönemindeki Türklerin genel durumunu anlatmaya yetecek örnekler değildir. Fakat anlaşıldığı üzere faaliyet gösteren Türkler sadece bu örneklerden de ibaret değildir. Türkler ilk defa ne zaman bu hizmetlere başladı sorusunun cevabını yine Arap tarihçi Cahîz şu şekilde cevaplamıştır: “*Türkleri ilk defa hizmetinde vazifelendiren halife Mansur olmuştur...*”¹² İbn'ül Esir ise Mansur ve Türkler hakkında şu ifadeleri kullanmıştır. “... *Halife Mansur, oğlu Mehdî'ye şu vasiyette bulundu: Mevaline teveccüh ile bak. Kendilerine iyilikte bulun. Onları kendine yakınlaştırmaya çalış. Onlardan çok dost edin. Çünkü bir sıkıntıya düşersen onlar senin yardımına koşarlar. Horasan halkını hususi suretle tavsiye ederim. Çünkü onlar bu devlet uğrunda mallarını ve canlarını feda etmiş en büyük yardımcıların ve taraftarlarıdır...*”¹³

Bu rivayetlerden anlaşıldığı gibi halife Mansur Türkleri bu kadar tavsiye ediyor ve tanıyorsa demekki Türkler devlet içinde ciddi bir etkiye sahip olmalıdır. Türklerin askeri yeteneklerini ve tecrübesini keşfeden halifeler artık orduyu tamamen Arap olmayan unsurlardan teşkil etmeye başlamışlardır.

Türk yapılanması sadece merkezi birimlerde askeri görevlerde bulunmamışlardı. Bu görevlerin haricinde uç bölgelerde de görev yapıyorlardı. İslam orduları Suriye bölgesini fethettikten sonra Anadolu'da Toros dağlarına kadar ilerlemişlerdi. Haliyle bölgenin hâkimi olan Bizans ile sürekli devam edecek olan çatışmalara girişeceklerdi. Suriye'yi kaybeden Bizans İmparatoru halkı daha iç bölgelere çekerek aradaki alanı boş bıraktı. Böylece bu boş alana askeri garnizonlar kurarak mütemadiyen İslam topraklarına saldırıyordu. İslam devleti, Bizans akınlarına engel olmak için aynı boş bölgeye küçük garnizonlar kurmuştu. Bu bölgeye

¹⁰ Yörükan, Ortaçağ ..., s.205

¹¹ Yakubî, **Kitabul Buldan** (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2002, s. 253; Yakut el-Hamevi **Mu'cemü'l Büldan**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s.143

¹² Cahiz, “*Hilafet...* s. 29

¹³ İbnü'l Esir, Cilt :6, ss.22-27

de Avasım adını vermişlerdi. Abbasiler döneminde ise bu toprak sistemi daha da geliştirildi. İçerisine daha büyük gruplar yerleştirildi. Gaza için her yerden gönüllü askerler gelmekteydi. Bu topraklara hem gönüllü askerler hem de halifenin gönderdiği askerler geliyordu. Bu yüzden bölgedeki sayı epey artmıştı. Bu sayı artışı yönetim zorluklarına sebep olmaya başlamıştı. Halife bölgeyi müstakil bir idari bölge haline getirdi. 787 yılında şehrin imarı için halife Herseme b. Ayan adında bir valiye görev verdi. Herseme b. Ayan ise kendisine verilen bu görevi Ebu Suleym b. Ferec el-Hadim el-Türkî'ye verdi. Şehrin imarı tamamlanmış ve birçok bölgeden asker getirilmişti.¹⁴

Halifeler değişse de Avasım bölgesindeki sistem çok fazla değişmiyordu. Ağırlıklı olarak Horasan bölgesinden askerler geliyor ve Anadolu gazalarında hem gönüllü hem ücretli olarak çalışıyorlardı. Her halife başa geldiğinde bu bölgeleri yeniden tahkim ettiriyor ve daha da güçlendiriyordu. Bu yüzden Avasım bölgesi her daim güçlü kalıyordu. Avasım bölgesi ve yönetimi incelendiğinde Abbasi askeri sisteminin nasıl değiştiği çok net bir şekilde anlaşılacaktır.¹⁵

---

¹⁴ İbnü'l Esir, Cilt:6, ss. 99-101 (İbnü'l Esir sayı vermeden avasım bölgesine bir kısım insanlar yerleştirildi olarak yazmıştır.)

¹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Avasım", **DİA**, Ankara, 1999, Cilt:6, s.112; İbnü'l Fakih el-Hemedani; **Muhtasaru Kitabül Buldan**, (Çev. Yusuf Ziya Yörükân), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s.198

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KOMUTANLAR DEVRİ

1.1 Türk Komutanların Abbasi Halifeleri ile İlişkileri

Abbasi halifesi Harun er-Reşid kendisine veliaht olarak oğullarını tayin etmişti. Bu veraset sırasıyla Emin, Me'mun ve Mu'temin'e geçecekti. Harun er-Reşid vefat edince Emin hilafet makamına oturmuştu. Bu sırada Me'mun ise Merv şehrinde bulunuyordu.¹⁶ Fakat Emin ve Me'mun siyaseten birbirlerinden farklı düşünüyorlardı. Emin halife olunca Abbasi idari teşkilatı değişime uğradı. Arapların daha çok kayırıldığı bir sistem ve idari kadroların Araplaştığı bir dönem olmaya başlamıştı. Haliyle yine Arap-gayr-i Arap çatışması başlamıştı. Me'mun ise tam tersi gayr-i Arap unsurları temsil ediyordu. Çekişmeler artmış ve Me'mun'un hilafete geçmesiyle sonlanmıştı. Hilafet makamını ele geçirirken yaşanan çatışmalardan dolayı Me'mun Arap ve İranlı olan zümreye güvenini kaybetmişti.¹⁷ Bu yüzden bu iki unsura karşı sırtını dayayabilecek bir grup gerekiyordu. Bu grup Türklerdi. Hem siyasi hem askeri tecrübeleriyle Türkler ona yardım edebilecek en iyi ihtimaldi. Bu yüzden Türklerin sayısı günden güne artmaya başladı. Hatta Yakubî, Me'mun'un halifeliği zamanında Semerkand'dan alınan Türklerle birlikte bir yıl içinde 3000 civarında Türk'ün toplandığını belirtir.¹⁸ Ordunun Türkleştirilmesi siyasetinin kesin olarak ne zaman başladığına dair net bir bilgi yoktur. Fakat bunun bilinçli bir politika olduğu da açıktır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi Abbasi ülkesine sistemli bir şekilde Türk alımı yapılmıştır.

Türklerin Me'mun devrinde sadece siyasi olaylarda değil asayiş ile de doğrudan ilgilendiğini görmekteyiz. Nitekim çıkan isyanların bastırılmasında dahi Türkler kullanılmıştır. Örneğin Me'mun'un Merv'de bulunduğu sırada İbrahim b. Mehdi Bağdat'ta halife ilan edilmiş bunun üstüne iç karışıklıklar meydana gelmişti. İsyen eden Mehdi b. Ulvan el-Hururi, Mu'tasım komutasında bulunan ve Türklerden oluşan askeri birlikler tarafından bastırılmıştı. Mu'tasım'ın yanında Türk komutanlardan Aşnas et-Türki ve Said b. Sacur bulunuyordu.¹⁹ Yine Basra bölgesinde Zutt diye bilinen bir grubun çıkardığı karışıklıklara Davud b. Baticur müdahale etmişti. Bu komutan aynı zamanda Basra, Bahreyn ve civarına vali olarak tayin edilmişti.²⁰ İç karışıklıklar ile uğraşılan bir diğer bölge ise el-Cibal bölgesiydi. Mu'tasım bu bölgeye Türk komutan Afşin ile asayiş getirmiştir.²¹

¹⁶ Mesudî, **Murûc Ez-Zehab**, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s.390; İbnü'l Esir, Cilt:6, ss.147-148

¹⁷ Yıldız, İslamiyet..., ss. 102-108

¹⁸ Yakubi, Kitabul... s.255

¹⁹ İbnü'l Esir, Cilt:6, ss.307-308

²⁰ İbnül esir'de bu isim Davud b. Mahsur olarak geçiyor; İbnü'l Esir, Cilt:6, s.328

²¹ İbnü'l Esir, Cilt:6, ss.388-390

Türklerin bastırıldığı isyanlara, asayişini sağlamasına ve birçok farklı olaya kaynaklarda fazlaca örnek bulunmaktadır. Asıl dikkati çeken bu örneklerin giderek artmasıdır. Türklerin sayısı arttıkça nüfuzu ve saygınlıkları da artmıştı. Halifenin yanında sefere dahi katılan Türkler çok önemli kararların alınmasında belirleyici olmuşlardır. Afşin, Aşnas ve Boğa el-Kebir adlı Türk komutanlar halife Me'mun devri boyunca halifenin yanında bulunmuşlardır. Halife Me'mun'un Türklerin başına Mu'tasım'ı vermesi ve Türkleri toplama işini ona bırakması Mu'tasım açısından çok faydalı olmuştur. İleride Mu'tasım'ı halife yapacak olan grup bu Türklerdir.

Halife Me'mun'un Bizans üzerine çıktığı 4.seferde vefat etmesi üzerine yerine kardeşi geçmiştir. Kardeşi Ebu İshak Muhammed, "el-Mu'tasım" lakabı ile halife olmuştur. Fakat bu hilafet biraz tartışmalıdır. Çünkü hemen hemen hiçbir halife, imparator veya lider çok zorda kalmadıkça kardeşini veliaht olarak tayin etmemiştir. Mu'tasım'ın veliaht olarak tayin edilmesi biraz şüphelidir. Bu yüzden Mu'tasım'ın veliaht olarak tayin edildiği ortamı incelemek gerekmektedir.

Halife Me'mun'un hilafetinin sonlarına doğru ordusunda oldukça fazla Türk olduğunu belirtmiştik. Yine bu Türklerin hilafet ordusuna toplanması ve idaresi Mu'tasım'a verilmiş ve bu durum Mu'tasım'ı epey güçlendirmişti. Türk askeri birliklerinin başlarında ise Afşin, Aşnas, Boğa el-Kebir ve İnak gibi güçlü komutanlar vardı. Bu komutanlar hem ordu içinde hem de idari mekanizmalarda etkili olmuşlardı. Güç dengesi Türklerden tarafa ağır basmaktaydı. Yukarıda bahsedilen veliaht tayininde bu ağırlığın söz konusu olduğu açıktır. Ayrıca kaynaklarda Me'mun'dan sonra kimin halife olacağı konusundaki rivayetler incelendikten sonra ortaya çıkan sonuç Mu'tasım'ın veliahtlığı halifeden yolculuk esnasında hastayken aldığı yönündedir. Hasta olan halife orduda Türklerin ezici çoğunluğu sebebi ve baskısı ile Mu'tasım'a karşı gelememiş ve onu veliaht tayin etmiştir.²²

Mu'tasım halife olduktan sonra yaptığı işlerden ilki ordunun ve önemli mevkilerin başına Türkleri geçirmek oldu. Türkleri ordunun ve bürokratik makamdaki diğer mevkidaşlarından hep ayrı tutmuştu. Çünkü Türkler kendisinin halife olmasında çok yardım etmişti. Mu'tasım'ın Türk unsurlar ile hilafete geçmesinin Abbasi iktidarında yeni bir dönem başlattığını söyleyebiliriz. İslam devletinde önce Arap iktidarı ortadan kaldırılmış ve birçok gruptan oluşan karışık bir idare oluşmuştu. Daha sonra devlet geleneği çok eski olan İranlılar daha hâkim duruma gelmişlerdi. En sonunda İran ağırlıklı olan bürokrasi de nüfuzunu kısmen kaybetmiş ve yerini Türkler almıştı. Gücü temsil eden silah ve ordu Türk unsurların elindeydi.

---

²² Yıldız, İslamiyet... ss.111-119

Artık çekişmeler Arap ve Arap olmayan unsurlar arasında değil; Türkler ve diğerleri arasında gerçekleşecekti. Bu devrin başlangıcından Abbasi iktidarının sonuna kadar Türkler hep devletin kaderini belirleyen unsur olacaktı.

Mu'tasım halife olmadan evvel, halife olan kardeşi Me'mun tarafından Mısır'a vali olarak gönderilmişti. Mısır valiliği süresince Türkleri etrafında toplamış güç kazanmıştı. Mesudi Türkler ve Mu'tasım ilişkisini çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Türkler ile çok iyi anlaşılan Mu'tasım 4000 civarında Türk'ü etrafında toplamıştı ayrıca bu Türklerin kıyafetleri diğer askerlerinkinden farklıydı. Türklerin sayısı arttıkça problemler de arttı halifeden de aldıkları desteğe güvenerek şehirde halk ile sürekli çatışmaya giriyorlardı. Yine Mesudi eserinde çıkan kargaşalara şöyle örnek vermektedir. “ *Türkler sokaklarda atlarıyla giderken başkentte halka eziyet eder, zayıflar ve çocuklar zarar görürlerdi. Bağdat halkı da zayıf, yaşlı, çocuk veya ağma birine zarar veren bir Türk gördüklerinde onu öldürürlerdi. Bu yüzden Mu'tasım onları şehir dışında boş bir araziye nakletmeye karar verdi.*”²³ Halifenin şehir dışına yerleştirmek istediği yer Samarra bölesi idi. İbn Havkal da Türklerin askeri disiplinlerinin çok yüksek olduğunu İslam devletindeki diğer askerler gibi çabuk dağılmadıklarını tertipli olduklarını anlatır ve bu sebeplerle halife ordusuna dâhil edildiklerini söyler.²⁴ Türklerin toplanmasında ve idare edilmesinde dikkat çeken bir husus vardır. Her Türk grubunun başına yine Türk olan bir kumandan tayin ediliyor. Türklerin başka milletlerden kadınlarla evlenmesine müsaade edilmiyor, yine Türk kızlarıyla evlendiriliyordu.²⁵ Bu durum Türklerin köle olarak alınmadığını daha farklı bir pozisyonda ikame ettirildiklerini göstermektedir.²⁶ Bu ayrıcalıklarla birlikte halk ile iyiden iyiye çatışmaya başlayan Türklerin farklı bir şehre yerleştirilmesi fikri iyice güçlenmiştir. Bu yüzden halife Hilafet merkezinin de kaydırılacağı yer olan Samarra'yı bulmuş ve burayı imar ettirmiştir. Böylece Türk askerleri hem tek merkezden yönetilecek hem de Türk olmayan unsurlar ile çatışması engellenmiş olacaktı. Hilafet merkezinin de Samarra'ya taşınmasıyla artık Abbasi iktidarında yeni bir dönem başlamış oluyordu. “Samarra Devri” aynı zamanda “Türk Devri” olmuş oluyordu.

Halife Me'mun zamanında başlayan Türk yerleşimi Abbasi iktidarının neredeyse temeli olmuş, İran, Arap ve diğer etnik unsurların baskısını ortadan kaldırmıştır. Bu Türkleştirme politikası halife Mu'tasım devrinde de devam edince Türkler siyasi olarak da

²³ Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s.183; Mesudi, s.395

²⁴ İbnü'l Havkal, **Sûrat el-Arz** (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, 2014, İstanbul, s.351-354

²⁵ İbnü'l Havkal, s.201; Mustafa Demirci, "Samarra", **DİA**, Ankara, 1999, Cilt:36, s.71.

²⁶ Yıldız, İslamiyet... s.124-130

iyice güçlenmiş zaman zaman iktidara ortak olmuşlardır. Özellikle de hilafet merkezinin Samarra'ya nakledilmesiyle halifeler dahi Türk komutanlarının tesiri altına girmeye başlamıştır. Artık hilafetin çatıştığı güç Türkler olmuştur. Türklerin baskısı altına giren halifeler bu baskıdan kurtulmak için Türkleri azaltma yoluna gitmeye çalışmışlardır. Bu çatışmaları fırsat bilen Araplar da ortalığın karışmasını teşvik etmekte ve Türklerin ortadan kaldırılmasına çalışmışlardır. Samarra devri boyunca süren bu çatışmalar hem Türk nüfuzunun hem de hilafet otoritesinin zayıflamasına sebep olmuş iki tarafada güç kaybettirmiştir.

Halife Mu'tasım vefat ettikten sonra yerine oğlu Vâsık Billah geçti. Vâsık'ın hilafeti zamanında babası ve dedesinin politikası devam etti. Türkler ile olan ilişkileri evvelki gibi devam eden Vâsık dönemi hem içte hem dışta sakin bir dönem olarak geçmiştir. İçte olan sükûnetin sebebi Vâsık'ın uyumlu olmasıdır. Dıştaki sükûnetin sebebi ise Bizans tahtında çocuk yaşta bir imparator olmasıdır. Vâsık döneminde Türkler askeri sahanın yanında idari sahaya da geçiş yapmışlardır. Vâsık hilafeti boyunca sadece iç kargaşa ve çapulculuklar ile uğraşmıştır. Bu çapulculukların bastırılmasında ise kendisine Boğa el-Kebir (Büyük Boğa) yardım etmiştir. 845-846 yıllarında İsfahan, Cibal ve Fars bölgelerinde Kürtler'in çıkardığı isyanlara Vasıf et-Türki gönderilmiş ve isyancı Kürtler'den 500 kişi yakalanarak Samarra'ya getirilmiştir. Bu başarısından olayı Vasıf et-Türki ödüllendirilmiştir. Yine Yemame denilen bölgede çıkan karışıklıklar bütün bölgeyi arma tehlikesi gösterince halife Vâsık, Boğa el-Kebir'i göndermiş ve bu isyanı bastırmıştır.

Bu devirde etkin olan diğer kumandanlar ise Eşnas ve İnak et-Türki gibi kumandanlardı. Bu kumandanlar halife tarafından çok geniş yetkilerle donatılmışlardı. Hatta halife Eşnas'a hilat giydirerek sultan ünvanı vermişti. Eşnas vefat ettiği zaman yetkileri şunlardı: Mısır valiliği, Abbasi ordusunun başkumandanlığı. İnak et-Türki ise halifenin hacipliğini yürütüyordu. Bunun yanı sıra Horasan ve Sind valiliği ayrıca Eşnas öldüğünde başkumandanlık ve Mısır valiliğini de yürütmüştür. Ancak Vâsık'ın halifeliği döneminde yaşanan nüfuz mücadeleleri yüzünden bu iki kumandan hal edilmiş ve malları müsadere edilmiştir.²⁷

Vâsık'ın veliaht tayin etmeden zamansız ölümü İslam devletinde ilk defa bir uygulamaya sebep oldu. Bu uygulama yeni halifeyi seçimle başa getirmektir. Devlet erkânı yeni halifeyi seçmek üzere toplandılar. Bu toplantıda farklı farklı isimler aday olarak gösterildi. Türk komutan Vasıf da Cafer b. Mu'tasım'ı aday gösterdi. Bunun üzerine orada

²⁷ Kadir Kan, "Vasık Billah", **DİA** Ankara, 2012, Cilt:42, ss.548-549;

bulunan diğer Türkler bu adaya hemen biat ettiler. Hal böyle olunca diğer devlet büyükleri istemeyerek de olsa bu karara uydular. Yeni halife “Mütevekkil” lakabıyla emrivaki ile göreve getirildi. Böylece yine bir halife Türk baskısıyla başa gelmiş oluyordu.²⁸

Mütevekkil başa geldiğinde devlet yönetim siyasi, fikri ve ilmi alanda birçok alanda değişikliğe uğradı. Örneğin Kur’an’ın bir mahlûk olduğu görüşü ve bunun üzerine yapılan tartışmaların tamamını yasakladı. İlim adamlarını daha çok koruma altına aldı ve onları yanından ayırmadı. Sünni inancın yayılmasına daha çok önem verdi. Ali evladına çok hoşgörülü bir davranış sergilememiş onlara karşı sert bir politika izlemiştir. Siyasi alanda ise en önemli konusu ise Türklerin nüfuz meselesi idi. Türklerin nüfuzunu kırmak istemiş bunu da farklı gruplardan askeri birlikler oluşturarak yapmaya kalkışmıştı. Bu hareket onun hayatına mal olacaktı. Farklı gruptan askerlerin olması ihtilafı daha şiddetli hale getirmiş ve iş içinden çıkılmaz olmuştur.

Türklerin gücü askeri alandaki gücünden geliyordu. Bu yüzden halife gizli şekilde çalışmaya başladı. Türk karşıtı olan grupların siyasi gücünü arttırdı. Özellikle askeri ve siyasi açıdan çok güçlü bir komutan olan İnak et-Türki’yi ortadan kaldırmak istiyordu. Ancak bu birden bire yapılacak bir iş değildi. Öncelikle İnak et-Türki’yi merkezden uzaklaştırmak istedi. İnak et-Türki’yi hacca gitmek için izin isteyince derhal izin verdi kendisine hilat giydirdi ve yüklü miktarda ikramla onu yolladı. İnak et-Türki yola çıkınca da Vasif adlı Türk komutanı onun yerine hacip tayin etti.²⁹

İnak et-Türki hacca gidince halife onun öldürülmesini emretti. Bunu da Tahirilerden İshak adındaki bir muhafıza emretti. Böylece Türk nüfuzunu kıracağını düşünüyordu. İshak Bağdat yakınlarında İnak et-Türki’yi pusuya düşürerek öldürdü.³⁰ Bu tarz suikastlar daha önceki dönemlerde de gerçekleştirilmişti. Fakat Türk baskısı, vesayeti azalmamış aynı oranda devam etmişti. Hatta daha da arttığı olmuştu. Türklerin Abbasi iktidarı üzerinde kurduğu nüfuz bir kişi üzerine kurulmuş bir nüfuz değildi. Türkler kurumları ele geçirmiş hatta yeni kurumlar kurmuştu. Sistem ele geçirildiği için yüksek makam ve mevkidekilerin öldürülmesi Türklerin nüfuzu açısından etkili olmuyordu. Bu yüzden Mütevekkil hilafet merkezini Arap yanlılarının çoğunlukta olduğu bir bölge olan Dımaşk’a nakletmeye karar verdi. İki ay gibi bir süre boyunca burada kaldı. Fakat askerinin, yani Türklerin, baskısıyla geri dönmek zorunda

---

²⁸ İbnü’l Esir, Cilt:7, s.36

²⁹ İbnü’l Esir, Cilt:7, ss.43-44

³⁰ Mahmut Kırkpınar, “Mütevekkil” Cilt:32, DİA Ankara, 2006, s.212; İbnü’l Esir, Cilt:7, ss.46-47

kaldı.³¹ Bu olaylar sebebiyle Türkler ve halifenin arası iyice açıldı ve Türkler atık halifeyi öldürmek istiyordu.

Türkler ile halife arasında geçen hadiselerden dolayı Türklerin artık halifeyi istemiyor oluşu halife açısından büyük bir tehlike anlamına geliyordu. Türkler halifeyi öldürmek istiyor, buna Boğa el-Kebir mani oluyordu. Ancak halife ve Boğa el-Kebir'in arası da açılmış halifeyi aslında Boğa'nın öldüreceği asparagası yayılmıştı.³² Bu yüzden halife Boğa el-Kebiri Bizans ile mücadele için sınıra gönderdi. Böylece kendi yanlısı olan iyi bir komutanı kendinden uzaklaştırmış oldu. Türkler halifenin karşısında oğlu Muntasır'ı desteklemeye başlamıştı. Halife ise Mu'tezz'i veliaht tayin etmişti. Muntasır'ın etrafında Boğa el-Kebir'in kardeşi Boğa el-Sagir, Vasif ve Otamış gibi komutanlar Mu'tezz'in yanında ise Türk karşıtı devlet adamları bulunuyordu.³³ Buradan anlaşılacağı gibi çatışmalar artık Türk ve Türk karşıtı taraflar arasında olmaya başlamıştı. Halifelerin ve halife adaylarının yöneticilik yetenekleri yerine nüfuz çatışmaları lider seçiminde etkili oluyordu. Bu durum devletin artık gerilemeye başladığının göstergesidir.

Muntasır, Boğa el-Sagir ile anlaşarak halifeyi öldürmek için bir plan yaptılar. Daha sonra halifeyi sarayda öldürmeye karar verip pusu kurdular. Sabaha karşı Boğa el-Sagir, Musa b. Boğa el-Kebir, Harun b. Suvartekin. Bagir el-Türki ve Baglum el-Türki'nin aralarında olduğu bir grup halifeyi öldürdü.³⁴

Halife Mütevekkil'in öldürülmesi Abbasi tarihinde önemli bir olaydır çünkü kendi kurduğu hassa birliği tarafından öldürülen ilk halifedir. Bu açıdan bakıldığında Türklerin Abbasi otoritesini tamamen ele aldığını iktidarda yükseldiğini söyleyebiliriz. Ancak Abbasi devleti için durum tam tersidir.

Halife Mütevekkil'in öldürülmesinden hemen sonra halife olan Muntasır ancak 6 ay kadar bu makamda kalmıştır. Bu süre içerisinde de çok fazla faaliyet gösterememiş babasının öldürülmesinde kendisinin payı olmasından dolayı vicdan azabı çekmiştir.³⁵ Muntasır devrinde de Türk baskısı çeşitli olaylar ile devam etmekteydi. Bu baskının farkında olan halife önce komutan Vasıf'ı Bizans için gazaya göndermişti. Halife, 4 yıllığına sefere gönderilen Vasıf'tan kurtulmuş olsa da Boğa ve diğer komutanlar hala onun başındaydı. Hatta halifeyi baskı ve vesayet ile mevcut veliahtleri değiştirip kendi istedikleri birini veliaht tayin etmesi konusunda ikna etmişlerdi. Halife de veliahtlikten zorla azlettiği el-Mu'tezz ve el-

³¹ Kırkpınar, Mütevekkil..., s.213; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.77

³² Mesudi, ss.404-410

³³ Kırkpınar, Mütevekkil..., ss.214

³⁴ Mesudi, ss.407-408; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.85-92

³⁵ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.101-102

Mü'eyyed'i yanına çağırıp etrafında Türkler ve Mevali olduğu halde bu kararı kendisine zorla verdirildiğini söylemiştir. Zoru kullanan olarak da odadakileri işaret etmiştir.³⁶

Muntasır'ın ölümü hakkında İbn'ül Esir'de 5 farklı rivayet anlatılır. Bu rivayetlerden 3 tanesi suikast 2 tanesi hastalıktan ölümdür. Suikastlerin de halife hasta iken yapıldığını yazılmıştır. Yani rivayetlere göre halifenin hastalığı sabit ölümü değişkendir. Tüm bunlar gözönüne alındığında halifenin hasta iken bir suikaste kurban gitmiş olması en muhtemel sonuç olarak görülmektedir.

Halife Muntasır'ın şaibeli ölümü sonrasında Müsta'in hilafet makamına oturdu. Halifelerin veliaht tayin etmeden art arda vefat etmesi, veliaht tayin edilse de buna uymayan komutanların çıkardığı karışıklıklar ve buna benzer durumlar yüzünden artık veliahtlık geleneği ortadan kalkmıştı. Yeni halife seçileceği zaman komutanlar ve devlet ricali toplanıyor seçim yapılıyordu. Müsta'in ise yine bu seçimden sonra halife olmuştu. Türk komutanlar Mütevekkil'in oğullarından birinin halife olması durumunda öç almak isteyeceklerini ileri sürdüler. Bu görüş kabul gördü ve Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım " Müsta'in" lakabıyla hilafete geçti.³⁷ Ancak bu seçim kargaşaya sebep oldu. Bir diğer aday olan Mu'tezz'in taraftarları bu seçimi kabul etmediler ve halife olarak biat etmediler. Çatışma halka kadar indi. Silahlı çatışmaya dönen bu kargaşayı Boğa el-Kebir kanlı da olsa bastırdı.³⁸ Bu durum halkın da Türklere karşı girdiği ilk harekettir. Halkın bu tutumu Türkleri ileride daha da zor duruma sokacaktır. 836 yılında Bağdat halkı sınırlarda bulunan yenilgileri bahane ederek bir isyan başlattılar. Görünüşte halifeye karşı başlatılan bu isyan aslında Türklere karşı olmuştur. Hapishanelerin kapıları açılmış³⁹, kargaşa büyümüş, Türkler yakalandıkları yerlerde öldürülmüştür. Durum hayli karışık bir hal almaya başlamıştır. Kargaşanın büyümesini engelleyen ise yine Türkler olmuş Boğa el-Sagir ve Vasif isyancıları dağıtmıştır.⁴⁰

Hilafet makamının siyasi ve idari zayıflığı, beraberinde iktisadi bozulmaları da getirmiştir. Haliyle halkın isyan eğilimleri artmıştır. Merkezde ise çatışan gruplar arttığı için otorite iyice zayıflamıştır. Tüm olanların üzerine Türkler arasındaki iktidar çatışmaları da başlamış bu yüzden kargaşa ve ölümler çoğalmıştır. Türklerin arasındaki çatışmalarda halife kim galip gelirse onun yanında duruyor müdahale edemiyordu.⁴¹

³⁶ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.99-101

³⁷ Yakubi, Kitabul... s.119; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.103

³⁸ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.104; İbnü'l Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**,(Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000, Cilt:11, ss.25-26

³⁹ İbnü'l Kesir, C.11, s.34

⁴⁰ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.105

⁴¹ H.Dursun Yıldız, İslamiyet ve... s.163

Türkler arasında meydana gelen ilk çatışmalardan birinde vezir Otamış ve kâtibi Şüca b. Kasım diğer Türk komutanlar tarafından katledilmiştir. Diğer bir çatışma ise daha karmaşıktır. Halife Mütevekkil'in öldürülmesinde başrolü oynayan Bagir el-Türki'nin nüfuzu ve gücü çok artmıştı. Bu gücü ele geçirmek isteyen Vasif ve Boğa el-Sagir adamlarıyla birlikte iktidarı ele geçirmeyi planladılar. Fakat Bagir el-Türki buna karşılık olarak adamlarıyla birlikte önlem alarak halife de dâhil olmak üzere Vasif ve Boğa el-Sagir'i öldürmeyi kafasına koydu. Halife tüm bu olanları haber alınca Vasif ve Boğa el-Sagir'in tarafına geçmiş ve Bagir el-Türki'yi öldürtmüştür.⁴²

Bagir el-Türki'nin öldürülmesi içte çıkan isyanı sonlandırmadı. İsyan edenler Bagir el-Türki'yi katledenleri öldürmek istiyorlardı. Halife, Vasif ve Boğa el-Sagir kurtulmak için Türkler aleyhinde kurulmuş olan Megaribe ve Şakiriyye⁴³ olarak adlandırılan grupları Türklere karşı gönderdi. Bu grupların çatışmasından faydalanan halife Vasif ve Boğa el-Sagir Samarra'dan kaçtılar.⁴⁴ İki Türk grubun arasında çıkan bu çatışma gerçekten sürekli birlikte hareket eden Türkler için sıradışıdır.

Halife ve Türk komutanlar Samarra şehrini terkedince Samarrada bulunan devlet erkânı da şehri terketmeye başladı. Bunu önlemek için şehirde bulunan askeri birlikler halifeden af dileyerek onu şehre geri çağırdılar. Fakat halife bunu kabul etmedi.⁴⁵ Samarra halkı halifenin gelmemesi üzerine kendilerine başka bir halife seçtiler. Mu'tezz'i hilafet makamına oturttukları ona biat ettiler.⁴⁶ Böylece İslam devletinde iki halife birden ortaya çıkarak bir ilk daha gerçekleşmiştir.

Abbasi devletinde bir ilk olarak iki halifenin birden iktidarı sahiplenmesi ve ikisinin de iddiasından vazgeçmemesi üzerine iç savaşın eşiğine gelindi. Taraflar asker topluyor ve savunma hatlarını oluşturuyorlardı. Her iki taraftanda valilere emir gidiyor, vergilerin kendisine gönderilmesi isteniyordu. Mu'tezz diğer tarafa kendisine biat etmesini söylemişse de netice alamamıştır.

Savaşın tarafları iyice belirmeye başlamıştı. Mu'tezz tarafına Boğa el-Kebir gibi iyi bir komutan geçmişti. Bu Mu'tezz'in güçlenmesini sağladı. Bu fırsatı kullanan Mu'tezz, Müsta'in üzerine bir ordu gönderdi.⁴⁷ İki taraf arasındaki savaş 1 yıl kadar devam etti. Savaşın uzaması Müsta'in'in aleyhine oluyordu. Kuşatma altındaki Bağdat'ta yiyecek sıkıntısı oluyor, halk ve devlet erkânı bu yüzden yavaş yavaş karşı tarafa geçiyordu. Daha fazla direnemeyen

⁴² İbnü'l Esir, Cilt:7, s.118; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.33

⁴³ Mısır, Yemen ve Kaysilerden oluşturulan birliklere verilen ad.

⁴⁴ Mesudi, s.414; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.119

⁴⁵ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.119-120

⁴⁶ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.120-123; İbnü'l Kesir, Cilt:11,s.33

⁴⁷ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.123-125; İbnü'l Kesir, Cilt:11,ss.35-36

Müsta'in etrafındakilerin ve halkın da tazyiki ile hilafet makamından çekilmeye karar vermiştir (866). Böylece Mu'tezz tek başına iktidara geçmiş ve hâkimiyeti ele almıştır.⁴⁸

Mütevekkilden itibaren hilafet makamına geçen bütün halifeler Türk baskısından kurtulmak istiyorlardı. Bunun için de çeşitli yöntemlere başvurdular. En önemli önlem Türk askeri birlikleri karşısında farklı gruplardan oluşan bir askeri birlik oluşturmak olmuştur. Ancak bu yöntem çatışmanın artmasına sebep oldu. Mu'tezz'in halifelik döneminde de farklı askeri gruplar ile Türklerin çatışmaları olacak ve hilafet açısından sorun olan Türk vesayetine çözüm olmayacaktır.

Halife Mu'tezz dönemi Türkler için diğer dönemlerden daha sıkıntılı olmuştur. Bunun sebebi ise Türklerin vesayetinden bunalmış olan grupların artmasıdır. Bunun yanısıra artık halkın bir kısmı da Türklerle karşı hareket etmektedir. Bunu da daha önce gördüğümüz Bağdat kuşatmasında göstermişlerdir. Müsta'in için problem olan konular Mu'tezz için de hala problemdi. Çünkü her iki halife de Türklerle karşı hareket ediyorlardı. Ayrıca Vasif ve Boğa hala hayattaydı ve Türklerin başında bulunuyorlardı. Mu'tezz bu ikiliyi bertaraf etmek için kendilerini ve taraflarlarını divanlardan uzaklaştırmak ve maaşlarını kesmek istedi. Hatta onları öldürtmek için emir dahi verdi.⁴⁹ Fakat tüm bu planları Vasif ve Boğa'ya ulaşıyordu. Haliyle komutanlar tedbir alıyor ve halife bir türlü başarılı olamıyordu. Ancak Türk komutanlar her ne kadar tedbir de alsalar kendileri Bağdat'ta, desteklerinin çoğu ise Samarra şehrinde bulunuyordu. Bu yüzden Samarra şehrine gitmek için halifenin iznini almaya çalıştılar. Bu izin için hem Samarra şehrindeki askerlerden hemde bürokrasi içindeki Türkler üzerinden baskı yaparak halifeden izin aldılar. Dahası halife bu baskı karşısında Türk komutanlara hilatler giydirerek göndermek zorunda kaldı.⁵⁰

Türkler ile veliaht Mu'eyyed arasında işbirliği yapılmasından çekinen halife, Türkler ile alakası olmayan başka konuları da bahane ederek Mu'eyyed'i veliahtlıktan azletti. Daha sonra da tutuklattı. Türklerin onu hapisten çıkaracağı haberi yayılmaya başlamıştı tam bu sıralarda Mu'eyyed hapiste vefat etti.⁵¹

Türkler ile Megaribe arasında ufak tefek çekişmeler sürekli olmuştur. Fakat ilk defa bu kadar kanlı çarpışmalar 866 yılının Temmuz aylarında meydana geldi. Türkler maddi sebeplerden dolayı İsa b. Ferruhanşah'a saldırmışlar ve atını dahi elinden almışlardı. Megaribe ve Türklerin arasında sürekli biriken hadiselerden dolayı bu olay Megaribenin harekete geçmesine sebep olmuştur. Çatışmanın başlarında başarılı olan Megaribe askerleri

⁴⁸ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.125-130; İbnü'l Kesir, Cilt:11,ss.37-38

⁴⁹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.143; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.39

⁵⁰ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.144; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.39-41

⁵¹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.147; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.40

Türklerin diğer şehirlerden çağırdıkları soydaşlarının yardımıyla üstün duruma gelmişlerdi. Türkler çatışmanın sebebi olarak Megaribeyi gösteriyor ve onların komutanları olan Muhammed b. Raşit ile Nasr b. Sad'ı öldürmek istiyorlardı. Çatışmalar durunca sükunet sağlanmış ancak Türk komutanlar Muhammed b. Raşit ve Nasr b. Sad'ı saklandıkları için öldürememişlerdi. Nihayet bu iki Megarib komutanı saklandıkları yerde Türkler tarafından bulunmuş ve öldürülmüştü.⁵²

Abbasi iktidarındaki tüm bu çatışmalar isyanları doğuruyor, isyanlar ise hem halk hem de devlet erkânı açısından kanlı oluyordu. Hilafetin güçsüzlüğü heryere sirayet etmiş, Samarra şehrindeki Türkler de huzursuluk çıkarmaya başlamıştı. Türk komutanlar eskiden olduğu gibi birlik içinde hareket edemiyor bazen kendi kitlelerine dahi söz geçiremiyorlardı. 863 yılı sonlarına doğru Fergana ve Uşrusana'da (Bu bölgelerin Türk ağırlıklı olduğunu belirtmek gerek) Türk kökenli bir isyan çıktı. İsyanı çıkaran askerler 4 aylık maaşlarını istediler fakat isteklerini alamadılar. Boğa el-Sagir ve Vasif durumu kontrol altına almaya çalıştıysa da başarılı olamadılar. Nitekim İsyancılar Vasif'ı öldürüp başını kestiler.⁵³ Vasif'ın öldürülmesi halifenin işine gelmişti. Onun açısından geriye bir tek Boğa el-Sagir kalmıştı. Onun öldürülmesini ise Türkleri birbirine düşürmeye devam ederek sağlayacaktı. Halife Türklerden olan ve Boğa el-Sagir'den sonra en güçlü komutanlardan olan Bayık Bey⁵⁴ ile birlikte hareket etti. Bu ittifakı öğrenen ve kaçmak isteyen Boğa el-Sagir yakalanmış ve öldürülmüştü. Baş kesilmiş gövdesi ise Megaribe tarafından yakılmıştı.⁵⁵

Halifeliği boyunca Türkler ile en çok mücadeleyi veren halifelerden biri olan Mu'tezz'in ölümü de Türklerin elinden olmuştur. Boğa el-Sagir'i ve Vasif 'i öldürten halife Türk vesayetinden yine de kurtulamamıştı. Ölen komutanların yerine yenileri gelmişti. Salih b. Vasif Türklerin başına geçmiş kendi karşıtı olanları hapse attırmıştı. Salih b. Vasif, Muhammed b. Boğa ve Bayık Bey halifeye karşı ayaklanmışlar ve maaşlarının verilmesini istemişlerdi. Halife o kadar parası olmadığını söylemiş fakat dinletememiştir. Bunun üzerine annesine haber verip para istemiş ancak onda da istenilen miktar olmayınca Türkler ile başbaşa kalmıştır. Türkler saraya zorla girmiş, halifeyi dışarı çıkarmışlar ve onu hilafetten azletmişlerdir. Azledildikten kısa bir süre sonra da halife vefat etmiştir.⁵⁶

⁵² İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.148-149

⁵³ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.151-152; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.42

⁵⁴ İbnül esirde "Babkiyal" olarak geçiyor; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.157-158

⁵⁵ A.Mesut Ağır, M.Emin Şen "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa es-Sağır" **Turkish Studies**, Sayı:7 s.15; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.157-158; Mesudi, s.414; İbnü'l Kesir, Cilt:11,s.46

⁵⁶ Mesudi, s.414-415; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.164-166; İbnü'l Kesir, Cilt:11,s.48

Halife Mu'tezz vefat ettikten sonra hilafete Muhammed b. Vasık, "Mühtedi" lakabı ile geçti.⁵⁷ Fakat bu geçiş süreci biraz sancılı olmuştur. Çünkü Mühtedi daha önce de hilafet makamına önerilmiş fakat yaşı küçük olduğu gerekçesiyle bu öneriden vazgeçilmiş onun yerine Mütevekkil halife olmuştur. Bu yüzden Mühtedi makama geçmek için isteksiz davranmış Mu'tezz bizzat makamdan vazgeçtiğini söylemeden halifeliği kabul etmemiştir.⁵⁸ Ancak halifeliği kabul ettiğinde de sular durulmamış, yeni halifenin kim olduğu haberi Bağdat'a ulaşınca kargaşa çıkmıştır. Bağdat'ta bulunan askeri birlikler, yani Türk karşıtı ve Mu'tezz yanlısı olanlar, yeni halifeye biat etmemiş, Mu'tezz adına hutbe okutmuşlardır. Kargaşanın haber alınması üzerine isyan edenlere mal ve para gönderilmiş ve isyan dolaylı olarak bastırılmıştır.⁵⁹

Halife Mu'tezz'in hal edilmesinde ve Mühtedi'nin halife olmasında Salih b. Vasıf'ın rolü çok büyüktü. Bu yüzden halifeyi büyük bir baskı altına almıştı ve istediğini yaptırıyordu. Bunlar olurken İran'da bulunan Türk komutan Musa b. Boğa da Samarra şehrine gelmiş ve siyasi kargaşanın içine dalmıştır. Halife Musa b. Boğa'yı yanına çekmeye çalışmış ve onunla anlaşarak Salih b. Vasıf'ı öldürmeye çalışmıştır. Bu durumu önceden sezen Salih b. Vasıf kaçmış ancak uzun süre saklanamamış ve öldürülerek malına el konmuştur.⁶⁰ Ayrıca Salih b. Vasıf, Mu'tezz'in annesini de ortaya çıkarmıştı ve çok yüklü miktarda olan mal varlığına el koymuştu. Bütün bu mallara da el koyulmuştur.⁶¹ Salih'ten kurtulan halife için sıradaki hedefler Bayık Bey ve kendisine yardım etmiş olan Musa b. Boğa idi. Halife bu iki komutanı Musul bölgesinde çıkan isyanları bastırmakla görevlendirmiş ve merkezden uzaklaştırmıştı. Bu sırada Türkler maaşlarının verilmediğini söyleyerek isyan çıkarmışlar, halife de bunu komutanlar ve askerleri birbirine düşürmek için fırsat bilerek paranın ve malların Musa b. Boğa ve onun çocuklarına verildiğini söylemişti. Ancak Ebu Nasr Muhammed b. Boğa bu haberi abisine iletmek üzere yola çıkınca halife onu yoldan çevirerek hapsedirdi.

Halife Mühtedi yukarıda gelişen olaylar esnasında Musul civarında seferde olan Bayık Bey ve Musa b. Boğa'ya da mektuplar gönderdi. Musa b. Boğa'ya yazdığı mektupta ordusunu Bayık Bey'e teslim etmesini söylemiş, Bayık Bey'e yazdığı mektupta ise Musa b. Boğayı öldürmesini emretmişti. Böylece iki komutan birbirine düşecekti ve halife daha rahat hareket edecekti.⁶² Fakat olaylar planladığı gibi gelişmedi. Bayık Bey kendisine gelen mektubu Musa

⁵⁷ Mesudi, s.415; İbnü'l Kesir, Cilt:11,s.50

⁵⁸ Yakubi, Kitabul... s.119 - İbnü'l Esir, Cilt:7, s.166

⁵⁹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.166-167; İbnü'l Kesir'e göre isyan, halifenin kim olduğu haberi geç Bağdat'a geç ulaştığı için çıkmış, haber ulaşınca sular durulmuştur. Bkz. İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.51

⁶⁰ İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.55-56

⁶¹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.184-189; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.50-51

⁶² İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.58

b. Boğa'ya göstererek bunun bir tuzak olabileceğini söyledi. Bunun üzerine durumu öğrenmesi için Bayık Bey'in halifenin yanına gitmesi üzerinde fikir birliğine vardılar. Bayık Bey halifenin tarafındaymış gibi davranarak yanına gitmişti bir yandan da sarayı kuşattırmıştı. Fakat halife buna aldırmandan Bayık Bey'i tutuklatmış, kuşatmadaki askerler saldırmaya karar verdiğinde ise onu öldürtmüş ve kestirdiği başını Türk askerlerinin önüne attırmıştır. Bu hareketin Türkleri sindireceğini düşünen halife ve yanındakiler bu düşünceleri yüzünden canlarından olacaklardır.⁶³ Nitekim Ahmed b. Hakan komutasına giren Türk ordusu ile halifeyi destekleyen Bağdat halkı ve Megaribe askerleri ile çok kanlı bir çarpışmaya girmiştir. Savaş Türkler lehine dönmüş halife ise kaçmıştır. Ahmed b. Hakan tarafından yakalanan halife hal edildikten sonra idam edilmiştir.⁶⁴ Bu konuda Mesudî başka rivayetler nakleder ve en yaygın rivayetin hançerlenerek öldürüldüğü rivayet olduğunu söyler.⁶⁵

Halife Mütedi'nin özelliği Türklere karşı en kanlı çarpışmalardan birini vermiş olmasıdır. Çıkan son çatışmada kendisi dahi kılıç kuşanmış fakat hayatını kaybetmiştir. Dahası eğer zorda kalırsa kılıç kuşanacağını da Türk komutanlara bizzat kendisi söylemiştir. Halife Mütedi kendisinden önceki ve sonraki halifelerin nasıl baskı ve vesayet altında olduklarını çok net bir şekilde şu ifadeler ile anlatmıştır:

*“Sizin kararlaştırdığınız hususu işittim. Ben benden önceki gibi değilim, el-Müstaîn ve el-Mu'tezz de değilim. Sizin yanınıza çıkıp gelirken aynen ölüye sürülen kokuları sürünüp geldim ve kardeşime de çoluk çocuğumu vasiyet ettim. İşte kılıcım burada, elimde tutabileceğim müddetçe gizinle çarpışır onu sallarım. Vallahi, eğer bir kılıma dokunacak ve bil' kılımlı koparacak olursanız şunu iyi bilin ki sizden çok kimse öldürülecek ve yok edilecektir. **Halifelere karşı olan bu tavrınız ve karşı çıkışlarınız ne zamana kadar sürecektir? Bu ileri gidişinizi ve Allah'ın dinine karşı olan bu cesurca davranışlarınız daha ne kadar sürecektir? Başınıza geçecek kimseler arasında pek fark gözetmiyorsunuz. Kendisini bu makama geçirdiğinizi haber alan adam sizin zorlamanızla ve sevinçli görünerek şarabını ister ve sizinle bu görevini kutlamağa başlar; tâ ki o da sizin dünyanızdan nasibini almış olduğunu anlayasınız. Şunu çok iyi biliyorsunuz ki size bağlı olan adamlar bana bağlı olan adamlardan, akrabalarım ve çoluk çocuğumdan çok daha az bir kuvvettir. Yazıklar olsun size!**”⁶⁶*

⁶³ İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.59

⁶⁴ Yakubi, Kitabul... s.119; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.191-195; Mesudi, s.417; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.60 (İbnü'l Kesir halifenin ölümünün Ahmed b. Hakan'ın evinde işkence ile olduğunu söyler)

⁶⁵ Mesudi, s.419

⁶⁶ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.184; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.56-57

Bu konuşmayı; kendisini öldürmeyi ve yerine başkasını geçirmeyi planlayan Türk komutanların planını öğrenince, planı yapanları yanına çağırarak yapmıştır.

Halife Mu'temid dönemi kanlı geçen iktidar kavgalarından sonra az da olsa sükûnetin yaşandığı yıllardır. Hailfet makamına geçtiğinde herkes sorunsuzca biat etmişve onun iktidarını kabul etmiştir. Ayrıca Ubeydullah b. Yahya b. Hakan'ı vezir tayin ederek Türklerin merkezdeki idari işleri ele almasına da müsaade etmiştir.⁶⁷ Ancak Mu'temid dönemi Türklerin azalarak bittiği bir dönemin son safhasıdır.

Halife Mütevekkil döneminden itibaren izlenen Türk karşıtı politika, Türklerin sayısını azaltmıştır. Mütevekkil öncesi dönemler gibi dört bir yandan Türk askeri ve gönüllüleri toplanmamış Türk nüfusu beslenmemiştir. Türklerin Abbasi hizmetinde özellikle isyanları bastırmak, Bizans sınırlarında savaşmak gibi görevleri vardı. Bu durum ise sayırlarının günden güne azalmasına sebep oluyor sayıları azalınca da nüfuzları azalıyordu. Tüm bunlara bir de hilafet ve Türkler arasında iktidar çatışmaları eklenince her iki taraf için de çok büyük kayıplar meydana gelmiş oluyordu. Artık Arap olan halk da Türklere karşı savaşıyor hilafet iktidarı güçlendikçe Türk nüfuzu kırılıyordu. Halife Mu'temid dönemi ise Zencilerin; Basra, Übülle, Abadan, Ahvaz gibi yerlerde isyan etmeleri ve Saffarilerin ortaya çıkıp isyan etmeleri Türk askeri kuvvetini hepten tüketmiştir. Çünkü bu isyanları bastırmak için çoğunlukla Türk kuvvetleri kullanılmıştır.⁶⁸ Son olarak hilafet merkezinin Samarra'dan Bağdat'a taşınması "Türk komutanlar devrinin" sona erdiğinin somut bir kanıtı niteliğindedir. Bundan sonraki Türk iktidarı evresi Abbasi iktidarının çok zayıfladığı bir döneme denk gelecek ve halife Razi Billah tarafından "Emirü'l-Ümerâlık" kurumu ile başlatılacaktır.

1.2 EMİRÜ'L UMERALIK KURUMU

İslam Devleti, uzun yıllar süren başarılı fetihler neticesinde çok geniş topraklara ve sınırlara erişti. Sınırları genişleyen her devlet gibi bu alanı yönetmek için yeni kurumlara ihtiyaç duydu. Yeni ihtiyaçlara cevap verebilmek için kurulan bu idari ve askeri teşkilatlar zamanla değişikliklere uğrayarak devam etti. Emeviler döneminde resmi dilin Arapça olması ve ilk islami sikkenin basılması da devlet kurumlarındaki değişimleri önemli derecede etkiledi.

İktidarın Emeviler'den Abbasiler'e geçmesiyle teşkilatlarda Sasani İmparatorluğunun etkisi arttı. İslam devletinde ilk defa ortaya çıkan vezaret ve buna bağlı çeşitli divanlar Sasani

⁶⁷ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.197; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.60

⁶⁸ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.198-201; Mesudi; ss.419-420

etkisine örnektir. Emeviler ile başlayan bu geniş teşkilatlanmalar Abbasiler ile yeni kurumlar eklenerek devam etmiştir. Bunlardan birisi de Emirü'l-Ümerâlık kurumudur.⁶⁹ Emirü'l-Ümerâlık Hz. Ömer döneminden beri çok yaygın olmamasına rağmen kullanılıyordu. Abbasilerde haciplik, vezirlik, valilik gibi bir kurum olarak ilk defa kullanıldığı dönem Razi Billah dönemidir. İlk Türk Emirü'l-Ümerâ ise Muhammed b. Râik olmuştur.(Miladi 936) Kısa süre sonra bu kurum uğruna mücadele edilen bir kurum oldu.⁷⁰ Çünkü halifeden sonra en yetkili kişi artık Emirü'l-Ümerâ idi.

Bu ünvanın Selçuklular'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarına kadar kullanıldığını da görüyoruz. Değişik anlamlardaki memuriyetleri ifade eden bu ünvan zaman zaman bir şehrin veya bölgenin idarecisi zaman zaman kumandan anlamında kullanılıyordu. Örneğin Sultan Melikşah'ın amcası Osman, Emirü'l-Ümerâ ünvanını taşıyor ve Toharistan'ın idaresini yürütüyordu.⁷¹ Yine bu ünvan ile İlhanlılarda, Akkoyunlularda yönetim kademeleri bulunuyordu

1.2.1 Ortaya Çıkışı ve Abbasi Devletindeki Yetkileri

Emirü'l-Ümerâlık kurumunun Abbasi Devletinde ortaya çıkışı devletin son dönemlerine denk gelmektedir. Halife el-Razî 'nin çağdaşı olan tarihçi el-Sûlî Halife El Radi 'den naklen aşağıdaki bilgiyi vermektedir.

“ Halife El Radi bir gün bana şöyle söyledi: İnaniyorum ki, halk, halife bir bir Türk gulamın bütün devlet işlerini yönetmesine, devlet hazinesini istediği gibi kullanmasına ve iktidarın yegâne sahibi olmasına nasıl oluyor da ses çıkarmıyor sorusunu sormaktadır. Onlar bilmezler ki, halifelik otoritesi benim hilafetimden önce yok olmuştu ve ben bu makamaisteyerek gelmedim. El Saciye ve El hucariye ile mücadele ettim. Onlar her gün başıma bela oluyorlardı. Günde birkaç defa gelerek benden çok miktarda para istiyorlardı. Hayatımdan korktuğum için onlara karşı harekete geçmekten çekiniyordum. Nihayet Allah beni onların şerrinden kurtardı. Sonra Muhammed b. Râik iktidara geldi; ancak o da mali konularda diğerleri kadar küstah davranıyordu. Düşman ordularının ülkemize saldırdığı haberi gelince onlarla savaş için benden para alıyor fakat cepheye gitmiyordu. Bir karar verdiğim zaman kimse ona uymuyordu. Benden bir şey istendiği zaman reddemişyordum. Beckem geldiği zaman beni sık sık rahatsız etmiyordu. Aksine onunla daha kuvvetli oldum. Düşman bir eyaleti istilaya teşebbüs ettiği zaman hızla cepheye gidiyor ve benden para istemiyordu.

⁶⁹H.Dursun Yıldız “Abbasilerde Emiru'l Ümerâlığın Ortaya Çıkışı” **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 1979-80, İstanbul Sayı 10-11, s.97

⁷⁰H.Dursun Yıldız,”Emirü'l-Ümerâ”, **DİA** Ankara 1999, C:11, ss.158-159

⁷¹ Osman Turan, **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 2003, s.198

Benim işlerimi öncekilerden daha iyi yapıyordu. Daha önceki halifeler gibi davranarak iktidarı ben de ona verdim.”⁷²

El Sûlî'nin aktardığı bilgiler otoritenin kimin elinde olduğuna dair çok önemli bilgiler içermektedir. Örneğin halife kendi otoritesinin ortadan kalktığını kabul etmiş ve bunun kendisinden önceki halifeler zamanında olduğunu söylemiştir. Bir diğer dikkat çekici husus ise ölüm korkusu sebebiyle otoritesini güçlendirmekten çekinmesidir. Vaziyetin bu hale nasıl geldiğini incelemek faydalı olacaktır.

Abbasilerin hilafeti ele geçirdiği ihtilal hareketinde Arap olmayan bütün unsurların etkisi vardır. Halifeliğin ele geçirildiği bu ihtilalde Ebu Müslim başı çekmiştir ve Türklerden de çokça yardım almıştır. Bu ihtilalde “Horasanlılar” olarak tanımlanan grup Cahiz’in tanımına göre Türktür.⁷³ Abbasilerin Türkler ile olan etkileşimleri burada sınırlı kalmamıştır. Halife Me'mun'un Türklerle olan dostluğunu kardeşi Mutasım da devam ettirmiş ve abisi gibi çeşitli Türk ülkelerinden birlikler getirmeye devam ederek kısa zamanda ordunun büyük bir kısmının Türklerden oluşmasını sağlamıştır. 836'da Samarra şehrini kurarak Türkler ile birlikte hilafet merkezini oraya nakletmiştir. Böylece 892 yılına kadar devam edecek olan Samarra Devri başlamıştır. Türk kumandanlar yavaş yavaş yönetim kadrolarını ele geçirmeye başlamışlar ve Halife Mütevekkil'den itibaren istediklerini halife yapıp istemediklerini bu makamdan uzaklaştırmışlardı. Diğer taraftan halifeler de bu baskıdan kurtulmak için çabalıyor ve Türk kumandanları öldürüyorlardı. 892 Yılında hilafet merkezi tekrar Bağdat'a taşındı fakat halife ve kumandanlar arasındaki çekişmede çok fazla değişiklik olmadı. Halife El Mutazid zamanında durum biraz toparlanmış fakat daha sonra tekrar eski haline dönmüştür. Son olarak Halife er-Razi bu çekişmeye bir son vermek için Muhammed Bin Râik El Hazarî⁷⁴'yi neredeyse halife yetkileriyle donatarak “Emirü'l-Ümerâ” olarak atadı.⁷⁵ Bu atama hiçbir şey değiştirmedeği gibi durumu daha da vahim hale getirdi ve “Türk Emirü'l-Ümerâlar” devri başlamış oldu.

Emirü'l-Ümerâlık müessesesi tarih boyunca farklı bürokratik pozisyonları temsil etmiş olsa da en geniş yetkilere sahip olduğu dönem Abbasiler dönemidir. Yukarıda bahsedildiği gibi Halife er-Razi Abbasi devletinin kötüye giden durumunu düzeltmek için Muhammed b. Râik'i Emirü'l-Ümerâ olarak çağırdı. Halife, Muhammed b. Râik'i Divan-ı Harac⁷⁶, ve diğer

---

⁷² Yıldız, “Abbasilerde... s.98

⁷³ Cahiz, *Hilafet ...*, s.42

⁷⁴ Ya da “Türki”

⁷⁵ H.Dursun Yıldız, *Emirü'l-Ümerâ*, s.15,

⁷⁶ Harac divanları ganimet, cizye, öşür, zekât gibi devlet gelirlerinin tümünün toplanması ve gerekli yerlere harcanması ile ilgilenirdi

divanların reisliği, Berîd Teşkilatının⁷⁷ idaresi, hatta yüksek memurların ve vezilerin tayin işlerinde resmen yetkili kılmıştı. Daha açık bir ifade ile devletin askeri, mali ve idari işlerinden tam yetki ile mesul kılmıştı. Protokolde halifeden sonra geliyordu. Hutbelerde halifeden sonra onun isminin de zikredilmesi bizzat halife tarafından bütün eyaletlere bildirilmişti.

Muhammed b. Râik, Beckem ile birlikte Bağdat'a geldiğinde özellikle askeri işleri kesin bir şekilde eline almıştı. O günden sonra divanlar işlemez hale gelmiş, vezirlik görevi adeta askıya alınmış, vezirin hiçbir fonksiyonu kalmamıştı. Bütün işleri Muhammed b. Râik ve kâtibi yürütüyordu. Muhammed b. Râik'ten sonra gelen tüm Emirü'l-Ümerâlar da ibn Râik gibi yapmış ve bütün idareyi elinde tutmuştur. Bütün hazine Emirü'l-Ümerâların kontrolündeydi ve halifeye dahi dilekdikleri miktarda para veriyorlardı. Beytülmal diye bir şey kalmamış bunun yanı sıra çevre valileri de halifeye itaat etmemeye başlamıştı. Artık Bağdat ve çevresinde halifenin etkisi kalmamış yönetim tamamen Muhammed b. Râik'e geçmişti.⁷⁸ Oralara dilediği kimseleri tayin ediyordu.⁷⁹ İbnü'l Esir olayları bu şekilde kesin bir dille anlatmaktadır. Gerçekten de diğer Emirü'l-Ümerâlar da aynı vesayeti kurarak hüküm sürmüşlerdir. Hatta Mesudi, Muruc-uz Zeheb adlı eserinde "*Halife Mutteki Lillah zamanında ipler Ebu'l Vefa Tüzün'ün elindeydi*"⁸⁰ diyor. Tüzün adlı komutan da Emirü'l-Ümerâ idi ve halife tarafından göreve getirilmişti.

Abbasi devletinin iç ve dış karışıklık ile gücünü yitirdiği son dönemlerinde Emirü'l-Ümerâlık müessesesi o kadar güçlenmişti ki artık halifelerin tayinini dahi bu müessesenin başındakiler yapıyordu. Hatta Tüzün adlı Türk komutan Halife Muttaki'nin gözlerine mil çektirmiş, Müstekfi'yi yeni halife olarak atamış ve ona "Müstekfi Billah" lakabını takarak biat etmiştir. Yeni halife Müstekfi Billah da Tüzün'e hilat giydirmiş ve onun vesayeti altında hilafetini sürdürmüştür.⁸¹

1.2.2 Türklerin Bağdat'a Gelişi

Türk nüfuzu ve Abbasi iktidarındaki vesayeti "Samarra Devri" nin bitmesiyle sona ermiş, Türkler de dört bir yana dağılmıştı. Bazı gruplar Horasana dönmüş bazı gruplar kendine uygun olan bölgelere göç etmişti. Kalabalık bir grup ise el-Cibal bölgesine gitmiş ve

⁷⁷ Posta ve haber alma teşkilatıdır.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, El Kâmil... Cilt:8, ss.269-271

⁷⁹ İbnü'l Kesir, El Bidaye... Cilt:11, ss.320-322

⁸⁰ Mesudî ss.446-447

⁸¹ İbnü'l Kesir, El Bidaye... Cilt:11, ss.364-365

orada ikamet etmeye başlamıştı. İşte el-Cibal gölgesine giden bu grup tekrar iktidarın Türklerin eline geçmesinde çok önemli rol oynayacaklardı.

Türkler Emirü'l-Ümerâlık macerasına atılmadan önce el-Cibal bölgesinin hâkimi olan Merdavic b. Ziyar⁸²'ın emrinde asker olarak hizmet ediyorlardı. Merdavic b. Ziyar'a hizmet eden iki grup asker vardı. Bunlardan birinci grup Türkler ikinci grup ise Deylemler idi. Merdavic Türklere karşı Deylemleri kayırıyor ve Türklere eziyet ediyordu. Bu eziyet hem kendi sonunun başlangıcı olmuş hem de Türklerin yeni bir başlangıç yapmasına vesile olmuştu. Özellikle Tüzün ve Beckem, Merdavic b. Ziyari'nin öldürülmesinde başrolü oynamış ve sonrasında Emirü'l-Ümerâlığa kadar gitmişlerdir.

Türk komutanların ve askerlerin kaderini belirleyen Merdavic'in öldürülmesi olayını tetikleyen en önemli etken aslında Merdavic b. Ziyari'nin ta kendisi olmuştur. Çünkü İbn Esir ve İbn Miskevey gibi kaynaklarda anlatıldığına göre Merdavic kendisinde Hz. Süleyman b. Davud'un ruhunun hulul ettiğini söylemiş ve Türklerin de kötü şeytanlar olduğunu anlatmıştır.⁸³ Bu düşmanca tavrın sebebini ise kaynaklar çok fazla belirtmemiştir. Muhtemelen Türklerin asi yapısı onu rahatsız etmiştir. Çünkü kendisi yine Türkler hakkında "...eğer sürekli başlarına vurulmazsa hep karışıklık çıkarırlar..."⁸⁴ Diyerek aslında neden rahatsız olduğunu belli etmiştir. Merdavic b. Ziyari'nin öldürülmesine sebep olan olayların başında Türkleri kırbaçlatması vardır. Merdavic b. Ziyari bir nevruz günü çok büyük bir ziyafet düzenler. Binlerce hayvan kesilir ve halka dağıtılır. Fakat Merdavic bu ziyafetin organizasyonundan memnun olmamıştır. Herkese hakaretler ederek ziyafet meydanından ayrılmış ve sarayına dönmüştür. Saraya döndükten bir müddet sonra atların hazırlanmasını çıkacağını söylemiştir. Ancak atlar hazırlanmasına rağmen bir türlü saraydan çıkmamıştır. Süre uzadıkça atlar huzursuzlanmış kişnemeye ses çıkarmaya başlamıştı. Seyisler de atları sakinleştirmek için bağırıp çağırmış ve nümayiş iyice artmıştı. Merdavic b. Ziyari ise bunlar olurken sarayda uyumuş ve seslere uyanınca yine hiddetlenmişti. Dışarı çıkarak herkese bağırıp çağırmış ve "bu atlar kimin" diye sormuştur. Atların sahiplerinin Türk aserler olduğunu öğrenince hemen emir verip atların eğerlerini çıkarttırmıştı. Türkleri de bu atlara eğersiz binmeye zorlamış emre uymayanları kırbaçlatmıştı. Türkler bu küçük düşürücü duruma çok kızmışlardı. Nitekim daha önce de askerlerin önünde komutanları dövülmüş türlü hakaretlere uğramışlardı.

---

⁸² Ziyari hanedanının kurucusu ve ilk hanedanı

⁸³İbnü'l Miskeveyh, **Tecâribü'l Ümem**, (Çev. Kıvamedin Burslan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016 Cilt:1, s.155; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.248

⁸⁴ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.249-252

Askerler artık bu sıkıntılara dayanamamış ve Merdavic b. Ziyari'den nasıl kurtulacakları hakkında sürekli konuşmaya başlamışlardı. En sonunda onu öldürmeye karar verdiler. Planlarını yaptılar ve işleme koymak üzere harekete geçtiler.

Merdavic b. Ziyari hamama gittiğinde onu öldürmek en daha kolay olacaktı. Bu konu üstünde herkes hemfikirdi. Bu yüzden suikastı buna göre planladılar. Merdavic b. Ziyari hamama gittiğinde onu Gürtekin korurdu. Gürtekin Deylemi askerlerinin başıydı. Ancak o gün Merdavic b. Ziyari Gürtekin'i de azarlamış ve yanına yaklaşmamasını istemişti. Merdavic'in nöbetçilerini de ayarlayan Gürtekin bu duruma çok bozulmuştu ve o gün hiçbir nöbetçiyanında getirmemişti. Merdavic b. Ziyari'nin hamam içinde hizmetini gören siyahi bir köle vardı. Türkler bu köleyi ikna etmiş ve kendi taraflarına çekmişlerdi. Merdavic'i korumak için içeriye silah götürmemesini söylediler fakat siyahi köle bunun çok riskli olduğunu, Merdavic'in durumu hemen anlayacağını ve risk alamayacağını söyledi. Bunun üzerine başka bir yöntem düşündüler. İçeriye her zaman havluya sarılı bir hançer veya kılıç mutlaka girerdi. Bu kılıcı kırarak sadece sap kısmı görünecek şekilde havluya sardılar. Böylece kılıca davranan Merdavic b. Ziyari sadece sapını alacaktı. Herşey yolunda gitmiş siyahi köle her denileni yapmıştı. Tam bu sırada başka bir hizmetçi daha gelmişti. Plan bozulmak üzereydi. Kapıda oturan hizmetçi Türklerin geldiğini görünce engel olmak istedi fakat aldığı kılıç darbesiyle eli kesildi. Yardım istemek için siyahi köleye seslendiği sırada yığılıp kalmıştı. Merdavic b. Ziyari bağırıışları duyunca hemen panikleyerek silahına davrandı. Fakat silahın kırılıp sadece kabzasının kaldığını görmüştü. Koşarak kapıya gitti ve bir iskemleyi kapıya dayayarak açılmasını engelledi. Kapıyı açamayan Türklerden bazıları hamamın tepesine tırmanarak kubbedeki camları kırıp içeriye ok yağdırmaya başladılar. Merdavic b. Ziyari ise sıcak odaya kaçıp saklanmıştı. Türklere seslenerek yalvarmaya başlamıştı. Her türlü para ve ihsanda bulunacağına dair yemin ediyordu fakat Türkler aldırış etmemişlerdi. Onu öldürmeye kararlıydı. Nihayet kapı kırılmış ve Türkler içeri dolmuştu. Merdavic'i öldürmüşlerdi. Dışarı çıktıklarında öldüğünden emin olmak için birkaç kişi tekrar içeri girdi. Merdavic can çekişiyordu. Bu yüzden başını keserek öldüğünden emin oldular ve hemen orayı terkettiler.

Merdavic b. Ziyari'yi öldürdükten sonra hamamı terkeden Türklerin bir sonraki durağı onun köşküydü. Köşkü yağmaladılar. Bu sırada Deylemiler bu olayların hiçbirinin farkına varmamıştı. Çünkü Merdavic b. Ziyari yola çıkmadan önce hamama gireceğini söylemiş gidecekleri şehre askerleri önden yollamıştı. Kendisi daha sonra yetişecekti. Türkler de

Deylemelerin arkasında kalarak Merdavic'i öldürmüş ve köşkünü yağmalamıştı. Deylemler köşk yağmalanırken haberi almışlardı. Fakat Türklere yetişememişlerdi.⁸⁵

Merdavic b. Ziyari'nin ölümüne olan olaylar ve halkın ondan nefret etme sebepleri kısaca anlatmak gerekirse ettiği zulümler ve çok müsrifçe yaptığı harcamalar yüzünden insanların aç kalmasıydı. Konumuz Merdavic b. Ziyari olmadığı için hadiseleri Türklerin kaçtıktan sonra ne yaptıklarıyla ilgili olarak devam ettireceğiz.

1.2.3 Merdâvîc'in Öldürülmesinden Sonra Türkler

Merdavic b. Ziyari'nin öldürülmesi Türkler için bir dönüm noktasıydı. Türkler bu olaydan sonra el-Cibal'de kalamamışlar ve 2 gruba ayrılmışlardı. Bir grup ileride ileride Emirü'l-Ümerâ olacak olan Tüzün liderliğinde İmamüddeve b. Büveyh'in yanına diğer bir grup ise yine ileride Emirü'l-Ümerâ olacak olan Beckem liderliğinde el-Cibal bölgesi civarında kalmışlardı. Beckem'in grubu daha kalabalıktı ve şimdilik başkasının yanına sığınmamışlardı. Bu yüzden kendi başlarına hareket ediyordu. Beckem et-Türki Dinever bölgesinin haracını ve vergilerini toplayarak Nehrevan'a gitmişti. Buradan halife er-Razi Billah'a mektup yazarak hizmet etmek istediklerini bildirdiler. Halife er-Razi Billah bu isteklerini kabul etmiş ve onları Bağdat'a çağırmişti. Ancak Türkler Bağdat'a geldiklerinde el-Hucariye askerleri rahatsız olmuşlardı. Onların geri gitmesi için uğraştılar. Çünkü Türklerin kendi yerlerine geçirileceğini düşünmüşlerdi. el-Hucariye askerlerinin bu talebinden sonra vezir Ali İbn Mukle, Beckem ve askerlerine bir hayli mal ve para vererek geri gitmelerini istemişti. Fakat Türkler bu teklife kızan Türkler parayı ve mal kabul etmemişlerdi. Bağdat'ta bunlar olurken Muhammed b. Râik adlı Türk emir de Basra vilayetini yönetiyor ve Vasıt şehrinde ikamet ediyordu. Beckem et-Türki ve askerlerini kendi yanına çağırarak Bağdat'taki sorunu çözmüştü. Kendisi gibi Türk olan Beckem et-Türki'yi de yanına alan Muhammed b. Râik Basra'da epey güçlenmişti. Muhammed b. Râik , Beckem ile yetinmemiş ve ona diğer Türklere ve Deylemilere de mektup yazdırarak Vasıt'a davet etmişti. Beckem'in mektubunu alan Türkler ve Deylemler'den oluşan kabalık bir grup gelip Vasıt'a yerleşmişti. Muhammed b. Râik gelenleri çok iyi karşılamış Beckem et-Türki'yi de onların lideri tayin etmişti. Beckem ise yazdığı mektuplarda "Beckem er-Râiki" yazarak jest yapmıştı.⁸⁶ Tüzün et-Türki ise Emirü'l-Ümerâlık macerasına daha sonra başlayacaktı ve ileride halefi olacak olan Ebu Cafer b. Şirzad ile Büveyhilerin yanında tanışacaktı.

⁸⁵ İbnü'l-Esir, Cilt:7, ss.248-252; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss.291-296

⁸⁶ İbnü'l-Esir, El Kâmil... Cilt:7, s252-253; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.296-297

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EMİRÜ'L ÜMERALAR DEVRİ

2.1 Ebu Bekr Muhammed b. Râik ve Beckem et-Türki

Abbasi hilafetinde otoritenin zayıflamaya başladığı ve gücün halifeden çok ordu kumandanlarına geçtiği dönem el-Mütevekkil döneminden sonraki dönemdir. 907-908 yılından başlamak üzere 24 yıl 11 ay 16 gün boyunca hilafet makamında olan el-Muktedir ve ordu kumandanlarından Munis arasındaki çekişmeler bu otorite boşluğunun oluşmasına ve gücün komutanlara geçmesinde zemin hazırlamıştır. Bu çekişmeler sırasında devlet kademelerinde çok sık tayin ve aziller görülmeye başlamıştı. Bu da zayıflayan bir devletin ilk sancısıdır.

Babası Abbasi kumandanlarından Râik el-Hazerî'dir. Tam adı Ebu Bekr Muhammed b. Râik el-Hazerî olan ve Hazar Türkleri'nden Muhammed b. Râik'in ortaya çıkması da bu dönemlere denk gelmektedir. Halife el-Muktedir'e karşı olan üst düzey devlet adamlarından Nazuk'un 929-930 yılında öldürülmesi üzerine şurta⁸⁷ teşkilâtının başına el-Mu'tezid'in adamlarından olan Hazar bölgesindeki Râik et-Türki⁸⁸,nin iki oğlu Muhammed ve İbrahim tayin edildi. Ancak devlet içindeki çekişmelerden dolayı Râik'in oğulları bu makamda bir yıldan az kaldılar. Ertesi yıl görevlerinden alınarak yerlerine Muhammed b. Yakut tayin edildi. Bir müddet sonra 931 yılında Muhammed b. Yakut, Fars bölgesi ve Kirman'a gönderilerek Râik'in oğulları eski görevlerine iade edildiler. Muhammed b. Yakut şurtanın, babası da hisbe⁸⁹ teşkilatının başında iken kumandan Munis'in baskısı ile el-Muktedir tarafından azledilerek Râik'in oğulları tekrar bu göreve getirildi.⁹⁰ Bu arada el-Muktedir 932 yılında Bağdat yakınlarında meydana gelen çarpışmalar sırasında öldürüldü.

Uzun süre halifelik yapan ve sürekli vezir değiştirmesiyle ünlü olan el-Muktedir'in

⁸⁷ Şurta Arapçada günümüzde de "Polis" olarak kullanılmaktadır. Şurta teşkilatı polis teşkilatı demektir.

⁸⁸ Türkleri temsil ettiği için zaman zaman "Hazerî" kelimesi de kullanılır.

⁸⁹ İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilât.

⁹⁰ İbnü'l Miskeveyh, C.I s.331; İbnü'l Esir, el-Kamil... Cilt:7, ss.269-271

öldürülmesi Abbasi devletinin çöküşünün başlangıcı oldu. Halifenin ölmesi üzerine yakın adamlarından Harun İbn Garib, Muhammed b. Yakut ve Râik'in iki oğlu Bağdat'ı terkederek Medain'e gittiler. Bu ölüm üzerine zaten zayıflamış olan hilafet otoritesini iyice güç kaybetmiş oldu ve halifenin yerine otoriteyi sağlayacak bir kuruma ihtiyaç duyuldu. Bu kurumun adı da Emirü'l-Ümerâlık idi. Böylece hilafet tamamen, kurulan bu yeni kurumun güdümüne girmeye başladı.

el-Muktedir'den sonra Muhammed b. el-Mutazid "el-Kahir Billah" lakabıyla bu makama getirildi ve 1 Kasım 932 günü ona biat edildi. Fakat eskiden kalan çekişmeler devam etmiş el-Muktedir'in öldürülmesinden sonra Medain'e giden ve oradan da Vâsıt'a geçen Râik et-Türkî'nin iki oğlu bu bölgede kaldıkları müddetçe Muhammed b. Yakut'un baskısı altında yaşamışlardı. Muhammed b. Yakut da Vâsıt'ta topladığı mallardan keyfine göre bunlara dağıtmış ve onları sıkıntıya sokmuştu.

Bu arada bölge hâkimlerinden Ebu Abdullah el-Berîdi, vezir Ali İbn Mukle ile gizlice mektuplaşıyor ve Ahvaz'da bulunan Râik et-Türkî'nin iki oğlu ile diğerlerinin aralarının çok da iyi olmadığını bildiriyordu. Bunlara asker gönderilmesi halinde Muhammed b. Yakut'un Râik et-Türkî'nin oğulları ile çatışacağını çünkü Muhammed b. Yakut'un bunlara çok baskı yaptığını anlatıyordu. Bu iki grubun kendi hallerine bırakılmaları halinde de durumun daha kötü bir hal alacağını belirtiyordu.⁹¹

Yeni halife el-Kahir Billah, ordunun hilafet üstündeki baskısını azaltmak istiyordu bunun sonucunda başta ordu kumandanları olmak üzere birçok kimse ile anlaşmazlığa düştü. Bu baskıyı azaltmak için özellikle es-Saciyye ve el-Hucariyye askerlerini gün geçtikçe azaltıp maaşlarını eksiltmeye, kumandanlarının ihtiyaçlarını vermemeye, onları kontrol altında tutmak için kapılarına nöbetçiler dikmeye başladı. Onun bu tavrı, sarayda ve Bağdat'da birçok kimsenin endişeye kapılmasına neden oldu. el-Kahir'in bu kötü siyasetinden yararlanan Abdullah el-Berîdi, ona ve vezir Ebu Ali İbn Mukle'ye daha da yakınlaşarak Vâsıt'ın kendisine ikta edilmesini sağladı. Bunun karşılığında peşin elli bin dinar vermeyi taahhüd edip Muhammed b. Yakut'un bölgeden çıkmasını sağlayacak askerlerin buraya gönderilmesini istedi. Halife bu isteği kabul etti ve sonrasında Muhammed b. Yakut adamları ile birlikte Ahvaz'dan Tüster'e çekilerek Ahvaz'ı el-Kararîti'nin talan ve yağmasına terketti. Diğer taraftan Ebu Abdullah el-Berîdi, Muhammed b. Yakut'un kuvvetlerini zayıflatmak ve onu güçsüz düşürmek için en güçlü iki adamı olan Râik'in oğulları Muhammed ve İbrahim ile mektuplaşarak kendi tarafına çekmeye çalıştı. el-Berîdi Râik'in oğullarına yazdığı

---

⁹¹ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.238

mektuplarda sürekli olarak Muhammed b. Yakut'u kötülüyor, kendilerine yaptığı baskıyı ve onlara karşı nasıl üstünlük tasladığını hatırlatıyordu. Râik'in oğulları sonunda el-Berîdi'nin tavsiyeleri doğrultusunda Muhammed b. Yakut'u terkederek Tüster'den ayrılıp Basra'ya yerleşmeyi ve buranın yönetimini üstlenmeyi kabul ettiler.

Uzun süre merkezden uzak kalan Muhammed b. Yakut son zamanlarda halife el-Kahir Billah'ın gözüne girmeyi başarmıştı. Bu yüzden merkezde etkin olan olan kumandanlardan Munis el-Muzaffer, vezir Ebu Ali İbn Mukle, Hacib Bulayk ve oğlu Ali; Halife el-Kahir Billah'tan bir hayli korkmaya başlamışlardı. Çünkü bir müddetten beri merkezden uzak kalmış olan Muhammed b. Yakut'un aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlardı. Nihayet Munis, Bulayk ve oğlu Ali ile en-Nübahti tutuklanıp öldürüldüler. Bu sırada vezir Ebu Ali İbn Mukle kaçıp gizlenmişti. Ebu Ali İbn Mukle daha sonra ise es-Saciyye ve el-Hucariye askerleriyle işbirliği yaparak el-Kahir 'in görevinden hal' ettirdi. Böylece el-Kahir 'in hilafetinin bir yıl altı ay sekiz gün sonra noktalanmasına ve yerine el-Muktedir Billah'ın oğlu Ebu'l Abbas Ahmed'in "er-Razi Billah" ünvanı ile getirilmesine yol açtı.

er-Razi Billah, hilafete geçtikten sonra halife olmasını sağlayan Ali İbn Mukle'yi vezirliğe getirip hızla görevine başladı. Hemen arkasından daha güçlü bir yapı kurmak için Vâsıt'ta bulunan Muhammed b. Râik 'e haber göndererek onu Hacib yapmak istediğini bildirdi. Muhammed b. Râik , o sırada İsfahan'a giderek orada emir olmayı arzulamaktaydı. Kendisine teklif edilen haciblik görevini pek önemsememişti. Ancak rakibi olan Muhammed b. Yakut Bağdat'daki yeni halifeye gönderdiği dilekçesinde hacibliğe talip olunca Muhammed b. Râik de Bağdat' a hareket ederek Muhammed b. Yakut'tan önce halifenin huzuruna varmaya çalıştı fakat yolda halifeden aldığı bir mektupla Vâsıt'a geri dönmesi istenince Bağdat'a varmadan geri dönmek zorunda kaldı⁹²

Burada gittikçe güçlenen ve emrindeki Türk askerleriyle isyan ederek Ziyârî Emîri Merdâvic b. Ziyâr'ı öldüren (935) Beckem'den de destek alan Muhammed b. Râik, Bağdat'a yükümlü olduğu yıllık vergiyi göndermedi.⁹³

Gözü daha yüksek mevkilerde olan Muhammed b. Râik bu soydaşlarının yanına gelmesini fırsat bilmiş ve daha fazla destek kazanmak istemişti. Bu sebeple Beckem'den diğer Türklere ve Merdâvic'in adamları olan Deylemîler içerisinde tanıdığı dostlarına mektuplar yazarak onları Vâsıt'a davet etmelerini söylemişti. Beckem'in yazdığı mektuplar üzerine Türklere ve Deylemîlerden kalabalık bir grup Vâsıt'a gelerek buraya yerleştiler. Bu durumdan son derece memnun olan Muhammed b. Râik , bu misafirlerine birçok mal ve

⁹² İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.275; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.270; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss. 320 322

⁹³ Ahmet Ağırakça, "İbnü'l Raik", **DİA**, Ankara, 1999, Cilt:20, s.242

hediyeler vermiş ve özellikle kumandanları ve reisleri olan Beckem' e hilatler giydirerek onları kendisine bağlamaya çalışmıştı. Beckem, Muhammed b. Râik 'in de isteği üzerine söz konusu kimselere mektup yazarken altına “Beckem er-Râiki” diye imza atmış ve Muhammed b. Râik 'e olan bağlılığını ve yakınlığını ifade etmişti.⁹⁴

İşte bundan dolayı olsa gerek ki Muhammed b. Râik halifeye her yıl ödemesi gereken yıllık vergiyi göndermeye pek niyetli değildi. Onun bu davranışı ve tavrı, halifeye karşı olmaktan çok Türkleri bölgede istemeyen Ali İbn Mukle'ye karşı idi. Bunun üzerine Ali İbn Mukle, Vâsıt'ta bulunan Muhammed b. Râik 'e bir elçi heyeti göndererek Basra ve çevre illerinin kestiği gelir ve vergilerini göndermesini istemişti. Hatta vezir bu gelirlerin daha da arttırılmasını talep ediyordu. Muhammed b. Râik 'in gözü ise bu gelirlerden çok Bağdat'daki merkezi yönetimde üst düzeyde bir makam kapmakta idi. Bunun için gelen elçi heyetine son derece güzel davranmış ama diğer taraftan da bir türlü yıldızlarının barışmadığı Ali İbn Mukle'ye çok ağır ifadeler kullanmıştı. Ayrıca Muhammed b. Râik , Halife er-Razi Billah'a gizlice mektuplar yazarak huzura kabul edilmesini ve devlet işlerinin kendisine verilmesini talep etmişti. Muhammed b. Râik bu gizli mektubunda halifeye sadakatle hizmet edeceğini, emirlerine son derece bağlı olacağını ordunun ve diğer görevlilerin ihtiyaçlarını ve tüm maaşlarını karşılayacağını, tüm devlet giderlerinin teminini sağlayacağını taahhüd ediyordu. Fakat Halife er-Razi Billah, Muhammed b. Râik 'ten gelen bu mektuba kulak asmamış ve onun yaptığı bu vaadlere pek iltifat etmemişti.⁹⁵

Vezir Ali İbn Mukle, Muhammed b. Râik 'e gönderdiği elçinin eli boş dönmesi üzerine ona bizzat kendi oğlunu göndermeyi tasarlamıştı. Bu hususta da halifeyi ikna etmenin yollarını aramış ancak halife ve el-Hucariye askerlerinin bir oyunu ile tutuklanarak hapse atılmıştı. Yerine Abbasi devletinin ileri gelen emektar vezirlerinden Ali İbn İsa'nın tayin edilmesi istenmişti. Ancak Ali İbn İsa yaşının çok ilerlediğini öne sürüp kardeşi Abdurrahman'ın bu göreve getirilmesinin daha isabetli olacağını önerince akabinde Abdurrahman İbn İsa vezir tayin edilmişti. Abdurrahman İbn İsa'nın da vezareti uzun sürmemiş ve yerine Ebu Cafer el-Kerhi getirilmişti. Bu arada yılda bir kaç vezir değiştirildiği halde işler bir türlü yoluna girmiyordu ve halife er-Razi de bu durumdan bir hayli sıkıntı duyuyordu.

Bugünden itibaren divanlar neredeyse tamamen iş görmez hale gelmişti vezirlik görevi bütün önemi ve fonksiyonunu yitirmişti. Hilafet otoritesi ciddi derecede zayıfladı, çevre vilayetlerin valileri bağımsızca hareket etmeye başladılar. Bağdat ve Bağdat'ın kazaları

⁹⁴ İbnü'l Miskevayh, Cilt:1, s.296; Esir Cilt:7, ss.248-252; İbnü'l Kesir, Cilt:11,ss. 327-329

⁹⁵İbnü'l Miskevayh, Cilt:1, ss. 312-313; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.352-353; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.320

dışında halifenin hiç hâkimiyeti kalmadı. Devletin idarî, askerî ve mali işlerinde halifeye danışmadan karar alma ve uygulama yetkisine sahip olan Muhammed b. Râîk'in protokoldeki yeri halifeden sonra geliyordu. Daha önce de halifelerle kumandanlar arasındaki nüfuz mücadeleleri sonucu geniş yetkiler elde eden veya emîrû'l-ümerâ unvanını kullanan bazı kumandanlar bulunmakla birlikte kendisine resmen bu unvan verilen ve bu derece geniş salâhiyetlerle donatılan ilk kişi Muhammed b. Râîk olmuştur. İşte Muhammed b. Râîk 'in bu tasarrufundan dolayı ondan sonraki Emirû'l-Ümerâlar da aynı yetki ve tasarruflarla hareket etmeye devam ettiler.⁹⁶

2.1.1 Muhammed b. Râîk ve Abdullah b. el-Berîdi Mücadelesi

Muhammed b. Râîk Irak'ı ve Basra'yı elinde tutuyordu fakat Huzistan bölgesi Ahvaz valisi Abdullah Berîdi'nin elindeydi. Ayrıca Berîdi hilafet makamının güçsüzleşmesini fırsat bilerek vergisini ödememeye başlamıştı. Muhammed b. Râîk bu sebeple 937 yılında Halife Râzî-Billâh'ı, Ahvaz'a yakın bir noktaya (bu nokta Vâsît'tir) kendisiyle birlikte gitmeye ikna etti. Böylece Berîdi ile istenilenler yerine getirilmeyecek olursa olası bir muharebede kolaylıkla üstüne yürüyebilecekti. Halife bu teklifi kabul etti. Yola çıktıktan 3 gün sonra Vâsît'a ulaştılar. Ancak bu sefere halifenin askerlerinde el-Hucarriye askerleri katılmak istemedi. Bu seferi Muhammed b. Râîk ve halifenin bir oyunu olduğunu düşündüler. Nasıl es-Saciyye askerlerinin sayısı azaltıldıysa ve Bağdat'tan uzaklaştırıldıysa kendilerinin de aynı şekilde bir tuzağa çekildiklerini düşündüler. Ama asıl sebep bu askerlerin Berîdi taraftarı olmaları ve Berîdi'ye karşı savaşmak istememeleriydi. Çünkü daha sonra Berîdi'nin tarafına geçeceklerdi.

Muhammed b. Râîk el-Hucarriye askerlerinin bu söylemlerine hiç önem vermeden yoluna devam etti. el-Hucarriye askerlerinden bazıları onunla birlikte sefere çıktı, bazıları ise o hareket ettikten sonra yola koyuldu. Vâsît'a ulaştıklarında Muhammed b. Râîk onları teftiş etti ve büyük bir kısmının görevine son vererek maaşlarını kesti. el-Hucarriye askerleri o gün 480 kişiydi. Muhammed b. Râîk bu sayıyı 60'a indirdi. Bu olaya çok kızan el-Hucarriye askerleri isyan ettiler ve Muhammed b. Râîk onların üzerlerine Beckem'i yolladı.⁹⁷ Mağlup olan el-Hucarriye askerleri geri çekildiler. Büyük bir kısmı hayatını kaybetti. Hayatta kalanlar ise Bağdat'a gittiler. Muhammed b. Râîk 'in Bağdat güvenlik güçleri komutanı Lü'lü ye emir vermesi üzerine Lü'lü, onların karşısına çıktı. Birçoğunu kuşatma altına aldı, evlerini yağmaladı. Artık Berîdi taraftarlarından başkaldıran kimse kalmadı. Bunların beytülmalından

⁹⁶ İbnü'l Kesir, Cilt:11, s. 322

⁹⁷ İbnü'l Kesir Beckem'den öldürücü bir yığitti diye bahseder. Bkz. İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.326

alacakları maaşı tümüyle kesti. Bu yenilgi üzerine Berîdî, Muhammed b. Râik 'in talebi olan 360.000 dinar vergiyi ödemeyi kabul etti ve savaş durumlarında asker göndermeyi kabul etti. Fakat Berîdi verdiği sözlerin hiçbirini tutmadı ve vergisini göndermedi.⁹⁸

Bunun üzerine Muhammed b. Râik Abdullah el-Berîdi'ye yazdığı mektupta Bağdat'a göndermesi gereken vergileri göndermediğini ve geçen sefer yola çıktıklarında Hucariye askerlerini kışkırtarak isyana teşvik ettiğini belirtti. Bunların dışında yaptığı bütün hataları da yüzüne vurdu. Eğer kendisini düzeltmezse sonuçlarına katlanması gerektiğini yazdı.⁹⁹

Abdullah el-Berîdi bu mektubu alınca hemen iltizam sözünü yeniledi ve her ay eksik kalanlar ile birlikte yılda 360.000 dinar ödemeye söz verdi. Hatta Bağdat' a dönmeyecekler ve Büveyhiler ile savaşacaklarsa ordusunu da teslim etmeyi kabul ediyordu. Tüm bu bilgiler hem halifeye hem de Emirü'l-Ümerâ olan Muhammed b. Râik 'e sunuluyordu. Halife bu konuyu konuşmak için bir meclis kurmuş ve ne yapacaklarını danışıyordu. Hüseyin b. Ali Nübahti, Berîdi'nin bu sözlerine kanılmamasını onun hilekâr bir adam olduğunu söylüyordu. Orduların Berîdi'ye yakın olduğu için herşeyi kabullendiğini dile getiriyordu. Bağdat'a dönerlerse hiçbir sözünü tutmayacağını söylüyordu. Berîdi taraftarı olan Ebu Bekr Mukâtil ise Berîdi'den daha iyi bir yöneticinin şu anda bulunmadığını, onun görevini layıkıyla yerine getireceğini anlatıyordu. Nitekim Ebu Bekr İbn Mukâtil, meclisi ikna etmiş ve bölge tekrar Berîdi'ye iltizam edilerek Bağdat'a geri dönmüştü(936).

Ebû Abdullah Berîdi, halife ile yaptığı anlaşmada vaad ettiği yıllık 360.000 dinar vergiyi Bağdat'a yine göndermedi. Askerleri teslim etme konusuna gelince; Muhammed b. Râik , Cafer b. Verka'yı Fars bölgesine yürümek üzere gönderdi ve Berîdi'den askerleri Cafer b.Verka'ya teslim etmesini istedi. Cafer b.Verka, Ahvaz'a vardığında Berîdî onu bütün ordu ile karşıladı. Fakat savaşmadılar. Cafer'i yanına alan Berîdi büyük bir ziyafet verdi. Cafer ziyafetten sonra ordunun hazırlanmasını emredince askerler hazırlık için gereken paranın ödenmesini istedi. Ancak Caferin yanında hiç bir şey yoktu. Bunun üzerine Berîdi askerlerin tamamı köle bile olsa onları razı etmedikçe götürmesinin mümkün olmayacağını söyledi. Böylece Cafer b.Verka Bağdat'a eli boş olarak döndü.¹⁰⁰

2.1.2 Ebû Abdullah b. el-Berîdi'nin Vezaret Çabaları

el-Berîdi'nin saraydaki en yakın adamlarından bir tanesi olan Ebu Bekr İbn Mukâtil, Muhammed b. Râik 'in veziri olan el-Hüseyin b. Ali en-Nübahti'nin vezaretten azli için

⁹⁸ İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.326

⁹⁹ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.339; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.276

¹⁰⁰ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.340; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.277

durmadan Muhammed b. Râik 'i teşvik ediyor. Berîdi'ye yakınlaşmayı ve Nübahti yerine Berîdi'nin vezarete tayini için ısrar ediyordu. Hatta bunun için Muhammed b. Râik 'e 30.000 dinar teklif ettiyse de Muhammed b. Râik bu parayı kabul etmedi. Ebu Bekr İbn Mukâtil'in ısrarlarını kabul etmeyen Muhammed b. Râik 'in cevabı her seferinde şu oluyordu “ Nübahti'nin benim üzerimde hakları çoktur. Benim bu makama gelmemde büyük gayretleri olmuştur ve ben onu azledip yerine bir başkasını getiremem.” Ebu Bekr İbn Mukâtil vazgeçmedi ve ısrarında devam etti ve en sonunda Muhammed b. Râik 'i ikna etmeyi başardı. Bu başarısındaki en büyük etken ise Nübahti'nin hasta oluşu idi.

İbnü'l Esir'in aktardığına göre aralarında şöyle bir konuşma geçti:

“Ebu Bekr İbn Mukâtil: Nübahti şu anda hasta olup onun kurtulacağına dair hiçbir ümit bulunmamaktadır.

Muhammed b. Râik : Doktoru bana onun iyi olduğunu ve keklik yediğini söyledi.

Ebu Bekr İbn Mukâtil: Gayet tabii. Doktor senin ona olan yakınlığından dolayı ve devletin veziri oluşundan dolayı akıbetinin kötü olduğunu hiçbir zaman söylemez. Senin hoşuna gitmeyecek bir neticeyi sana söylemez. Ancak Nübahti'nin yeğeni ve damadı olan Ali B. Ahmed'i çağır da ona gizlice durumunu sor. O sana gayet açıkça anlatır.

Muhammed b. Râik: Peki bu dediklerini yapacağım.”^{101 102}

Nübahti bu hastalığı sırasında görevini yapmak ve kendisine vekâlet etmek üzere yeğenini Muhammed b. Râik 'in emrine vermişti. Muhammed b. Râik ve Ebu Bekr İbn Mukâtil'in arasında geçen bu konuşmadan sonra Ebu Bekr İbn Mukâtil, Ali b. Ahmed'e; Muhammed b. Râik Nübahti'nin durumunu sorarsa ölümle burun buruna olduğunu söylemesi gerektiğini eğer böyle söylerse vezaretin ona geçeceğini söyledi. Muhammed b. Râik de Ali B. Ahmed'e vezirin durumunu sorduğuna Ahmed kendisine söyleneni yapmış ve Nübahti'nin ölmek üzere olduğunu söylemiştir.¹⁰³ Bu durum vezaret kurumunda halifeden bağımsız olarak ne kadar çok çekişme olduğuna çok küçük bir örnektir. Ayrıca Emirü'l Ümera'nın halifeye danışmadan veziri dahi atayabildiğini düşündüğümüzde halifenin yetkilerinin son derece kısıtlandığını ve etkisinin azaltıldığını açıkça görürüz.

Ebu Bekr İbn Mukâtil ve Muhammed b. Râik bir araya geldiklerinde Muhammed b. Râik vezirinin öleceğine ikna olmuş, Mukâtil Vâsıtası ile Berîdiye haber göndermiş ve vezir olması için kimi vekil tayin etmek istediğini bildirmesini istemiştir. Ebu Bekr İbn Mukâtil de hemen el-Berîdiye bir mektup yazmış ve Ahmed B. Ali el-Kûfi'yi vekil tayin etmesini

¹⁰¹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.278

¹⁰² İbn 'ül Kesir'in “El Bidaye ve'n Nihaye” adlı eserinde bu konuşmadan bahsetmemiştir.

¹⁰³ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.279

söylemiştir. Bu çağrıya uyan Berîdi verdiği cevapta el-Kûfi'yi vekil tayin etmiştir. el-Kufi de hemen tüm vezaret işlerine el koymuş ve böylece Berîdi'nin saray içerisindeki hâkimiyeti artmıştır. el-Kufi ve Ebu Bekr İbn Mukâtil'in merkezde otoriteleri artınca bu sefer Basra'nın Berîdi'ye verilmesi konusunda ısrar etmeye başladılar. Amaçları siyasi olarak artan otoritelerini geniş topraklara yaymaktı. Bu sırada Basra vali olarak ise Muhammed b. Râik 'in naibi Muhammed b.Yezdâd bulunuyordu. Muhammed b.Yezdâd Basra'da halka zulm ediyor ve kötü davranıyordu. Bu durum halkı Muhammed b. Râik 'e karşı da kıskırtıyordu. Bu durumu kullanan Mukâtil ve el-Kufi Basra'yı Berîdi'ye vermeyi kabul etmeyen Muhammed b. Râik 'i ikna etmişlerdi. Basra'nın iltizamını alan Berîdi hem Basra halkına iyi davranmış hem de Basra'ya çok yakın olan Ahvaz ileri gelenlerinin gönlünü hoş tutmuştur. Böylece adım adım tüm Basra bölgesini elde etmeye başlamıştır. Fakat Muhammed b. Râik ve Muhammed b.Yezdâd bu durumu uzun bir süre farketmemiştir.

Berîdi azatlı kölesi İkbâl'i 2.000 kişilik bir kuvvet ile Mehdi Kalesi'ne göndermiş ve emir verinceye kadar orada beklemelerini tembihlemiştir. Muhammed b.Yezdâd ancak askerler Mehdi kalesine yerleşince Berîdi'nin maksadını anlamıştı. Berîdi, Muhammed b.Yezdâd'ın Basra halkından aldığı tüm vergileri kaldırarak halkı kendi tarafına çekmişti. Bu sayede halk Muhammed b. Râik 'e karşı Berîdi'nin tarafını tutmuşlar Berîdi'de halka büyük ihsanlarda bulunmuştu.¹⁰⁴

2.1.3Ebu Bekr Muhammed b. Râik ve Ebû Abdullah Berîdi Arasında Geçen Diğer Mücadeleler

Muhammed b. Râik daha evvel el-Hucariye askerleri ile yaşadığı çatışmadan sonra kaçarak gizlenen ve halen saklanan askerlerin teslim olmasını buyurdu. Amacı yaklaşık 2.000 kişi olan bu askerleri çeşitli görevlere getirmek ve geçimlerini sağlayabilecek bir yere göndermektir. Ancak bu askerler yola çıktıkları gibi Berîdi'nin yanına gitmişler ve ona katılmışlardı. Berîdi; Muhammed b. Râik'ten ayrılıp kendisine katılan Hucariyye grubuna mensup bu askerleri çok iyi karşılayarak yanında tutmaya başladı. Ayrıca Basra halkı önünde Muhammed b. Râik 'e hakaret etmiş bu durum Muhammed b. Râik 'in kulağına gitmişti. Tüm bunlara ek olarak Berîdi Mehdi kalesine asker yığmıştı. Bu olaylar üzerine Muhammed b. Râik, hemen el-Kûfi'ye bir mektup yazdırmış ve Berîdi'nin Mehdi Kalesinden çıkmasını emretmiştir. Ancak Berîdi verdiği cevapta kendisinin buraya asker yığma sebebinin Basra halkını Karmatilerden korumak olduğunu Muhammed b.Yezdâd 'ın bu konuda aciz kaldığını

¹⁰⁴ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.280

Basralıların kendisine yapışıp kaldığını yazmıştır. Bunun üzerine Muhammed b. Râik Vâsıt'a geçmiş bunu haber alan Berîdi ise Mehdi Kalesindeki askerlerine verdiği Basra'ya girmelerini ve orada bulunan karşıllarına çıkacak askerlerle savaşmalarını emretmiştir. Gönderdiği askerlere yardımcı olarak da el-Hucariye askerlerinden bir grubu göndermiştir. Basra valisi Muhammed b.Yezdâd ile karşılaşan Berîdi askerleri Muhammed b.Yezdâd'ı mağlup etmiştir. Berîdi'nin bu başarısından sonra Muhammed b.Yezdâd Küfe'ye geri çekilmiş haberi alan Muhammed b. Râik 'in dünya başına yıkılmıştır. Hemen tehdit dolu bir mektup yazmış fakat halkı arkasına alan Berîdi bu tehditlere kulak asmamıştır.

Berîdi'nin Basra'yı boşaltmayacağını haber alan Muhammed b. Râik derhal kumandan Beckem ve Bedir el-Hüseynî'yi yanına çağırdı ve ikisine de hilat giydirerek Ahvaz üzerine gitmek üzere hazır bulunmalarını ve el-Camide'ye gidip yerleşmelerini söyledi. Fakat Beckem bu emri dinlemedi ve yoluna devam etti. Beckem'in üzerine geldiğini haber alan Berîdi onu Sûs şehrinde karşıladı. Hemen emrinde bulunan "el-Hammal"¹⁰⁵ diye bilinen Muhammed adlı bir kölesinin komutasında kalabalık bir orduyu Beckem'in karşısına çıkardı. Beckem'in yanında ikiyüzyetmiş kadar Türk asıllı askeri vardı. Berîdi'nin askerleri bu çarpışmada mağlup olup geri döndüler. İbn'ül Esir el-Kamil fi't-Tarih adlı eserinde savaşın sonucunu aynen şöyle aktarıyor " *...Bu mağlubiyetten dolayı el-Berîdi; Muhammed b. el-Hammal'a bir hayli kızıp onu tokatlamış ve " 3.000 kişilik ordunla 300 kişiye mi mağlup oldun?"* Ancak el-Hammal verdiği cevapta " *Sen Yâkut el-Müdebbir'in adamlarıyla mı savaştığını zannediyorsun? Tahmin ettiğinin dışında başka kimseler de üzerime geldi"*^{106 107}

Bu yenilgiden sonra Berîdi asker sayısını arttırarak sayısını altı bine kadar çıkarmış ve Hammâl ile birlikte tekrar Beckem'in üzerine yollamıştı. Her iki askerî birlik Tüster nehri yakınlarında karşılaşmış, Beckem, hemen adamlarıyla birlikte nehri geçerek stratejik üstünlük kazanmıştı. Berîdi'nin askerleri, birden bire karşılarında beliren Beckem'i ve adamlarını görünce savaşa girmeksizin hemen gerisin geriye çekilmişlerdi. Askerlerinin kaçtığını gören Berîdi ise yanına aldığı yanına aldığı üç yüz bin dinarlık bir para ve kardeşleriyle birlikte gemilere binip kaçmaya çalışmıştı. Fakat bindikleri gemi suda batmış, dalgıçlar boğulmak üzereyken onları kurtarmışlardı. Ellerindeki malların bir kısmını çıkarıp onlara vermişler, geri kalan para ve mallar ise çıkarılıp Beckem'e ganimet olarak verilmişti. Nihayet Berîdi

¹⁰⁵ İbnü'l Miskeveyh bu ismi tam olarak "Ebu Cafer el-Cemmal" olarak kaydeder.

¹⁰⁶ İbnü'l Esir, , Cilt:7, s.281

¹⁰⁷ Burada bazı askerlerin saf değiştirmiş olması veya Beckem'in ordusunda daha fazla asker olması veya arkadan gelen diğer komutanların savaşa yetişmiş olması muhtemeldir. İbnü'l Kesîr'de Beckem'in ordusuna ait bilgi yoktur. Ayrıca İbnü'l Miskeveyh el-Cemmal'in askerlerinin onbin Beckem'in ise ikiyüzdoksan askeri olduğunu kaydeder. Ayrıca bkz. İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.352; Ahmet Ağırakça,"*EBU BEKR İBNÜ'L RAİK ve EMİRÜ'L ÜMERALİĞİ*" **Tarih Dergisi**, Mart 1994, İstanbul, s.93

kardeşleriyle birlikte Basra'ya ulaşmış ve Übülle'de ikamet ederek İkbâl'in mağlûp olması halinde kaçmak üzere gemiler hazırlamışlardı.

Berîdî yine kölelerinden İkbâl komutasında hazırladığı bir askerî birliği Basra'nın gençleriyle birlikte Matârâ'ya göndermişti. Muhammed b. Râik 'in adamlarıyla Matârâ'da karşılaşmışlar, bu seferinde ise Muhammed b. Râik 'in askerleri yenilmiş ve onlardan bir grup esir alınmıştı. Ancak Berîdî afdilemek için bu esirleri serbest bırakmıştı. Muhammed b. Râik 'a yazdığı mektubunda da ondan bağışlanmasını istiyordu. Ayrıca Basra halkının ileri gelenlerinden bir heyeti de bir mektupla birlikte Muhammed b. Râik'a göndermişti. Ancak Muhammed b. Râik ona ve bu gelenlere önem verip dileklerini cevaplandırmamış, gelen heyet Basra halkına dokunmaması şehri yakıp yıkmaması için Muhammed b. Râik 'ten söz istemiş, bunun karşılığında da onunla birlikte olmayı ve ona yardım etmeyi teklif etmişlerdi. Ancak o bunun tam zıddına yemin ederek şayet Basra'ya karşı zafer elde edecek olursa şehri ateşe vereceğine ve şehirde bulunan herkesi öldüreceğine dair yemin etmişti. Muhammed b. Râik 'in Basra halkına bu kadar acımasızca tehditler savurması halkı şehirlerini Muhammed b. Râik 'e karşı savunmaya kıskırtmıştır. Basra halkı Berîdî'nin tarafını seçmiş ve Muhammed b. Râik 'e karşı birleşmiştir.

Hem askeri kuvvetler hem de halk desteği ile birlikte savaşan Berîdî, Muhammed b. Râik 'i mağlup etmişti. Bu galibiyet üzerine Berîdî az da olsa rahata kavuşmuş ve adamlarıyla birlikte Basra'da ikamet etmişti. Diğer taraftan Beckem de Ahvâz'ı tamamen ele geçirmişti. Muhammed b. Râik adamlarının Basra civarında yenilmesi üzerine tekrar bir ordu hazırlayıp bir kısmını karadan, bir kısmını ise nehir yolu ile Berîdî üzerine sevk etmişti. Karadan giden askerler hemen Berîdî'nin askerleriyle karşılaşarak çarpışmalara girişmişler, ancak mağlûp olmuşlardı. Nehir yoluyla giden askerler ise el-Kellâ mahallesini ele geçirmişlerdi. Ebû Abdullah el-Berîdî nehir yoluyla gelen Muhammed b. Râik'in askerlerinin yaklaştığını görünce daha evvel hazırlamış olduğu gemilere binerek Oval (bugünkü Bahreyn) adasına kaçmış, kardeşi Ebû'l-Hüseyn'i şehri korumak üzere askerleriyle birlikte Basra'da bırakmıştı. Basra halkı şehri Muhammed b. Râik 'a karşı müdafaa etmek üzere Ebû'l-Hüseyn ile birlikte çarpışmalara girişmiş, onu el-Kellâ'dan atıncaya kadar çarpışmışlardı.

Bu ciddi direnişi Vâsıtta iken haber alan Muhammed b. Râik hemen bizzat kendisi hareket ederek karadan Basra üzerine yürümüş, bu sırada Ahvaz'da bulunan Beckem'e yazdığı mektupta yanındakilerle birlikte kendisine yetişmesini emretmişti. İki kuvvet birden Muhammed b. Râik ve gerekse Beckem'in emrindeki askerler Basra'ya yaklaşarak halkıyla çarpışmalara girişmişlerdi fakat çarpışmalar şiddetlendikçe şiddetlenmişti. Basra halkı şehri Beckem'e ve Muhammed b. Râik 'a karşı koruyor ve ona küfredip duruyorlardı. Basra

halkının Muhammed b. Râik 'in tehditlerine karşı tutunduğu bu tavırdan Beckem'in haberi yoktu ve çatışma anında iyice hiddetlenerek bir hayli sıkılmış ve İbnül Esir'in aktadığına göre göre aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

“Beckem: “Bu adamlara karşı nasıl bir davranışta bulundun ki sana küfredecek seviyeye gelmişler? Hangi davranışın onları buna sevketmiştir?”

Muhammed b. Râik : “Vallahi, hiç bilemiyorum” diye karşılık vermişti.”

Sonunda çatışmalar ile bir sonuca varamayınca Muhammed b. Râik ve Beckem karargâhlarına geri dönmüşlerdi. Bu sonuçsuz çatışmalardan sonra Ebû Abdullah el-Berîdî Oval(Bahreyn) adasından hareket ederek İmâdüddeve b. Büveyh'in yanına giderek iltica etmiş ve Irak'a yürümesi konusunda onu teşvik ederek Abbasî halifesiyle Muhammed b. Râik 'in güçsüz olduklarını ve kendisine karşı koyma imkânı bulamadıklarını anlatmış ve işi ona bir hayli kolay göstermeğe çalışmıştı. Bu arada, ileride kaydedeceğimiz gibi, İmamüddeve İbn Büveyh, kardeşi Müizzüddeve'yi el-Berîdî ile birlikte Bağdat'a doğru yola çıkarmıştı.¹⁰⁸

Müizzüddeve b. Büveyh ile el-Berîdî'nin Fars bölgesinden Muhammed b. Râik'e doğru harekete geçtiler. Muhammed b. Râik bunu haber alınca Beckem'i Ahvâz'a gönderdi. Beckem kendisine Ahvâz'ın harp işleri ile haracının verilmesi hâlinde oraya gidebileceğini söylemiş, Muhammed b. Râik da onun bu isteğini kabul ederek Ahvâz'a göndermiştir. Yıllık 130.000 dinara iltizam edilmiştir.

İbn Miskeveyh'in aktardığı bilgiye göre; Muhammed b. Râik 'in Beckem'e Ahvaz'ı iltizam ettiğini haber alan Ebu Bekr İbn Mukâtil bu duruma bir hayli üzülen Muhammed b. Râik 'e şöyle demişti:

“İşittiğime göre Ahvaz'ı Beckem'e vermişsin. Bu çok yanlış bir davranıştır. Sen Ahvazı bir daha zor geri alırsın. Ayrıca eli kılıç tutan adamları olan bir Türk kumandanına böyle bir yeri teslim ettin. Böyle bir kumandan bu şehrin güzelliğini, mallarının ve gelirlerinin çokluğunu, askerlerin kalabalık oluşunu görünce nefesine uyacaktır ve sana sırt çevirecektir. Senin makamına göz dikecektir. Sen bunu düşünmeden sadece el-Berîdileri oradan uzak tutmayı arzuluyorsun. Yaptığını gözden geçir. Kendini tehlikeye attığını bil.” Bunun üzerine Muhammed b. Râik Beckem'i Ahvaz'dan uzaklaştırmanın yollarını aradı.¹⁰⁹ İbn Miskeveyh'in anlattığı bu olayda dikkat çeken bir konu vardır. Ebu Bekr İbn Mukâtil, Beckem'e verilen iltizamdan rahatsızdır. Bu rahatsızlığın normal koşullarda daha yüksek bir makam olan halifeye şikâyet edilmesi ve Muhammed b. Râik 'in yanlış karar verdiğinin söylenmesi gerekir. Fakat Ebu Bekr İbn Mukâtil bunu yapmamış endişelerini halife yerine

¹⁰⁸ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss. 353-354; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.282-283

¹⁰⁹ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss. 356-357

Emirü'l Ümera'ya anlatmıştır. Bu da vezirin dahi halifelik kurumundan ümidini kestiğini pratikte Emirü'l Ümera'yi şikâyet edecek bir kurumun artık kalmadığını göstermektedir.

Bu arada el-Berîdî'nin askerlerinden bir grup geceleyin tarafından baskına uğrayan Muhammed b. Râik bu mağlûp olunca el-Berîdî'nin ganimet olarak ele geçirmemesi için yanındaki ve ordugâhındaki her şeyin yakılmasını emredip bir grup askerle birlikte Ahvâz'a doğru yola koyulmuştu. Muhammed b. Râik Ahvâz'a geldiğinde Beckem'in etrafında bulunan adamlardan bir grup onu tutuklamasını tavsiye etmişlerse de Beckem buna yanaşmamıştı. Bir kaç gün Ahvâz'da ikamet eden Muhammed b. Râik Vâsıt'a geri dönmüştü, çünkü askerlerinden bir kısmı ondan evvel Vâsıt'a geri dönmüşlerdi.¹¹⁰

2.1.4 Büveyhilerin Ahvaz'ı Alması

el-Berîdî'nin teşviki ve yönlendirmesiyle Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Büveyh, kardeşi Müizzüddeve'yi Ahvâz'a doğru göndererek Ahvazı ve çevresindeki illeri ele geçirip hâkimiyeti altına aldı. Ebû Abdullah el-Berîdî de Ebû'l-Hasan Muhammed ve Ebû Ca'fer el-Feyyâz adındaki iki oğlunu İmâdüddeve İbn Büveyh'in yanında rehine olarak bırakıp Müizzüddeve ile birlikte Ahvâz'a doğru harekete geçmişti. Bunların Ahvâz'a geldiğini ve Erecân'da konakladıklarını haber alan Beckem, onlarla savaşmak üzere harekete geçmiş, ancak çarpışmaların ilk safhasında mağlûp olup geriye çekilmişti. Beckem'in geri çekilmesinin en büyük sebeplerinden birisi, o günlerde şiddetli yağmurların yağmasıydı. Yağmur yağdıkça emrindeki Türklerin yaylarının kirişleri ıslanıyor ve dolayısıyla ok atamıyorlardı. Bunun için Beckem; Müizzüddeve ve el-Berîdî ile savaşmaktan vazgeçip Ahvâz'a geri dönmüş ve askerlerinden bir kısmını da Asker Mukrem'de bırakmıştı. Burada kalan askerler Müizzüddeve ile on üç gün müddetle çarpışmış ve nihayet Tüster'e geri çekilmişler, Müizzüddeve de Asker Mukrem'i ele geçirmişti. Bu olaylardan sonra Beckem, Ahvâz'dan Tüster'e gitmiş ve Ahvâz halkının ileri gelenlerinden bir grubu alıp askerleriyle birlikte Vâsıt'a gitmişti. Buradan Muhammed b. Râik 'a yazdığı bir mektupta durumu bildirmiş ve askerlerin büyük miktarlarda paraya ihtiyacı olduğunu, yanında yüz bin dinar varsa kendisi gelinceye kadar orada ikamet etmesini tavsiye ediyordu. Bu mallar askere dağıtılmalıydı. Eğer yanında bu meblağ mevcut değilse Bağdat'a gitmesini söylüyor, bunun askerlerin Vâsıt'ta isyan etmelerinden çok daha iyi olacağını ilâve ediyordu. Beckem'in bu mektubunu alan Muhammed b. Râik, hemen yanmdakilerle birlikte Vâsıt'tan hareket ederek Bağdat'a gitmişti. Beckem ise Vâsıt'a gelip burada ikamet etmiş ve yanında bulunan Ahvâz

¹¹⁰ İbnü'l Esir, Cilt:7, s. 284

ileri gelenlerini hemen tutuklatıp onlardan elli bin dinar para istemişti. O sıralarda Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Sâîd es-Sûsî Beckem ile birlikte bulunuyordu.

Ebû Zekerıyyâ şöyle anlatır:

“Beckem'in ne düşündüğünü ve ne yapmak istediğini öğrenmek istedim. Ona bir nasihatim ve tavsiyem olacağını bildirerek yanma gelmek istediğimi haber verdim. Beni huzuruna çağırdı, yanma varıp şöyle dedim: “Ey emîrimiz sen şu dünyayı imar etmek, halıfeye ve Müslümanlara hizmette bulunmak istediğini ve ülkenin yönetimini yoluna koymayı arzuladığını söylemektessin. Hâlbuki daha dün sahip oldukları varlıklarını kaybetmiş memleketlerinden çıkarılmış, ellerindeki her şeyleri alınmış olan bu sürgün edilmiş kimselerden para istiyorsun. Onlar ülkelerinin uzağına düşmüş gurbetçilerdir. Daha dün onlardan birçok kimse karınlarına ateşlerle dolu kazanlar konulup işkencelere çarptırılmışken, aynı şekilde onları işkence ettirmeyi istiyor ve bu hususta emir veriyorsun. Bilmiyormusun ki bu yaptıkların işitilecek olursa tanıyan ve tanımayanlar sana buğzedecektir. Sen Muhammed b. Râik 'in Basra halkına karşı takındığı kötü tavrını beğenmemiş ve onu kınamıştın. Gerçekten Muhammed b. Râik bütün Basra halkına karşı mı kötü davranmıştır? Hayır, vallahi o Öyle yapmamıştır. Belki Basralılardan bir gruba eziyet etmiş ve küçük bir kitleye kötülükte bulunmuştur. Ancak Basra halkının tümü ona buğzetmiş, ona karşı gelmişti. Bağdât'ın avamı ise böyle bir işkence ve tavra asla tahammül edemez”

Ona bu sözleri söyledikten sonra Merdâvîc'in yaptıklarım anlattım. Bunları işitince beni doğruladı ve ona yaptığım nasihatten dolayı memnun olduğunu bildirip Ahvâzlıları derhal serbest bırakılmalarına dair emir verdi.”¹¹¹

Bu arada el-Berîdî ile Muizzüddeve İbn Büveyh'in arası gerginleşmiş ve el-Berîdî, Muizzüddeve İbn Büveyh'in yanından habersizce el-Bâsiyân'a kaçmıştı. Muizzüddeve İbn Büveyh, el-Berîdî'ye yazdığı mektupta ona serzenişte bulunup kaçıp gitmesinin ihanet olduğunu hatırlatmıştı. Daha sonra Muizzüddeve İbn Büveyh, el-Berîdî'den Basra'daki askerlerini istemiş, onları alıp Veşmgîr'e karşı savaşmakta olan ağabeyi Rûknüddeve'ye İsfahan'a yardımcı kuvvet olarak ulaştırmayı arzu etmişti. Bunun üzerine el-Berîdî Basra askerlerinden dört bin kadar bir kuvveti hazırlayıp getirmişti. Bu Basralı askerler hazır duruma gelince el-Berîdî bu kadar kuvvetin sürekli bir arada durmasını kendisi için sakıncalı bulmuş ve Muizzüddeve İbn Büveyh'e iki farklı ordunun (Basra askerleri ve orada bulunan Deylemî'li askerler) arasında çatışma çıkabileceğini söylemişti. Çözüm olarakta kendi getirdiği askerleri (Basra askerlerini) Önce Sûs şehrine oradanda İsfahan'a götürmeyi teklif

¹¹¹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.287; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss. 360-361

etti Muizzüddeve İbn Büveyh bu fikri onaylamış ve arkasından Mehdî Kalesi'nde bulunan askerlerini de getirmesini el-Berîdî'den istemişti. Muizzüddeve İbn Büveyh bu askerleri nehir yolu ile Vâsıt'a göndermeyi düşünmüştü. Ancak onun bu istek ve davranışlarından korkan el-Berîdî, kendisinin Muhammed b. Yakut'a karşı yaptıklarını Muizzüddeve'nin aynen ona yapmak istediğinden endişelenmişti.

Deylemîler el-Berîdî'ye çok fazla itimat göstemiş ve onu sevmiyorlardı. Bu yüzden olası bir tehlikeden en baştan beri çekinen el-Berîdî, Muizzüddeve İbn Büveyh'in yanından kaçtı. Ayrıca Sûs'ta bulunan askerlerinin Basra'ya geri gelmelerini emretti ve Muizzüddeve İbn Büveyh'e yazdığı mektupta iltizamına karşılık gerekli paraları ve malları ödeyebilmesi için Ahvâz'dan çıkmasını istedi. Çünkü İmâdüddeve İbn Büveyh tarafından Ahvâz ve Basra şehirleri el-Berîdî'ye iltizam edilmişti. O, her sene Büveyhoğullarına bu iltizam karşılığında 18 milyon dirhem para ödeyecekti. Muizzüddeve İbn Büveyh, el-Berîdî'nin teklifini kabul etti ve Ahvâz'dan Asker Mukrem'e çekildi. Çünkü o da ağabeyi İmâdüddeve İbn Büveyh'in: "Gelirlerimize engel oldun." demesinden korkuyordu. el-Berîdî de Banâbâz'a geçmiş, adamlarını Ahvâz'a göndermişti. Diğer taraftan Muizzüddeve İbn Büveyh'e gönderdiği mektup ve elçileriyle kendisinden korktuğunu bildiriyor, ondan emin olmak ve Ahvâz'ı rahatça koruyabilmek için Asker Mukrem' den Sûs'a çekilmesini talep ediyordu.

el-Berîdî'nin tüm bu planlarına rağmen bazı devlet adamları Muizzüddeve İbn Büveyh'e el-Berîdî'nin Beckem ve Muhammed b. Râik 'e yaklaşmak için onun başını yakacağını söylüyordu. Bunu da abisi İmamüddeve İbn Büveyh'i ona karşı doldurarak yapacağını anlatıyordu. Bunun üzerine Muizzüddeve İbn Büveyh Asker Mükrem'den çekilmeyi reddetmişti.

Beckem bu gelişmeleri haber alınca hemen fırsatı değerlendirdi ve yanında bulunan askerlerinden bir grubu Sûs ve Cündeysâbûr üzerine sevketti ve bu bölgeleri ele geçirdi. Bu olaydan sonra Ahvâz el-Berîdî'nin elinde kalmış, Muizzüddeve İbn Büveyh'in elinde ise Ahvâz bölgesinden sadece Asker Mukrem kalmıştı. Bunun için Muizzüddeve İbn Büveyh'in emrinde bulunan askerler durumdan sıkılmaya başladı ve bir kısmı ondan ayrılarak Fars bölgesine geri dönmeyi kararlaştırdılar. Ancak Muizzüddeve İbn Büveyh'in ileri gelen en büyük iki kumandanı Aş-bahdost ve Mûsâ Kayyâze onlara engel oldu. Burada bir ay daha ikamet etmeleri hâlinde bütün maaşlarını ödemeyi taahhüt ettiler. Böylece Fars bölgesine gitmek isteyen askerler burada kalmış, Muizzüddeve İbn Büveyh de ağabeyi İmâdüddeve İbn Büveyh'e bir mektup yazıp durumu bildirmişti. İmâdüddeve İbn Büveyh kardeşine yardımcı kuvvetler göndermiş, bu kuvvetlerle madden daha güçlü bir noktaya gelip Ahvâz

üzerine yürüyerek burayı istilâ ettiler. Böylece el-Berîdî Ahvâz'dan Basra'ya kaçıp orada ikamet etmiş, Muizzüddeve İbn Büveyh de Ahvâz'da yerleşmişti.¹¹²

Beckem'in gözü aslında Bağdat'a hâkim olmaktaydı. Bu yüzden Vâsıt'ta ikamet ediyordu. Ancak bu düşüncesini açığa vurmuyordu. Fakat Muhammed b. Râik Ahvâz üzerine yürüyüp Büveyhoğullarını buradan çıkarmaları için Beckem'e yardımcı kuvvet gönderdi. Bu kuvvetlerin başında Ali b. Kalef b. Tayyâb vardı. Büveyhoğullarını Ahvâz'dan çıkardıkları takdirde Ahvâz valiliğine Beckem'i, haraç işleri başına da Ali b. Halef'i tayin edeceğine söz vermişti. Ali b. Halef Vâsıt'a Beckem'in yanına ulaştığında Beckem onu kendisine yardımcı edinmiş ve onunla birlikte Vâsıt'ta ikamet ederek Vâsıt'ın bütün mallarına el koymuştu.

Diğer taraftan vezir Ebû'l-Feth, Bağdat'da işlerin bir hayli karışık gittiğini görünce Mısır ve Şâm hususunda Muhammed b. Râik 'i kışkırtmak istemişti. Bunun için onunla evlilik yoluyla bağlar kurmuş, ayrıca Ebu Bekr İbn Tuğç ile de aralarında anlaşmalar ve yine evlilik yoluyla bağlar kurmuştu. Sonra Muhammed b. Râik 'a kendisini Mısır ve Şâm'a gönderirse bütün bölgenin vergisini ve gelirlerini toplayıp göndereceğini vaadetti. Bu teklifi alan Muhammed b. Râik Ebû'l-Feth'e hemen hareket için hazırlanmasını söylemiş, Ebû'l-Feth de hemen Şâm'a hareket etmişti.¹¹³

Beckem Vâsıtta ikamet edip de orada durumu bir hayli güçlenince Muhammed b. Râik bundan korkmuş ve Beckem'in birgün Irak'a sahip olmayı arzu etmesinden bir hayli endişeye kapılmıştı. Bunun için Ebû Abdullah el-Berîdî'ye yazdığı bir mektupta Beckem'e karşı onunla barış yapmak istediğini, Beckem'i Vâsıttan kovduğu takdirde yıllık göndereceği asker ve bunun yanı sıra altı yüz bin dinar karşılığında burayı el-Berîdî'ye iltizam etmeyi teklif etmişti.

Beckem, Muhammed b. Râik 'in bu planını haber aldıktan sonra korkmaya başlamıştı. Bunun üzerine nasıl bir yol izleyeceğini ve ne yapması gerektiğini kararlaştırmak için adamlarıyla istişare etti. Adamları ise önce Abdullah el-Berîdî'yi bertaraf etmesini söyledi. Direkt olarak hilâfet makamına taarruzda bulunmayı yanlış bulmuşlardı. el-Berîdî'nin işini bitirmeden Muhammed b. Râik ile karşıya gelmemesini öğütlemişlerdi. Bunun üzerine Beckem, askerlini toplayıp el-Berîdî üzerine Basra'ya yürüdü. el-Berîdî de kölelerinden Ebû Ca'fer Muhammed el-Hammâl komutasında sayıları bine varan bir askeri birlik hazırlayıp Beckem'e karşı göndermişti. İki ordu karşılaşır çarpışmalara başlamış, sonunda el-Berîdî'nin askerleri mağlup olup geri çekilmişlerdi. Beckem onları takip etmedi.

el-Berîdî ve adamları olup bitenleri gözetlemek ve durumu öğrenmek üzere Matârâ'da beklemekte idiler. Askerlerinin geri geldiğini öğrenince korkmuş ve endişeye kapılmışlardı.

¹¹² İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss. 361-364

¹¹³ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss. 288-290

Ancak sağ salim geri döndüklerini ve aralarından tek bir kişinin bile öldürülmediğini görünce buna bir hayli memnun olmuş ve sevinmişti.

Beckem'in niyeti bu saldırısıyla el-Berîdî'yi bertaraf etmek ve Muhammed b. Râik ile olan ilişkilerini koparmaktı. Beckem'in gönlünde yatan Bağdat şehri idi. Bunun için el-Berîdî'yi mağlûp etmesinden iki gün sonra ona yazdığı mektupta olup bitenlerden dolayı özür diliyordu ve önce onun kendisine saldırdığını kendisinin ise onu ve adamlarını affederek kurtardığını söyledi. Eğer isteseydi yenilen ve kaçan askerlerini öldürtebileceğini anlattı ve asıl amacının anlaşma yapmak olduğunu eğer Bağdat'ı alırsa ona da Vâsıt valiliğini vereceğini söyledi. Bu mektubu alan el-Berîdî Beckem'e bir daha saldırmamak üzere yemin edip onunla barış anlaşması yapmıştı. Bu anlaşmadan sonra Vâsıt a dönen Beckem, Muhammed b. Râik 'e karşı gerekli tedbirleri almağa ve Bağdat'ı ele geçirmeğe çalışmıştı.¹¹⁴

2.1.5 Mukle'nin Elinin Dilinin Kesilmesi

Vezir Ebû'l-Feth vezaret görevini yürütmekten düşüp de Şam'a gidince halife er-Râzî Billâh, Ebû Ali b. Mukle'yi vezarete tayin etti. Ali İbn Mukle'nin yönetimde hiç bir etkinliği yoktu devletin bütün işlerini Muhammed b. Râik üstlenmekteydi. Muhammed b. Râik , Ali İbn Mukle'nin ve oğlunun bütün mal ve paralarına el koymuştu. Tekrar vezarete geri geldiğinde bunların kendisine iade edilmesini istediği halde Muhammed b. Râik bu paraları ve mülkü iade etmemişti. Ali İbn Mukle de çözümü Muhammed b. Râik 'in yakın adamlarında aramıştı ve onlara gidip mallarının geri verilmesi hususunda kendisine yardımcı olmalarını dilemişti ancak onlar, yardım etmeyi vaadettikleri halde yardım etmediler. Ali İbn Mukle bu mal ve paralarına kavuşamayınca Muhammed b. Râik 'in aleyhinde faaliyetlerde bulunmaya başlamış ve Beckem'i kışkırtarak yazdığı mektubunda Muhammed b. Râik 'in yerine kendisinin daha lââyık olduğunu söylemişti. Diğer taraftan Rey'de bulunan Veşragîr'e aynı anlamda mektuplar yazmış ve onu da bu hususta ümit sahibi kılmıştı. Planı; herkesi Muhammed b. Râik 'e karşı kışkırtmak ve yerinden etmektir. Tüm bunları yeterli görmeyerek benzer teklifleri halifeye de yazıyor Emirü'l-Ümerâlîğa başkasını tayin etmesi konusunda onu da dolduruşa getiriyordu. Halife er-Râzî'ye yazdığı mektuplarda Muhammed b. Râik 'i ve adamlarını tutuklatmayı tavsiye ediyor, onları tutukladığı takdirde üç milyon dinar parayı müsadere edeceğini ve bu parayı halifeye teslim edeceğini vaat ediyordu. Bu söylenenler hoşuna gitmese de halife er-Râzî Beckem'i bu hususta ümitlendirmiş ve Ali İbn Mukle da acele ile Beckem'e mektup yazıp halifenin bu teklife razı olduğunu ve bir an evvel Bağdat'a

¹¹⁴ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.290-291; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss.365-367

hareket için acele etmesi hususunda onu teşvik edip durmuştu.¹¹⁵ Zaten gözü Bağdat'da olan Beckem ilerde bu konuyu bahane edecekti.

Diğer taraftan Ali İbn Mukle, kendisi ile halifenin varmış olduğu anlaşma gereğince Muhammed b. Râik 'in işi tamamlanincaya kadar gelip Dâru'l-hilâfe'de ikamet etmeyi arzu etmiş, er-Râzî Billâh da onun bu isteğine olumlu cevap vermişti. Oraya gelmesi pek hoş karşılanmıyordu fakat buna rağmen Ali İbn Mukle ramazan ayının son gününde Dâru'l-hilâfe'ye gelip yerleşmişti. Ali İbn Mukle planlarını yürütürken herkese duyurmak gibi bir hata yapmıştı. Bu yüzden olaylar Muhammed b. Râik 'e kadar ulaşmış ve o da Ali İbn Mukle'ye karşı dikkatli davranmaya başlamıştı. Hatta Ali İbn Mukle Dâru'l-hilâfe'ye gelip yerleştiği hâlde er-Râzî Billâh onu kesinlikle yanına yaklaştırmamış ve bir odaya hapsedmişti. Ali İbn Mukle hapsedildiği yerden er-Razi 'ye mektup yazarak isterse Muhammed b. Râik ve Ebu Bekr İbn Mukâtil'i yakalayıp öldürebileceğini söyledi. Hatta bu uğurda bütün malvarlığını bile harcamaya hazırды. Ertesi gün olunca halife er-Râzî, Ali İbn Mukle'nin bütün planlarını ve mektuplarını Muhammed b. Râik 'e haber bildirmiş ve göstermişti. Muhammed b. Râik er-Râzî'ye teşekkür etmiş ve Ali İbn Mukle tutuklu bulunduğu odadan çıkarttırıp elini kestirmiş ve arkasından da kesik eli tedavi edilmişti. Ali İbn Mukle ise hâlâ er-Râzî'ye mektuplar yazıyor ve vezarete tayini hususunda ısrar edip duruyordu. Elinin kesik olmasının vezarete engel olmadığını er-Râzî'ye hatırlatıyor ev kalemi kesik eline bağlayıp mektuplarını hâlâ kendisi yazıyordu.

Beckem Bağdat yakınlarına ulaştığında bunu kendi aralarında konuşan hizmetçilerden işiten Ali İbn Mukle Beckem'in kendisini kurtaracağını ve o zaman da Muhammed b. Râik 'ten intikam alacağını söylüyordu. Elinin kesilmesinden ders almayan Ali İbn Mukle tekrar Muhammed b. Râik 'in aleyhinde halkı kışkırtmağa ve çektiği zulümleri halka anlatmağa başlamıştı. Halkı Muhammed b. Râik 'a karşı kışkırttığını haber alan halife er-Râzî ile Muhammed b. Râik bu defa derhal dilinin kesilmesini emretmişlerdi. Son derece dar bir yere hapsedilerek orada bırakılmış olan Ali İbn Mukle burada birçok felaketlerle karşılaşmıştı. Eli kesik olduğu halde kendisine hizmet eden kimse yoktu. Bulunduğu yerde tek eliyle kuyudan su çekiyor, kovanın ipini bir eli ve ağzıyla tutuyordu. Burada son derece acı günler geçirmiş ve çok sıkıntılar çekmişti. Nihayet hapiste iken vefat eden Ali İbn Mukle önce Dâru'l-hilâfe'ye gömülmüş, sonra akrabaları cenazesini isteyince gömülü bulunduğu mezarı kazılmış ve akrabalarına teslim edilmişti. Onu evine götürüp gömmüşler, fakat sonra kabri tekrar eşilmiş ve başka bir eve taşınıp orada defnedilmişti.¹¹⁶

¹¹⁵ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.368

¹¹⁶ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss. 291-293; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss.369-376

2.1.6 Beckem'in Bağdat'ı Ele Geçirmesi ve Emirü'l-Ümerâlığı

Ali İbn Mukle'nin ortalığı karıştırmak ve Muhammed b. Râik 'i yerinden etmek için verdiği çabalar biraz olsun sonuç vermişti. er-Râzî Billâh'ın Beckem'i Emîru'l-ümerâlığı tayin etmeyi düşündüklerine dair mektupları Beckem'e ulaştınca gerçekten Emîru'l-ümerâlığı heves etmiş ve Muhammed b. Râik 'a olan bağlılığından vaz geçerek sancakları üzerine yazdırmış olduğu "Beckem er-Râiki" ibarelerini hemen sildirmiş ve Vâsittan hareketle Bağdat'a gelmek üzere harekete geçmişti.¹¹⁷

Muhammed b. Râik onun Bağdat'ı askeri güç ile alabileceğini biliyordu. Eğer bu olursa Emirü'l-Ümerâlık makamından olacağını da biliyordu bu yüzden gelmesini istemiyordu. er-Râzî'ye ricada bulunup Beckem'i tekrar Vâsıt'a geri dönmesi için ikna etmeğe ve ona bu hususta mektup yazması için teşvik etmişti. er-Râzî Beckem'e bu hususta mektuplar yazmış ve ona ulaştırmıştı. Fakat Beckem, er-Râzî'nin geriye dönmeyi tavsiye eden mektupları ulaştınca alıp yere atmış ve buna hiç kulak asmamıştı. Bu da hilafet makamının aslında ne kadar güç kaybettiğini ve aslında gücün askerde olduğunu kanıtlıyordu. Halifenin gönderdiği mektuba karşı gelmek bu tarihten 50 sene öncesinde dahi mümkün değildi. Beckem yola çıkarak Deyâle Nehri'nin doğu sahiline gelip konaklamıştı. Nehrin batı yakasında da Muhammed b. Râik 'in adamları durmaktı. Beckem'in adamları birden nehre atlamış ve yüzerek karşı tarafa geçmeğe başlamışlardı. Bunları gören Muhammed b. Râik 'in adamları buldukları noktadan geriye çekilip Daru'l Hilâfe kapısına geldiklerinde kapılar yüzlerine kapanmıştı. Beckem'in adamlarının karşısında artık kimse durmuyordu bu yüzden Bağdat'a kolayca girmişlerdi. Halk Muhammed b. Râik 'in aleyhinde tezahüratta bulunmuş ve o da Bağdat'dan ayrılıp Ukbarâ'ya gitmişti. Beckem de 13 zilkade (10 Eylül) günü Bağdat'a girmişti. Ertesi gün er-Râzî Billâh onu huzuruna almış, hilatler giydirip Emîru'l-ümerâ makamına tayin etmişti.¹¹⁸ Burada Beckem'i hem halkın hem de halifenin güzel karşılamasının iki sebebi vardır. Birincisi Muhammed b. Râik 'in yapı olarak daha sert olması ve halk tarafından fazla sevilmemesidir. İkinci sebep ise Muhammed b. Râik 'in halifeyi çok fazla baskı altında tutmasıdır. Bu vesayet altında çok fazla sağlıklı karar veremeyen halife Muhammed b. Râik ne derse, istemese de, yapmak zorunda kalmıştır. Beckem halifeye Muhammed b. Râik 'ten farklı davranmayacak olsa da halife halkın da karşı gelmemesi sebebiyle Beckem'i iyi karşılamıştır. Beckem daha sonra er-Râzî Billâh'ın imzasıyla Muhammed b. Râik 'in yanında bulunan kumandanlara mektuplar yazdırmış ve Bağdat'a geri

¹¹⁷ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.377

¹¹⁸ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.378

dönmelerini emretmişti. Gerçekten Muhammed b. Râik 'in yanında bulunan kumandanlar bu emir üzerine ondan ayrılıp tümüyle geri dönmüşlerdi.

Muhammed b. Râik gelişmelerin bu şekilde seyrettiğini görünce Bağdat'a geri dönüp orada gizlenmişti. Beckem ise Munis'in köşkünde konaklamış ve Bağdat'a tamamen hâkim vaziyete gelmişti. Ebû Bekr Muhammed b. Râik 'in Emirü'l-Ümerâlığı bir yıl, on ay, on altı gün sürmüştü, Beckem Bağdat'a gelmeden evvel Ebû Zekeriyâ Yahya b. Saîd es-Sûsî aracılığıyla Muhammed b. Râik ile mektuplaşıyordu.

İbn'ül Esir'in Ebû Zekeriyâ'dan aktardığı olaylar aşağıdaki gibidir:

“Beckem'e Muhammed b. Râik ile arasını bozmamasını ve ona karşı alenen rekabet etmemesini tavsiye ettiğimde bana: “Neden bunları bana tavsiye ediyorsun?” diye sormuş, ben de ona: “Muhammed b. Râik senin reisindir ve sen onun emrinde çalışmış bir kimsesin. Aynı zamanda o senden daha güçlüdür. Adamları çok daha fazladır ve halife de şu anda ondan yanadır. Onun malı şenin malından çok daha fazladır.” demiştim. Bu sözlerim üzerine bana şöyle karşılık vermişti: “Adamlarının çok olduğuna bakma, hepsi aynen içi boş ceviz gibidirler. Ben onları çoktan denedim. Onların çok-hıklarına azlıklarına hiç de aldırış etmem. Halifenin bu gün için ondan yana olması meselesine gelince, bu bana asla zarar vermez. Adamlarımın katında da pek önemli bir olay değildir. Parasının benden çok daha fazla olması bir önem taşımaz. Ben adamlarıma gerekli ödemeleri yapmışımdır, ayrıca her zaman bana yetecek kadar da yanımda yedek akçem vardır.” Sonra: “Sence yanımda ne kadar para olabilir?” diye sorunca ona bilmediğimi söyledim. Buna rağmen: “Ne kadar tahmin edersin?” diye ısrar edince: “yüz bin dirhem.” dedim. O bunun üzerine: “Hey Allah sana mağfîret etsin; şu anda yanımda hiç de ihtiyacını duymadığım elli bin dinarlık bir param var.” demişti.

Beckem Bağdat'ı istilâ ettiğinde bana: “Hatırlıyor musun sana: 'Yanımda elli bin dinar para var' dediğim günü? Vallahi o gün elimde beş bin¹¹⁹ dirhemden başka tek kuruşum mevcut değildi.” demişti. Ben de ona: “Bu da benim katımda senin güvenilirliğini yitirir demektir” şeklinde karşılık verince o: “Hayır, sen Muhammed b. Râik 'a giden elçirndin. Eğer yanımda az para olduğunı sana söyleseydim, gerçekten maneviyatın zayıflar, gerekli müdafaayı yapamaz, böylece düşman bize galip gelirdi. Bundan dolayı senin maneviyatını güçlendirmeyi ve güçlü bir moral ile oraya varıp Muhammed b. Râik ile konuşmanı ve onun kalbine korku salmanı arzu etmiştim.” Beckem'in bu sözlerini Ebû Zekeriyâ şöyle değerlendirmektedir: “Bana bunları anlatınca gerçekten kurduğu planları ve zekâsının seviyesini anladım ve yaptıklarını beğendim.”¹²⁰

¹¹⁹ İbnü'l Miskeveyh Bu rakamı elli bin olarak kaydeder. Bkz. İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.380

¹²⁰ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.379-381; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.293-295

2.1.7 Halife er-Râzî ve Beckem'in Musul'a; Muhammed b. Râik 'in de Yeniden Ortaya Çıkıp Şam'a Gitmeleri

Nasrüddevle b. Hamdan her yıl Bağdat'a ödemesi gereken vergiyi ödememeye başlamıştı Bu durumda halifenin canını sıkıya başlamıştı. Bu yüzden 938 yılının Ekim-Kasım ayında er-Râzî Billâh yanına Kadı el-Rudât Ebû'l-Hüseyn Ömer b. Muhammed'i de alarak Emîrül-ümerâ Beckem ile birlikte Musul ve Diyâr-Rabîa'ya gitmişlerdi. Tekrit'e ulaştıklarında er-Râzî orada ikamet etmiş, Beckem ise yoluna devam etmişti. Nâsirüddevle b. Hamdan Beckem'i Musul'a altı fersahlık bir uzaklıkta bulunan, "el-Kuhey" denilen mevkide karşılamış, şiddetli çarpışmalara girişmişler, ancak Nâsirüddevle b. Hamdan mağlûp olarak geri çekilmiş ve adamları Nusaybin'e kadar geri dönmüşlerdi.¹²¹ Beckem onları takip ederek Musul'da konaklamaksızın yoluna devam etmişti. Beckem Nusaybin'e ulaştığında Nâsirüddevle b. Hamdan Âmid'e gitmişti. Beckem buradan er-Râzî Billâh'a başarılarını ve fetih müjdesini bildirmiş, bunun üzerine Halife Tekrit'ten hareket ederek Musul'a gitmek üzere nehir yoluyla yola koyulmuştu. er-Râzî Billâh'ın yanında bir grup Karmatî bulunuyordu. Bunlar Beckem'in zafer mektubu ulaşmadan evvel er-Râzî'nin yanından ayrılmış, Bağdat'a gitmişlerdi. Muhammed b. Râik de sürekli olarak bunlarla mektuplaşıyordu. Bu Karmatîler Bağdat'a ulaştınca bir müddetten beri gizlenmekte olan Muhammed b. Râik ortaya çıkmış, Dâru'l-hilâfeye saldırmaksızın Bağdat'a hâkim vaziyete gelmişti.¹²²

Muhammed b. Râik ortaya çıkınca onun yakın adamlarından olan Ebu Bekr İbn Mukâtil de bu arada ortaya çıkarak Muhammed b. Râik 'e bir hayli mal ve para verdi. Bu mal ve paralar halife er-Razi 'nin adamları olan ve Muhammed b. Râik 'in daha önceden mektuplaştığı ve yanına çektiği Karmatîlere dağıtılınca onlarda Muhammed b. Râik 'e karşı gelmeyip sustular.¹²³ Muhammed b. Râik 'de Munis'in evi diye bilinen eski evine gidip yerleşti. Bu durumu haber alan er-Râzî Billâh derhal nehirden karaya çıkmış ve Musul'a giderek oradan Beckem'e durumu bildirmişti. Bu haberi alan Beckem'in Nusaybin'den acele olarak geri dönmesi gerekti. Beckem'in Nusaybin'den çıktığını haber alan Nâsirüddevle b. Hamdan da Âmid'den Nusaybin'e gelmiş, Nusaybin ve Diyâr-Rabîa'yı tekrar ele geçirmişti. Bu sırada meydana gelen olaylar ve vuku bulan gelişimler Beckem'i endişeye düşürmüştü. Bunun için adamlarından bazıları yavaş yavaş Beckem'i terkedip Bağdat'a gitmeğe başlamışlardı. Beckem adamlarını yanında tutmak için Muhammed b. Râik 'in sadece Musul

¹²¹ İbnü'l Miskeveyh ilk önce Beckem'in mağlup olduğunu daha sonra Beckem'in bizzat Nasrüddevle üzerine gittiğini ve galip olduğunu yazar. Bkz. İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.388

¹²² İbnü'l Kesir, Cilt:11,s.329; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.300

¹²³ İbnü'l Kesir, Cilt:11,s. 330

kasabasını ele geçirebildiğini söylemişti. Bu arada Muhammed b. Râik 'in Bağdat'ı hâkimiyet altına aldığı haberi kendisine ulaşmadığı için Nâsirüddeve b. Hamdan Beckem ve Halife er-Râzî'ye mektup gönderip barış yapmayı talep ediyor ve gerekli borçlarından beş yüz bin dirhemlik bir kısmını acilen yollamış bulunuyordu. Bunu haber alan Beckem duruma sevinmiş ve hemen sulh yapılması için er-Râzî'yi haberdar etmişti. Halife er-Râzî bu teklifi kabul etmiş ve aralarında barış yapılmıştı.

Barışın akdinden sonra er-Râzî ve Beckem Bağdat'a doğru harekete geçmişlerdi. Muhammed b. Râik 'in Bağdat'a girmesinden sonra Yinal et-Tercüman, Muhammed b. Râik 'in önünden kaçarak Musul'a geldi. Muhammed b. Yinal et-Tercüman ve yanındakiler, Muhammed b. Râik 'in Bağdat'a girişini ve Karmatilerden 300 kişilik bir grubun da kendisine katıldığını anlattılar.

Bu sırada Beckem'in Şurta Teşkilatı Başkanı olan Ahmed İbn Bedr-eş-Şerabi şehri korumaya devam ediyordu. Diğer taraftan Muhammed b. Yinal et-Tercüman da Vâsıt'tan Bağdat'a gelerek Ahmed İbn Bedr-eş-Şerabi ile birleşip Muhammed b. Râik ile çarpışmaya girdi. Ahmed İbn Bedr eş-Şerabi bu çatışma sırasında yaralandı ve evine gittikten 3 gün sonra öldü. Muhammed b. Râik ile diğerleri arasında gerçekleşen bu çarpışmalar 8 safer (5 Aralık 938) günü meydana geldi.

Muhammed b. Râik Şehrin dışında el-Musalla'da iken ordudan bir grup, el-Hucariye askerleri ve halktan birçok kimse kendisine gelerek onun yanında çarpışmak üzere emrine girdiler. O sırada Cafer İbn Verka ve Ahmed İbn Hakan, Muhammed b. Râik 'in ortaya çıktığını duyunca ona destek vermek üzere yanında yer aldılar. Muhammed b. Râik de onlara eskiden Munis'e ait olup Emirü'l-Ümerâ iken ikamet ettiği evine gitmek istediğini bildirdi. Burası Muhammed b. Râik yokken Beckem tarafından ele geçirilmişti. Ancak içeridekiler (Beckem'in adamları) Muhammed b. Râik 'in bu eve girmesine izin vermeyince aralarında çarpışma çıktı. Önce direnip gelenleri püskürttülerse de sonra oradan ayrılıp kaçarak Samarra'ya¹²⁴ gittiler. Beckem'in yakın adamlarından olan Saygun ve Yaruc adında iki kişi Muhammed b. Râik 'ten aman dileyip ona sığındılar. O da aman vereceği gibi bazı mükâfatlar da vereceğini bildirdi. Kalanlar da Muhammed b. Râik 'e mağlup oldular. Sonrasında Tekinek et- Türki ona karşı direndiyse de buraya hâkim olup evine yerleşti. Aynı şekilde Muhammed b. Yinal et-Tercüman'da Muhammed b. Râik ile çarpıştı fakat o da yenildi. Onun da gayesi Muhammed b. Râik 'i Bağdat'dan uzaklaştırmaktı ama bu işte başarılı olamayınca Beckem'in

¹²⁴ Abbasilerin Türkler için kurduğu şehir.

yanına varmak üzere Musul'a gitti. Bu esnada Muhammed b. Râik , Beckem'in eşyasını buradan atarak evine yerleşti.

Muhammed b. Râik Bağdat'a tamamen hâkim olup Munis'in evine yerleşince Bağdat şurtalığına Muhammed b. Yezdâd'ı, o günlerdeki kâtipliğine de Safi el-Hazin'in eski kâtibi Ebu Galib'i, ordu kumandanlığına da İbnul Kalanisi'yi getirdi. Ayrıca Türklerden Saygun ve Yaruc'u Bağdat'ın doğu yakasında görevlendirdi. Şehirde her nedense ayak takımı egemen oldu. Muhammed b. Râik 'in adamlarından Fatik, güzel ve düzenli bir ordu ile Lülü ile birlikte şehre girdi. Lülü'nün sancakları üzerinde "Lülü er-Râikî" yazılıydı. Fatik'in ve Lülü adlı komutanlarında Bağdat'a girmeleri üzerine artık Muhammed b. Râik şehre tam olarak egemen oldu. Bu arada hilafet makamına yeni bir aday düşünülüyse de maddi yönden bu külfetin altından kalkamayacaklarını söyleyen Ebu Bekr İbn Mukâtil'in tavsiyeleri üzerine bundan vazgeçildi. Hatta halife ilan edilmek üzere el-Fadl İbn el-Memun'un Hasan ve Hüseyin adında iki oğlu tutuklu buldukları yerden alınıp Muhammed b. Râik 'in evine götürülmüşü ancak bu düşünceden vazgeçilince yerlerine iade edilmişlerdi.

Tüm bu olanlardan sonra Muhammed b. Râik , Ebû Ca'fer Muhammed b. Yahya b. Şirzâd'ı da elçi göndererek Beckem ve Halifeye yazdığı mektuplarda onlardan özür dileyordu. Sulh yapılmasını talep ediyordu. Muhammed b. Râik 'in elçisi Musul'a gelip mektubu Beckem'e sunmuş, Beckem de gelen elçiye izzet ve ikramda bulunarak onu yanı başında oturtmuş ve gayet iyi davranmıştı. Daha sonra durumu ve elçiyi er-Râzî'ye takdim edince Halife ile Beckem, Muhammed b. Râik 'in isteğine olumlu cevap vererek Kadı el-Kudât Ebû'l-Hasan Ömer b. Muhammed'i mektupla birlikte ona gönderdi. Cevaben yazılan mektupta Muhammed b. Râik 'in emrine Fırat Nehri yolu Diyâr-Mudar, Harran, er-Rûha ve çevresi ile Kınnesrin ve Avâsım bölgeleri verilmişti. Muhammed b. Râik bu teklifi kabul etmiş ve Bağdat'dan ayrılıp tayin edildiği yeni bölgesine yönelmiş, diğer taraftan er-Râzî ile Beckem 9 Rebiyülâhir (3 Şubat 939) günü Bağdat'a geri dönmüşlerdi.¹²⁵

Muhammed b. Râik , halife ve Beckem ile anlaştıktan sonra Suriye'ye gitti ve ertesi yıl (939-940) Suriye bölgesini tamamen ele geçirdi. Bu bölgeyi ele geçirmesinde Abdullah el-Ihşîdî'yi bertaraf etmesinin büyük önemi olmuştur.

Suriye'ye gittiğinde ilk iş Humus'a gidip orayı ele geçirmek oldu. Sonrasında Humus'tan hareket edip Dimaşk'a vardı. O sıralarda da İhşîdîlerin "Budeyr" adıyla meşhur olan Bedr İbn Abdullah el-Ihşîdî, Dimaşk valiliğini yürütüyordu. Muhammed b. Râik

¹²⁵ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.301; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss.389-392; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s. 330

Dimaşk'a girdiğinde Budeyr'i buradan çıkararak şehre hâkim oldu ve oradan da er-Remle'ye gidip burayı da ele geçirdi. Sonrasında Mısır'a yürümek üzere el-Ariş'e doğru hareket etti.

Muhammed b. Tuğc el-İhşîdî, Muhammed b. Râik 'i durdurmak için karşısına çıktı ve onunla savaştı. Fakat bu savaşın sonunda Muhammed b. Tuğc el-İhşîdi yenilip geri çekildi. Muhammed b. Râik de elde ettiği zaferin etkisiyle etrafı yağmalamaya başladı.

Muhammed b. Râik 'in askerleri zafer sarhoşluğu ile etrafı yağmalarken İhşidoğullarına ait bir çadıra gelip orada dinlenmişlerdi. Fakat o sırada pusulara gizlenmiş olan bir İhşîdî grubu Muhammed b. Râik 'in askerleri üzerlerine çullanarak onları darmadağın etmiş ve bu mağlûbiyetten Muhammed b. Râik yetmiş adamı ile birlikte canını zor kurtarmıştı. Son derece kötü bir durumda Dimaşk'a kadar zor ulaşmıştı. Muhammed b. Râik 'in peşini bırakmayan İhşîd Muhammed b. Tuğc, kardeşi Nasr b. Tuğc'u kalabalık bir ordu ile Muhammed b. Râik üzerine göndermişti. Kendisini toparlayan Muhammed b. Râik , İhşidoğullarının üzerine büyük bir orduyla geldiklerini haber alınca Dimaşk'tan onlara doğru hareket etmişti. Her iki ordu “el-Lücûn” denilen yerde 4 zilhicce (10 Eylül 940) günü karşılaşmışlardı. Bu savaş sonunda Ebû Nasr b. Tuğc'un askerleri yenilmiş ve Ebû Nasr b. Tuğc öldürülmüştü. Muhammed b. Râik Ebû Nasr b. Tuğc'u alıp kefenlemiş ve Mısır'da bulunan ağabeyi Muhammed b. Tuğc'a oğlu Müzâhim b. Muhammed b. Râik ile birlikte göndermişti. Yazdığı bir taziye mektubuyla da baş sağlığı diliyor ve meydana gelen olaylardan dolayı Özür beyan ederek kesinlikle Ebû Nasr b. Tuğc'un öldürülmesini istemediğine dair yemin ediyordu. İşte bundan dolayı da ona kardeşine karşılık oğlunu gönderiyor, dilediği takdirde onu Öldürüp Ebû Nasr'ın intikamını almasını söylüyordu. Ancak Muhammed b. Tuğc'a, Muhammed b. Râik 'in oğlu Müzâhim'i gayet iyi karşılamış, ona iyi davranmış ve hilat giydirip babasına geri göndermişti. Ayrıca Muhammed b. Râik ile Muhammed b. Tuğc'a arasında hâkimiyet bölgeleri ayrılmıştı, er-Remle sınır olmak üzere Mısır İhşidoğullarına, Şâm bölgesi de Muhammed b. Râik'e bırakılıyordu. Bundan başka her yıl Muhammed b. Tuğc Muhammed b. Râik 'a yıllık yüz kırk bin dinar bir para ödeyecekti.¹²⁶ Bu sayede Muhammed b. Râik bölgenin tek hâkimi oldu.

2.1.8 el-Berîdî'nin Vezir Olması

Muhammed b. Râik 'in Emirü'l-Ümerâlığı zamanında vezir olan ve Şam bölgesinin gelirlerini toplamayı vaadederek oraya giden Ebû'l-Feth el-Fazl b. Ca'fer b. el-Furât,

¹²⁶ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.398; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.308-309- İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.332-334

Remle'de vefat etmişti. 1 yıl, 8 ay,25 gün müddetle vezaret yapmış bulunuyordu.¹²⁷ Şam'a gittiğinde yerine vekâlet etmek üzere Abdullah b. Ali bin Nukrî'yi vekil bırakmıştı.

Bu arada Beckem vezir Halef b. Tabbab'ı yakalatmış ve yerine Ebû Ca'fer Muhammed b. Yahya b. Şirzâd'ı¹²⁸ vezirliğe tayin etmişti. Yahya b. Şirzâd ilk iş olarak Beckem ile el-Berîdî arasında sulh görüşmelerini başlatmış ve gerçekten barışın yapılmasını sağlamıştı. el-Berîdî'ye her yıl ödenmek suretiyle altı yüz bin dinar karşılığında Vâsıt ve çevresi iltizam edilmişti. Bundan başka vezir Ebû'l-Feth el-Fazl'ın Remle'de vefatından sonra el-Berîdî'nin halifeye vezir olması için gayret sarfetmişti. Durumu olumlu karşılayan er-Râzî Billâh, el-Berîdî'ye haber göndererek huzuruna çağırmış, el-Berîdî de Recep (Nisan-Mayıs) ayında halifenin huzuruna gelip görevi üstlenmiş ve daha evvel Ebû'l-Feth'e vekâlet etmekte olan Abdullah b. Ali en-Nukrî'yi işlerini yönetmek ve kendisine vekâlet etmek üzere halifenin huzurunda görevlendirmişti.

2.1.9 Balba'nın isyanı

Beckem kuvvetli komutanlarından biri olan Balba et-Türkî'yi kendisine vekil olarak Enbâr'a göndermişti. Balba burada komutanlık ederken Beckem'e bir mektup yazarak o sırada Şam'da bulunan Muhammed b. Râik ile mücadele etmek için destek istedi. Bu desteği de Fırat Nehri çevresinin kendisine verilmesiyle sağladı. Fakat Balba et-Türkî tam tersi şekilde hareket ederek er-Rahba'ya gitti ve Muhammed b. Râik ile görüştü, onunla iyi ilişkiler kurdu. Muhammed b. Râik ile birleşerek Beckem ve Halifenin aleyhinde hareket etti. Halkı da Muhammed b. Râik etrafında toplamaya başlamış olan Balba et-Türkî etrafına bir hayli adam toplamıştı. Beckem bu durumu haber alır almaz süratle bu ikilinin üzerine askeri birliklerini göndermişti ve birliğin yola çıktığı haberinin er-Rahba'ya ulaşmadan oraya varmalarını emretmişti. Böylece Balba'yı baskına uğratacaklar ve mağlup edeceklerdi. Askeri birlikler bu emre harfiyen uymuş, 5 gün içinde er-Rahba'ya ulaşmış ve Balba'ya baskın yapmışlardı. Balba bu haberi yemek yerken almış ve hemen kaçmaya çalışmıştı. Fakat yakalanarak Bağdat'a götürülmüş ve hapsedilmiştir ve kalan hayatını hapiste geçirmiştir.¹²⁹

2.1.10 Rüküddevle'nin Vasıta Gelişi

Beckem'in müdahale ettiği olaylardan birisi de Rüküddevle Ebû Ali el-Hasan b. Büveyh'in Vâsıt'a gitmesiydi. Rüküddevle b. Büveyh'in Vâsıt'a hareket etme sebebi orayı

¹²⁷ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.301

¹²⁸ İleride Emirü'l-Ümerâ olacaktır.

¹²⁹ İbnü'l Esir, Cilt:8, s.302; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.393

yurt edinmekti. Çünkü buraya hareket etmeden önce İsfahan'da çatışmış ve başarısız olmuştu. Vâsıt'a geldiğinde şehrin doğu tarafına karargâh kurmuştu. Batı tarafında el-Beridi bulunuyordu. Bu hareketliliği haber alan Beckem ve halife er-Razi Billah, Rüküddevle b. Büveyh ile savaşmaya karar verdi. Rüküddevle b. Büveyh ise bir yıldır askerlerine maaş verememişti ve perişan durumdaydı. Hatta askerlerinden bir kısmı el-Beridi'den aman dileyip onun tarafına geçmişti. Beckem'in de geldiğini haber alan Rüküddevle b. Büveyh karşı cephenin iyi güçlendiğini anladı ve önce Ahvaz'a doğru yola çıkarak Vâsıt'ı terketti.¹³⁰

2.1.11 Beckem'in el-Cibâl Bölgesine Gitmesi ve Tekrar Geri Dönüşü

939-940 yıllarında Beckem et-Türkî, o sırada vezir olarak görev yapan, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Beridi'nin kızı Sâre ile halife er-Razi Billah'ın huzurunda evlendi.¹³¹ Böylece Beckem ve el-Beridi akraba oldular. Aralarının iyi olduğu bu dönemde Beckem el-Beridi'ye Cibâl bölgesine hareket etmesini ve orayı ele geçirmesini söyledi. Kendisi de Ahvaz üzerine yürüyecek ve orayı Büveyhoğullarından alacaktı. Bu konuda anlaşan damat ve kayınpeder yola çıktılar. Beckem ayrıca yakın adamlarından 500 kişiyi el-Beridi'ye yardımcı olarak gönderdi. Bu yakın adamların içinde Ebu Zekeriya es-Susi de bulunmaktaydı. Ebu Zekeriya es-Susi'nin anlatımına göre Beckem Hulvan'a giderken yani Bağdat'tan çıktığı anda el-Beridi Bağdat'a girip hâkimiyeti ele geçirmeyi planlıyordu. Buna kanıt olarakta yola çıkmayı sürekli olarak ertelemesini gösteriyordu. Bu durumu farketmeye başlayan Ebu Zekeriya es-Susi, el-Beridi'yi Ahvaz'a yola çıkması için daha çok sıkıştırmaya başladı. Fakat bu işe yaramadı el-Beridi kımıldamıyordu. Oyalandığını iyice anlayan Ebû Zekeriya es-Susi durumu derhal Beckem'e bir mektupla olup bitenleri ve Abdullah el-Berîdî'nin düşüncesini bildirmişti. Beckem yoluna devam ettiği bir sırada bu mektubu alınca son derece hızlı bir şekilde Bağdat'a geri dönmüş ve askerlerini arkada bırakıp kendisi bir an evvel Bağdat'a ulaşmıştı. Abdullah el-Berîdî Beckem'in Bağdat'a gittiği haberini alınca hayalkırıklığına uğramış, arkasından Beckem'in üzerine gelmekte olduğu haberini de almca daha çok endişelenmeğe başlamıştı.¹³²

2.1.12 Beckem'in Vâsıt'ı Ele Geçirmesi

Beckem Bağdat'a geldikten sonra Vâsıt'a hareket etmek üzere hazırlıklara başladı bu arada el-Beridi'ye haber gitmemesi için özellikle çaba safediyordu. Bunun için yolları dahi

¹³⁰ İbnü'l Esir, Cilt:8, s.306; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s394

¹³¹ İbnü'l Esir, Cilt:8, s.307; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss.393-394

¹³² İbnü'l Esir, Cilt:8, s.307; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.395

kontrol altına almıştı. Kendisi nehir yoluyla askerleri de karadan Vâsıt'a hareket etmeye başladı. Bir yandan da el-Beridi'yi vezaretten azlederek yerine Ebû'l-Kâsım Süleyman h. el-Hasan b. Mahled'i tayin etmişti. Böylece el-Berîdî'nin bu vezareti bir yıl, dört ay, on dört gün sürmüştü. Beckem, el-Beridi'nin hareketine o kadar kızmıştı ki el-Beridi ile ilişkisi olan herkesi görevinden azletmeye başladı. Bu görevlilerden birisi de Bağdat ile el-Beridi arasındaki haberleşmeyi, anlaşmaları, arabuluculukları yapan İbn Şîrzâd idi. Beckem onu da tutuklayarak ondan yüz elli bin dinar para almıştı.

Beckem yola çıkarken tüm haberleşme ağını kesmiş mektuplaşmayı yasaklamıştı. Fakat gemiye bindiklerinde son derece ilginç bir olay ile karşılaşmıştı: Beckem'in yakın adamlarından ve onun ev işlerini gören bir kâtibi vardı. Beckem Vâsıt'a giderken onu da yanına almıştı, gemide birlikte seyrettikleri sırada bir posta güvercini gelip gemiye konmuştu. Görevliler güvercini yakalanıp Beckem'e götürmüştü. Kuşun kuyruğunda bir mektup asılı olduğu gören Beckem mektubu açıp okumuş, bu mektubun yanındaki kâtibinden Abdullah el-Berîdî'nin yanında bulunan kardeşine yazılmış olduğu anlaşılmıştı. Mektupta Beckem'in Vâsıt'a yola çıktığından beri bütün hareketleri, el-Berîdî üzerine yürümeğe hazırlandığı, askerlerin durumu ve diğer bütün sırları haber veriliyordu. Beckem bu mektubu yakalayınca çılgına döndü. Hemen kâtibi çağırılmış ve mektubu göstermişti. Kâtibi inkâr etmeksizin bu mektubun kendisine ait olduğunu itiraf etmişti. Çünkü mektup onun bizzat el yazısı ile yazılmıştı ve inkâr etmeye imkânı kalmamıştı. Beckem onun derhal öldürülmesini emretmişti. Kâtip öldürülüp hemen o anda suya atılmıştı. Bu sırada Beckem'in Vâsıt'a hareket ettiğini haber alan el-Berîdî şehirden kaçarak Basra'ya gitmiş, ancak orada ikamet etmemişti. Beckem Vâsıt'a ulaştığında şehirde hiç kimseyi bulamamış, o gün burayı tamamen ele geçirmişti. Beckem, yukarıda kaydettiğimiz gibi, daha evvel el-Cibâl bölgesine asker göndermiş, ancak Deylemîler bu sırada bu askerlere hücum ederek onları mağlûp etmişler, yenilen askerler geriye çekilip Bağdat'a dönmüşlerdi¹³³

2.1.13 er- Razi Billah'ın Vefatı

940 yılı sonu ile 941 yılı başında er-Râzî Billâh Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Muktedir vefat etti. 6 yıl, 10 ay, 10 gün müddetle hilâfet görevini sürdürmüş¹³⁴ ve otuz iki yaşında iken istiskâ hastalığından vefat etmişti.

er-Râzî Billâh'ın fiziki özellikleri İbnül Esir'in aktardığına göre şöyleydi; “*Esmer, iri gözlü, omuzlarının arası dar bir vücuda sahipti. Annesi “Zalûm” adında bir Ümmü'l-veled*¹³⁵

¹³³ İbnü'l Esir, Cilt:8, ss.307-308; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss.396-397

¹³⁴ İbnü'l Esir, Cilt:8, ss.309-310

idi. Onun vefatı ile kendisinden evvel gelip geçen halifelerin sahip olduğu birçok özellikler sona ermişti. Mimberden halka hitap eden, ileri gelen şahsiyetlerle oturup kalkan, nedimleri ve sohbet arkadaşları olan, Müslümanlara malını hediye eden ve dağıtan, insanların ihtiyaçlarını karşılayan biriydi. Hazinesi, mutfakları, sohbet meclisleri hizmetçileri, hâcip ve perdedarları olan son halife oydu. Kendisinden sonra bazı halifeler minberden halka hitap etmişlerse de son derece nâdir bir davranış olduğu gibi bu pek önemsenmeyecek bir durum idi. İşte er-Râzî Billâh bütün bu özelliklere sahip olan halifelerin sonuncusu idi. er-Râzî Billâh şair ve edip bir kimse idi; birçok şiirleri ve bir divanı vardır. Merhametli, cömert bir şahsiyet olduğu gibi, edipleri, fazilet sahibi kimseleri de sever, onlarla birlikte oturmaktan hoşlanırdı. er-Râzî Billâh vefat edince, Beckem halifenin nedimlerini, edip ve şairleri ve kendileriyle vakit geçirdiği kimseleri toplayıp bunlardan halifenin istifade ettiği şekilde istifade etmeğe heves etmiş, ancak onlarla oturup kalkmaktan bir türlü zevk alamadığı gibi bir şey de anlamamıştı. Bu nedimler arasında genç bir tabip olan Sinan b. Sabit bulunuyordu. Beckem onu yanına çağırarak ve kendisinde sürekli kızgınlığa meylettiren bir hissi olduğunu söylemişti. İstemediği hâlde, bu sinir ve kızgınlığını bir türlü yenemediğini ifade eden Beckem'e Sinan sürekli nasihatta bulunmuş, ona bu duygunun kötü olduğunu, başkalarına kızmanın dışında yumuşaklık ve hüm duygusuna sahip olmak gerektiğini; affetmek ve adaletle davranmanın gerekli ve bu duyguları taşımanın daha güzel olduğunu anlatıp durmuş, Beckem'in daha evvel sahip olduğu o kaba duyguların büyük bir kısmını atmaya kadar ona telkinde bulunmuş ve nihayet başkalarını öldürmek ve cezalandırmak duygularını hafifletmeğe çalışmıştı".¹³⁶

2.1.14 Mutteki Lillah'ın Halifeliği

er-Razi Billah'ın öldüğü vakit Beckem Vâsıt'ta bulunuyordu. Halifenin öldüğünü duyunca hemen Bağdat'a bir mektup göndermiş ve devlet ileri gelenlerinin bir araya gelerek takvasından emin olduklarını birini hilafete aday olarak tavsiye etmelerini istemişti. Kâtip Ebu Abdullah İbn El Kufi, Bağdat'a bu mektubu ulaştırdıktan sonra vezir Ebu'l Kasım Süleyman İbn el-Hasan ve diğer vezirler Abbasoğulları, Alioğulları, divan başkanları, kadılar, fakihler ve şehrin ileri gelenleri bir araya gelerek bir araya gelerek yeni halifeyi belirlemeye çalıştılar. Uzun müzakerelerden sonra el-Muktedir'in oğlu İbrahim üzerinde ittifak ettiler. Böylece er-Razi 'nin vefatından hemen hemen 4 gün sonra (23 Aralık 940) İbrahim el-

¹³⁵ Efendisinden çocuk sahibi olmuş cariyeye demektir. Efendisi ölene kadar başka kimseye hizmet etmez. Efendisi ölüncü de hür olur.

¹³⁶ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss. 311-312; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, ss.401-402

Muktedir “el-Muttaki Lillah” lakabı ile hilafete getirildi.¹³⁷ Beckem, er-Razi ’nin vefatından sonra görevlendirdiği adamlara Dâru’l Hilafe’de bulunan en güzel eşyayı kendisine ayırmalarını söyledi ve bu malı kendisine saklattı. Yeni halife el-Muttaki Lillah ilk iş olarak, hacibliğe Ebu’l Kasım Selame et- Tuluni’yi tayin etti. Eski vezir Süleyman İbn Hasan’ da görevinde bıraktı. Ancak bu vezirin hiçbir fonksiyonu yoktu. Bütün işleri Beckem ve onun kâtibi Ebu Abdullah el-Kufi yürütüyordu. Emirü’l-Ümerâlık Kurumu yetkilerinden hiçbir şey kaybetmemişti. Bu yüzden el-Muttaki Lillah,’ın ikinci işi Vâsıt’ta bulunan Beckem’e hilatler göndererek onun da ümerâlığını onaylamak oldu.

2.1.15 Beckem et-Türkî’nin Ölümü

Abdullah el-Berîdî Basra'dan Medâr'a bir ordu göndermişti. Buna karşılık Beckem de Tüzün ve Nüştekin’in kumandası altında bir orduyu bunlara karşı çıkarmıştı. Bu iki ordu arasında şiddetli bir savaş meydana gelmişti. İlk anda Tüzün ve Nüştekin mağlûp olacaklarını düşünmüşler ve hemen Beckem'e mektup yazıp oraya yetişmesini istemişlerdi. Beckem de hemen Vâsıt’tan hareket edip Nisan ayı ortalarında yola koyulmuştu. Ancak yolda Tüzün’nden aldığı bir mektupta, el-Berîdî’nin askerlerine karşı galip geldiğini ve zafer elde ettiklerini ve gelmesine gerek kalmadığını bildiriyordu. Bunun üzerine Beckem Vâsıt'a geri dönmek istemiş fakat adamlarından birisi(Ebu Zekeriya es-Susi) ava çıkmasını teklif etmiş, o da bu teklifi kabul ederek ava çıkmıştı. Cur Nehri yakınlarına kadar avlanmaya. Buralarda birçok mal ve servete sahip olan Kürt aşiretlerle karşılaşmış ve bunların çok fazla malı olduğunu duyunca bu serveti ele geçirmeyi düşünmüştü.

Beckem bu aşiretlerin çabuk dağılacağını kılıcı görünce hemen pes edeceklerini düşünmüştü. Bu yüzden yalnızlık olarak yanında bulunan bir kaç adamıyla birlikte, üstelik kalkansız olarak bu Kürtler üzerine yürüdü. Nitekim düşündüğü gibi olmuş ve onları önüne katmıştı. Fakat kaçan Kürtlerden birisine bir ok atmış, ancak isabet ettirememişti. Attığı her oku mutlaka isabet ettiren birisi olmasına rağmen ikinci bir ok daha atmış ancak yine isabet ettirememişti. İşte tam o sırada bu Kürtlerden birisi arkadan gelip onu hançerle ağır olarak yaralamış ve karnını deşmişti.¹³⁸ Arkadan gelen bu adamın farkına varmayan Beckem öldürülmüş, Nisan ayının sonunda hayatını kaybetmişti.(Nisan 941) Başsız kalan Beckem’in askerleri ne yapacaklarını şaşırılmışlar ve kendi aralarında ihtilâfa düşmüşlerdi. Bunlardan 1500 kişi kadar bir grup olan Deylemîler el-Berîdî’in yanına gitmişlerdi. Bu askerleri el-Berîdî

¹³⁷ İbnü’l Miskeveyh, Cilt:2, ss.407-408; İbnü’l Esir, Cilt:7, s.312

¹³⁸ Mesud’i, ss.446-447

çok iyi karşılamış ve maaşlarını kat kat fazlasıyla ödemişti. Beckem'in ölümünden önce ise el-Berîdî kardeşleriyle birlikte Basra'dan kaçmayı düşünüyordu. Çünkü Beckem Basra halkıyla yakından ilgilenmiş ve gönüllerini kazanmıştı. Böylece halkın Beckem'e olan bağlılığı artmıştı. Bu durum el-beridi'yi korkutuyordu. Beckem'in ölümüyle birlikte el-Berîdî ve kardeşleri hiç ummadıkları bir yerden büyük bir ferahlığa kavuşmuş ve en büyük düşmanlarından kurtulmuşlardı. Beckem'in ölümünden sonra ona bağlı Türkler Vâsıt'a geri dönmüş ve burada Beckem tarafından hapse atılmış olan Tekinek bulunduğu hapisshaneden çıkarılıp serbest bırakılmış, o da bu Türkleri alıp Bağdat'a giderek el-Muttakî Lillâh'a itaatini arzemişti.

Beckem'in ölümünden sonra Bağdat'da Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Meymûn devlet işlerini ve emîru'l-ümerâlığı yürütmeğe başlamıştı. el-Muttakî Lillâh Beckem'in evine ve mallarına el koyulmasını istemişti fakat ölüm haberini gerçek olmamasından korkuyordu. Ölüm haberi kesinleşince halife Beckem'in evindeki bütün hazine ve mallara el koydu. Hatta mahzende ve çölde sakladığını düşündüğü malları da arattırdı. Evin mahzeninde bulduklarına el koydu fakat çölde saklanan hazineye ulaşamadı. Kaydedildiğine göre, Beckem'in evinde bir milyon iki yüz bin dinar para ele geçirilmiş bulunuyordu. Beckem 2 yıl, 8 ay, 9 gün müddetle emîru'l-ümerâlık görevini yürütmüştü.¹³⁹

El Muttaki Lillah, Ebu Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Meymun'u kendisine vezir tayin etti. Ebu Abdullah el-Kufî ise onun naibi oldu. Tercüman adlı bir komutanı Vasıt'tan getirterek onu Bağdat Şurta Teşkilatının başına getirdi. Beridiler de Beckem'in öldürülmesinden sonra Bağdat'a geldiler. Ebu Abdullah el-Beridi ve Ebu Hüseyin el-Beridi Bağdat'a girdiklerinde halife Ebu Abdullah el-Beridi'ye hilat göndererek Emirü'l-Ümerâ olarak tayin etti. Ebu Abdullah el-Beridi Emirü'l-Ümerâ olduktan sonra halifeden sürekli para istemeye başladı. Gerekçe olarak askerlerin ihtiyaçlarını gösteriyor, para gelmezse askerleri ayaklandırıyordu. Halife bu durumdan çok rahatsız olsa da parayı gönderiyordu. Fakat bu durumun Ebu Abdullah el-Beridi'nin aleyhine dönmesi çok fazla sürmedi. Paranın büyük kısmını Ebu Abdullah el-Beridi'nin aldığı gören askerler bu sefer gerçekten ayaklanmışlardı ve el-Beridi'den para istiyorlardı. Deylemli askerler Gürtekin¹⁴⁰'in, Türkler de Tekinek et-Türki'ni etrafında toplandılar ve kargaşayı büyüttüler. Ebu Hüseyin el-Beridi'nin konağını yaktılar. Abdullah el-Beridi bu grupların hepsiyle birden başedemeyeceğini anladı ve kaçmaya başladı. Gürtekin ve Tekinek et-Türki Beridileri Bağdat'tan kovmayı başardı.¹⁴¹

¹³⁹ İbnü'l Esir, Cilt:8, ss.314-315; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:1, s.413; İbnü'l Kesir, Cilt:11,s.347

¹⁴⁰ İbnü'l Miskeveyh'te bu komutanın adı Kürengic olarak geçer. Bkz. İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.421

¹⁴¹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.317; İbnü'l Miskeveyh, Tecaribül..., Cilt:2, s.420

Abdullah el-Berîdi Bağdat'dan ayrılınca Gürtekin et-Deylemî, Bağdat'ın bütün işlerine el koyarak el-Muttakî Lillah'ın huzuruna vardı. Halife Gürtekin'e Emirü'l-Ümerâ'lık görevini vererek ona hilat giydirdi. Bedr el-Harşenî'yi de Hâcip tayin etti. Diğer taraftan Mutteki Lillah, Ali İbn İsa ve kardeşi Abdurrahman'ı çağırıp Abdurrahmandan derhal devlet işlerini bütünüyle ele alıp yürütmesini istedi ve vezirlik payesi verilmeksizin bütün işleri ona bıraktı. Nihayet birkaç gün sonra Emirü'l-Ümerâ Gürtekin et-Deylemî, Tekinek et-Türkî'yi tutuklatıp boğdurdu¹⁴² ve Bağdat yönetimini tek başına ele geçirdi.¹⁴³

2.1.16 Muhammed b. Râik 'in Tekrar Bağdat'a Gelmesi ve Yeniden Emirü'l-Ümerâ Olması

Beckem'in öldürülmesinden sonra ona bağlı olan Türkler Nasrüddevle İbn Hamdan'ın yanına Musul'a gittiler. Ancak Nasrüddevle İbn Hamdan onlara beklediklerini vermeyince Şam'a Muhammed b. Râik 'in yanında toplandılar. Bu Türkler arasında ileri gelen kumadanlardan Tüzün, Hachac Nûştegin ve Saygun gibi kimseler de yer almakta idi. Bunlar Muhammed b. Râik 'in yanına vardıklarında tekrar Irak'a dönmeyi düşünürse ona yardım edeceklerini ve yanında yer alacaklarını söylediler. Tam bu sıralarda halife el-Muttaki, Muhammed b. Râik 'i Gürtekin'in baskılarından kurtulmak için Bağdat'a davet ediyordu. Gelen davet mektuplarıyla Muhammed b. Râik daha da istekli hale geldi ve davete icabet ederek yola çıktı. Şam'dan ayrılırken yerine vekil olarak Ebu Hasan Ahmed İbn Ali Ebu Bekr İbn Mukâtil'i bıraktı.

Muhammed b. Râik Bağdat'a gelirken yolda Nasrüddevle İbn Hamdan ile mektuplaşmış ve Bağdat'a geçerken kendisine yol vermesini istemişti. Musul'a vardığında Nasuddevle İbn Hamdan ona yol vermiş ve aralarında meydana gelen mektuplaşmalar neticesinde barış yapma hususunda anlaşmışlardı. Nasruddevle İbn Hamdan bu anlaşma sonucunda Muhammed b. Râik 'e 100.000 dinarlık bir meblağ gönderdi. Muhammed b. Râik Bağdat'a doğru yoluna devam ederken bu sıralarda Gürtekin et-Deylemî de vezir el-Karârîti'yi vezaret makamına getirdi. el-Karârîti 43 gün bu makamda kaldı.

Ebu Abdullah el-Berîdî de Muhammed b. Râik 'in Bağdat'a doğru harekete geçtiğini haber almıştı. Muhammed b. Râik 'e destek olmak için kardeşlerini Vâsıt'a gönderdi. Onlar da şehre girip Deylemîleri buradan çıkarıp attılar ve hutbeyi Muhammed b. Râik adına okuttular. Diğer taraftan Muhammed b. Râik 'in gelmesi üzerine Gürtekin ed-Deylemî de

¹⁴² Başının kesilerek veya başka öldürme yöntemleriyle öldürülmek yerine boğularak öldürülmesinin sebebi Türk Tekinet et-Türki'nin bağlı olduğu boyda önemli biri olduğuna işaret ediyor olabilir.

¹⁴³ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.318; İbnü'l Miskeveyh, Tecaribül..., Cilt:2, s.421

Bağdat'dan Çıkıp Ukbara'ya gitti. Nihayet Muhammed b. Râik , Gürtekin ile karşılaştı ve aralarında günlerce süren çarpışmalar meydana geldi. Muhammed b. Râik Ukbara'dan ordusunun bir kısmı ile birlikte hareket ederek sabahleyin Bağdat'a vardı. Bütün ordusuyla birlikte batı tarafından şehre girerek en-Necmî'de karargâhını kurdu. Ertesi gün halifenin huzuruna çıktı. Halife onu karşılayıp birlikte Dicle nehrini seyre çıktılar. O günün öğle vaktinden hemen sonra Gürtekin et-Deylemî de bütün ordusuyla birlikte şehrin doğu tarafından geldi. Muhammed b. Râik 'in adamlarıyla alay ediyorlardı. Gürtekin ve adamları da Bağdat'ın doğu tarafına karargâh kurdular. Bu arada Gürtekin ile şurta reisi Lülü arasında çarpışmalar olduysa da etkili bir savaş olmadı.

Gürtekin Bağdat'a gelince Muhammed b. Râik buranın yönetimini ele geçirmekte ümidini kesti ve adamlarına derhal toparlanıp Şam'a dönmek üzere hazırlanmalarını emretti. Bu toparlanma aslında bir savaş hilesiydi. Muhammed b. Râik toparlanırken askerlerinden küçük bir grubu kayıklara bindirerek Gürtekin'in arkasına yerleştirdi. Gürtekin'i arkadan kuşatan grup onlara ok atmaya başladı. Halkı Muhammed b. Râik 'in yanına çeken Şurta Teşkilatı Reisi Lülü, Gürtekin'in kanını akıtmayı Halifenin mübah kıldığını söyledi. Bunu duyan halk var gücü ile Deylemîlere saldırdı.¹⁴⁴ Halkın çıkardığı gürültüden dolayı kuşatıldığını zanneden Gürtekin süratle kaçmaya başladı. Halkı yara yara ilerleyen Gürtekin Darul Hilafe'ye kadar sokuldu. Oraya gelinceye dek halifenin desteğini aldığını düşünen Gürtekin'e kapılar kapanınca destek olmadığını anladı. Bu sırada ok yağmuru devam ediyordu. Artık geriye dönmek zorunda kalan Gürtekin Kasr-ı İsa'ya sığındı.¹⁴⁵

Gürtekin'in kaçınca Muhammed b. Râik 'in de durumu bir hayli düzeldi. Deylemîlerden kendisine sığınan ve aman dileyen 400 kadar adamı yakalatıp hepsini öldürttü. Onlardan tek bir adam kurtulabilmişti o da ölülerin arasına gizlenip ölü numarası yapmıştı. Bütün cesetler çuvallara doldurulup Dicle nehrine atılmış ölü numarası yapan adam da yüzerek kurtulmuştu. Deylemîlerin ileri gelen kumandanları dahi öldürülmüştü. Halife el Muttaki Lillah'ta Muhammed b. Râik 'e hilat giydirip onu Emirü'l-Ümerâ tayin etmişti. Ardından Muhammed b. Râik 'in kâtibi el-Kûfi, devletin bütün işlerine el koymuş ve Muhammed b. Râik 'te Gürtekin'i yakalatıp hapsedirmişti. Bu tutuklamadan sonra Vâsıt ve çevresinden Gürtekin'in akrabaları gelmişti. Gürtekin'in kızkardeşi Muhammed b. Râik 'ten aman dilemiş ve kardeşiyle görüşmek istemişti. Muhammed b. Râik buna müsaade etmiş ve görüşmelerini sağlamıştı.

¹⁴⁴ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.317-318

¹⁴⁵ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.318-319; İbnü'l Miskevayh, Cilt:2, ss. 424-425

Yeniden Emirü'l-Ümerâ olan Muhammed b. Râik hemen iltizam olarak verilen yerlerin vergilerini kontrol etmeye başladı ve el-Berîdi'nin yine vergisini göndermediğini gördü.¹⁴⁶ Askerlerine para dağıtarak gönlünü kazanan Muhammed b. Râik Vâsıt'a doğru harekete geçti. Muhammed b. Râik 'in Vâsıt'a yola çıktığını duyan el-Berîdi Basra'ya kaçtı. Ebu Abdullah el-Kufî de onunla Muhammed b. Râik 'in arasını bulmaya çalışıp bu yılın iltizamına karşılık 190.000¹⁴⁷ dinar ve her yıl için de 600.000 dinar ödemelerini şart koşarak onları anlaştırdı. el-Berîdi ile Muhammed b. Râik arasında bu şekilde anlaşma sağlanmasından sonra Muhammed b. Râik Bağdat'a döndü. Bu arada ordu içinde kıpırdanmalar ve isyana kalkışmalar başlamıştı. Aralarında Tüzün ve Nüştekin'in de bulunduğu kumandanlar diğer komutanlarla birleşerek Muhammed b. Râik 'e karşı isyan ettiler ve ayın sonuna doğru el-Berîdi'nin yanına geçtiler.¹⁴⁸ El Berîdi yanına gelen kumandanlarla birlikte güç kazanmış oldu. Bunun üzerine Muhammed b. Râik , El Berîdi'yi idare etme ve arayı bozmama kararı aldı. Bunun ardından da Muhammed b. Râik , el-Berîdi'yi vezir tayin etti ve ona hilatler yolladı. el-Berîdi de vezaret makamını kendi adına yürütmek üzere Ebu Abdullah İbn Şirzad'ı görevlendirdi. Fakat bu arada el-Berîdi'nin Bağdat'a hareket etmek üzere olduğu merkeze ulaşmıştı. Bunu haber alan Muhammed b. Râik hemen Berîdi'yi vezaretten azlederek ebu İshak el-Karariti'yi vezirliğe getirdi.

Halife, oğlu Ebu Mansur, Emirü'l-Ümerâ ve vezir hep birlikte el-Berîdi ile çarpışmak için şehrin sokaklarına döküldü. Ayak takımından birçok kimse de bıçaklarıyla bunlara katıldı. Cuma günü bunların isteği ve emri üzerine Bağdat'ın her iki yakasındaki mescitlerin minberlerinde el-Berîdi oğullarına lanetler okundu.¹⁴⁹ el-Berîdi'nin vekil tayin ettiği Ebu Abdullah İbn Şirzad da evine kapanıp gizlendi.

2.1.17 el-Berîdi'nin Bağdat Hâkimiyeti

Ebu Abdullah el-Berîdi, kardeşi Ebu'l Hüseyin'i Türk ve Deylemîlerden oluşan bir ordu ile Bağdat'a gönderdi. Onun gelmesi üzerine Muhammed b. Râik, Darul Hilafe'ye kapanıp orada korunmak maksadıyla surlarını tamir ettirdi. Dicle nehri üzerine mancınıklar ve diğer savaş aletlerini yerleştirerek halkı galeyane getirip bir kısmına da silah dağıttı. Bunun üzerine halk Bağdat'ta isyan etmiş, birçok yeri ateşe verip bir hayli yeri de yağmalayarak gece gündüz bu karışıklıkları sürdürmüşlerdi.

¹⁴⁶ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.426

¹⁴⁷ İbnü'l Miskeveyh eserinde 170.000 diyor fakat İbnü'l esir 190.000 diyor.

¹⁴⁸ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.321

¹⁴⁹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.322; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.427

Bu olaylar üzerine el-Muttaki Lillah ve Emirü'l-Ümerâ Muhammed b. Râik Deyale nehrine doğru yola çıktılar. Ebul Hüseyin el-Berîdi'nin(Abdullah el-Berîdi'nin kardeşi) Bağdat'a ulaştığı sırada Lülü, en-Necmi sahilinde, Bedr El Harşemî'de el-Musalla'da bulunuyordu. Ebul Hüseyin el-Berîdi onlarla burada karşı karşıya geldi. Gerek nehirde gerekse karada her iki taraf karşılıklı olarak şiddetli çatışmalara başladılar. Bağdat halkı dicle nehrinin her iki sahilinde yer almış, hem karada hem de nehir içinde Ebul Hüseyin el-Berîdi'nin askerleriyle çarpışıp duruyorlardı. Gece gündüz süren bu çarpışmalarda Ebul Hüseyin el-Berîdi ve Deylemîler halka ağır kayıplar verdirdiler. Halktan birçok kimse sularda boğulup gitti. Bağdat halkı yenilip geri çekilince Ebul Hüseyin el-Berîdi ve adamları nehir yoluyla Darul Hilafe'ye girerek burayı tamamen işgal ettiler. el-Muttaki Lillah ve oğlu emir mansur 20 süvari ile birlikte kaçmak zorunda kaldı. Muhammed b. Râik ve Lülü askeriyle birlikte onlara yetişti. Hepberaber Musul tarafına doğru yola koyuldular. İkinci vezareti 41 gün süren¹⁵⁰ vezir er-Karariti'de el-Berîdi'lerin Bağdat'ı istila etmesi üzerine kaçıp gizlendi.

Muhammed b. Râik 'ın bu son Emirü'l-Ümerâlığı 6 ay kadar sürmüştü. Ebul Hüseyin el-Berîdi'nin adamları Darul Hilafe'de bulduğu herkesi kılıçtan geçirdi. Burayı yağmaladıkları gibi halifenin ailelerine ait evleri de yağmalamışlardı. Bu işgal sırasında Bağdat'ta yağmalamalar gece gündüz sürüp gidiyordu. Gürtekin tutuklu bulunduğu hapisshaneden çıkarılmış Ebul Hüseyin el-Berîdi tarafından ömrünün kalan günlerinde Vâsıt'a Abdullah El Berîdi'nin yanına gönderilmişti.

Ebu'l Hüseyin el-Berîdi ve adamları bu yağma ve saldırılara rağmen el-Kahir Billah'a dokunmadılar. Hatta Ebu'l Hüseyin el-Berîdi, halifeye bir elçi göndererek olanlardan dolayı özür dileyip ona hizmet etmek ve emrine girmekten başka bir amacı olmadığını söylemişti. Ancak Halife ona aldırış etmeden Samarra'ya gitti.

Ebu'l Hüseyin el Berîdi, Muhammed b. Râik 'in ikamet ettiği Munis'in köşküne yerleşti. Şehirde süren yağmalar doruğa ulaştı. Ebu'l Hüseyin, Tüzün'ü Bağdat'ın doğu kesimine, Nüştekin'i de batı kesimine emniyet amiri olarak atadı. Bu tayinlerden sonra halk kısmende olsa emniyet ve sükûna kavuştu. Buna rağmen Deylemîler her tarafta büyük yağmalar yapıyordu.¹⁵¹

Ebul Hüseyin el-Berîdi'nin hacibi Sukkeri, atına binerek şehirde dolaşıp halkı teskin etmeye çalıştı ve Cuma günü minberlerden kimin elinde silah görülürse öldürüleceğini duyurdu. Ayrıca Ebul Hüseyin Tüzün ve diğer komutanlardan rehine aldı ve onları Vâsıt'a kardeşi Abdullah el-Berîdi'ye gönderdi.

¹⁵⁰ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.428; İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.321-322

¹⁵¹ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.429

Bütün bu yağmalardan, hırsızlıklardan ve zulumden dolayı herşeyin fiyatı fırladı. Ekmeğin, buğdayın, arpanın ve diğer hububatın fiyatları alınamayacak seviyeye geldi. Halk perişan oldu. Hatta Kûfe'den gelen binlerce katıra yüklenmiş olan buğday ve arpaya da Ebul Hüseyin el koydu. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi halk arasında da çatışmalar çıkmıştı. Ebul Hüseyin el-Berîdi'nin adamları ve yanlarında bulunan Karmatiler ile Türkler arasında çatışmalar meydana geliyordu. Sonunda Türklerle başedemeyen Karmatiler şehri terketti. Bu çatışmalar şehrin dışına kadar taşmaya başlamıştı.

İlerleyen aylarda halk arasındaki çatışmalar şiddetini arttırdı. Gece gündüz evler basılıyor ve yağmalanıyordu. Şehirdeki görevliler, memurlar ve halk artık şehri terketmeye başladılar.¹⁵²

İbn'ül esir olayları büyük bir acı ile aynen şöyle aktarır:

*“Bu olayları aktarmamın sebebi; yeryüzünde fitne fesat çıkarıp zulüm yapanların bu zulümlerinin tarih boyunca kıyamete kadar asla unutulmayacağını göstermek içindir.”*¹⁵³

Bu zor günleri atlattık üzere çareler arayan halife, Hamdanoğullarından Nasirüddeve'ye mektup yazarak yardım istedi. Nasirüddeve derhal kardeşi Seyfüddeve ile birlikte halifeye yardım etmek üzere bir ordu gönderdi. Seyfüddeve Tekrit'e ulaştığında el-Muttaki Lillah ve Emirü'l-Ümerâ Muhammed b. Râik Bağdat'ı terketmişlerdi. Dolayısıyla Seyfüddeve'nin yardımı zamanında gelmediği için pek işe yaramadı. Yine de Seyfüddeve halifeye büyük saygı gösterdi ve her türlü ihtiyacını karşıladı. Hep beraber Musul'a doğru yola koyuldular. Musul'a vardıklarında Nasirüddeve onlara gerekli yardımı yaptığı ve rahat bir ortam hazırladığı halde Muhammed b. Râik ile aralarındaki çekişme ve rekabetten dolayı ona güvenemediği için Dicle Nehrinin diğer yakasına geçip Malasaya'da ikamete başladı. Zamanla aralarında elçilerin gidip gelmesiyle birbirlerine güvendiklerinin bir işareti olarak Nasirüddeve, Dicle'nin doğu yakasına geçti.

2.1.18 Muhammed b. Râik'in Öldürülmesi

Halifenin oğlu Ebu Mansur ile Muhammed b. Râik , birlikte Nasirüddeve'nin yanına vararak selamladılar. Nasirüddeve de onlara iltifatta bulundu. Hatta Ebu Mansur'un önüne çok miktarda dinar dökerek büyük miktarda para bağışladı. Muhammed b. Râik ve halifenin oğlu bir müddet sonra kalkıp gitmek istediklerinde Ebu Mansur atına binmiş, Muhammed b. Râik de binmek üzere iken Nasirüddeve İbn Hamdan onu kolundan tutarak şöyle demişti: ”Yapmamız gerekenler ile ilgili konuşmak için bu gün yanımda kalman gerekir.” Muhammed

¹⁵² İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.429

¹⁵³ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.323

b. Râik ise “ Bugün Mümkün değil yanımda halifenin oğlu var. Onunla birlikte babasının yanına dönmemiz gerekir. Başka zaman konuşuruz” demesine rağmen Nasirüddeve çok ısrar etti. Ama buna karşın Muhammed b. Râik kalmamak için bir hayli direndi.

Muhammed b. Râik atına binmek isterken Nasiruddevle yakasından tutup birden çekince atı şahlandı ve Muhammed b. Râik atından düştü. O anda bunu fırsat bilen Nasiruddevle hemen adamlarına işaret ederek Muhammed b. Râik 'i öldürmelerini söyledi. Onlar da hemen Muhammed b. Râik 'e saldırarak oracıkta öldürdü ve cesedini Dicle Nehrine attılar.¹⁵⁴

Nasiruddevle İbn Hamdan, yaptığını meşru göstermek için halifeye gönderdiği mektupta Muhammed b. Râik 'in kendisine bir suikast düzenlemek istediğini sezmesi üzerine ona karşı böyle davranmak zorunda olduğunu yazdı. Halife el-Muttaki de Nasiruddevle'yi onaylayarak ona güvendiğine dair bir cevap yazıp bir hayli iltifat etti.¹⁵⁵ Halifenin bu tavrından anlaşılıyor ki asıl suikast Muhammed b. Râik 'e halife ve Nasiruddevle tarafından düzenlenmiştir. Çünkü halifenin oğlu dâhil olay yerinde bulunan hiç kimse bu infaza karşı çıkmamış engel olmaya çalışmamıştır. Halifenin Muhammed b. Râik ten kurtulma sebebi çok belirgin olmasa da bu sebep yüksek ihtimalle Muhammed b. Râik 'in baskıcı tutumudur.

Ebu Bekr Muhammed b. Râik 21 Receb 330 (12 Nisan 942) Pazartesi günü öldürüldü.¹⁵⁶ Öldürüldüğü haberi 26 Receb (17 Nisan) günü Bağdat'a ulaştı.

2.2 Ebû'l Vefa Muzaffer Tüzün et-Türkî

Ziyari emiri olan Merdavic'in ordusunda hatırı sayılır sayıda Türk bulunmaktaydı. Fakat Merdavic'in ordusunda Deylemler ve Türkler'in arasında sürekli çekişme vardı. Merdavic ise bu çekişmede Deylemlerin tarafını tutmakta ve Türklere eziyet etmekteydi. Tüm bunların sonucunda Türkler Merdavic'i öldürdü. Merdavic'in öldürülmesinde payı olan ve o öldürüldükten sonra oradan ayrılan komutanlardan biri de Ebu'l Vefa Muzaffer Tüzün et-Türki idi. 2 gruba ayrılan bu Türk gruplarından birisi Büveyhilerden İmamüddeve İbn Büveyh'in yanına giderken, diğer grup Beckem komutasında el-Cibal bölgesine gittiler. Daha sonra Muhammed b. Râik 'in çağrısıyla ona katıldılar. Abbasi hilafetinde yönetim zaafiyetleri ve halifelerin güçsüz duruma düşmesiyle ortaya çıkan boşluklardan dolayı askerlerin yönetimde sözü artmaya başladı. Muhammed b. Râik böylece Emirü'l-Ümerâ oldu. Bu sayede Abbasi ordusunda zaten etkin durumda olan Türkler artık yönetim kadrosunda da etkin

¹⁵⁴ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.430; İbnü'l Esir, Cilt:7, s.323

¹⁵⁵ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.431

¹⁵⁶ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.324

olmaya başladılar. Muhammed b. Râik 'ten sonra Emirü'l-Ümerâ olan Beckem bu etkinliği iyice arttırdı. Fakat idari zayıflıklar hala devam ediyordu. Halifelerin etkinliğinin az olması sebebi ile makam ve mevkilerde sürekli değişiklikler ve çekişmeler oluyordu. Bu çekişmelerin en büyüğü yine yönetimde etkin olan Türkler ve Basra'yı elinde tutan Beridiler arasında geçiyordu. Bu çekişmelerde Tüzün et-Türki çok başarılı savaşlar vermiş ve girdiği mücadeleleri genellikle kazanmıştı. Bu yüzden başarılı bir profil çizmiş ve sonunda Emirü'l-Ümerâlığa kadar yükselmişti. Fakat Emirü'l-Ümerâlığa yaklaştığı her adımda yola çıktığı yakın arkadaşlarını kaybetmişti. Muhammed b. Râik öldürülmüş, Beckem et-Türki suikaste uğramıştı. Emirü'l-Ümerâlık makamı kanla alınıyor ve yine kanla terkediliyordu.

Beckem'in de öldürülmesinden sonra Türkler yine başsız kalmıştı. Fakat kendilerine Tekinek'i reis seçerek yine bir araya geldiler ve Bağdat'ta iletişim kurmaya devam ettiler. Kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı Emirü'l-Ümerâlık Kurumu Deylemlerden Gürtekin ed-Deylemi tarafından ele geçirildi. Dahası Tekinek et-Türki Gürtekin tarafından boğdurularak öldürüldü. Ancak bu durum kısa sürdü Muhammed b. Râik tekrar yönetimi ele aldı.

Muhammed b. Râik yönetimi tekrar eline alınca çekişmeler de tekrar aynı hızıyla devam etmeye başladı. Beridilerin iltizam olarak aldığı yerlerin vergisini merkeze göndermemesi sebebiyle bu çatışmalar uzayıp gitti. Nihayet Muhammed b. Râik öldürülünce tekrar başsız kalan Tüzün ve diğer komutanlar, yönetimi ele geçiren Ebu Hüseyin el-Beridi tarafından er-Razanat ve çevresine gönderilmişti. Fakat Türkler gönderildikleri yerlerde durmamışlar dağılmışlardı. Diğer taraftan Tüzün, Nüştekin ve diğer komutanlar Ebu Hüseyin el-Beridi'ye baskın verip onu yakalamak istemiş fakat fikir birliğine varamamışlardı. Dahası Nüştekin Tüzün'e ihanet ederek bu görüşmeleri Ebu Hüseyin Beridi'ye aktarmış Ebu Hüseyin Beridi de Deylemlerden oluşan bir grup askeri muhafız olarak yanına toplayarak önlem amıştı.¹⁵⁷

Bu ihaneti önce farketmeyen Tüzün, Ebu Hüseyin el-Beridi'nin üzerine yürümüş fakat Deylemi askerlerin direnciyle karşılaşmıştı. Şiddetli çarpışmalardan sonra bir terslik olduğunu anlayan Tüzün, Nüştekin'in ihanetini farketmişti. Yanında bulunan kalabalık bir asker grubuyla Musula ditmiş ve orada Nasrüddevle İbn Hamdan'a katılmıştı. Tüzün'ün kendisine katılmasıyla Nasrüddevle İbn Hamdan bir hayli güçlenmişti. Kedilerini yeterince güçlü bulan Nasrüddevle İbn Hamdan ve Halife Bağdat'ı elinde bulunduran Ebu Hüseyin el-Beridi üstüne yürümeye koyuldu. Bu haberi alan Ebu Hüseyin el-Beridi Bağdat'tan Vasıt'a kaçtı. Bu

¹⁵⁷ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.324; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.429

yüzden Bağdat yönetimsiz kaldı. Halk yönetimsiz kaldığı için büyük sıkıntı çekti ve kargaşa her yeri sarıyordu. Herkes birbirinin malını yağmalıyor, hırsızlık ve tecavüzler hat safhaya çıkıyordu.

Ebu Hüseyin el-Beridi'nin Bağdat yönetimi kısa sürmüştü. Bağdat'ta toplam 3 ay 20 gün müddetle kalmıştı. el-Mutteki Lillah, Hamdanoğulları ve Tüzün ile birlikte kalabalık bir orduyla şehre girdikten sonra Ebu İshak el-Karariti'yi vezirliğe, Tüzün'ü de Bağdat'ın her iki yakasından sorumlu şurta amirliğine tayin etti.¹⁵⁸ Tüzün yükselmeye devam ediyordu ancak yine durmamıştı.

Tüm bunlara rağmen Beridiler mücadeleyi bırakmamış yönetimi elinde tutan Hamdanoğulları ile çekişmeye devam etmişlerdi. Bu çekişmeler tekrar çatışmaya dönüştü. Hamdanoğulları da Vasıt üzerine yürümeye karar verdi. Nasrüddevle İbn Hamdan Medain şehrinde ikamet etmekte olan kardeşi Seyfüddevle İbn Hamdan'ı ve amcasının oğlu Ebu Abdullah Hüseyin İbn Said b. Hamdan'ı bu çatışmayı kazanmak üzere Beridilerin üzerine gönderdi. Savaşın tarafları Medain şehrinin yaklaşık 2 fersah¹⁵⁹ yakınında olan "el-Cal"¹⁶⁰ denen bölgede karşılaştılar ve günlerce savaştılar. Bu savaşta Tüzün, Hachac ve diğer Türkler de bulunuyordu. Ancak Seyfüddevle İbn Hamdan yenilmiş ve geri çekilmişti. Medain'e abisi Nasrüddevle İbn Hamdan'ın yanına gelmişti. Nasrüddevle İbn Hamdan ise vazgeçmemişti savaşa devam etmek istiyordu. Bu yüzden orduları takviye ederek savaş alanına tekrar geri gönderdi. İkinci savaşta ise kazanan taraf Hamdanoğulları oldu.

Hüseyin el-Beridi savaşı kaybedince Vasıt'ı terketmek zorunda kaldılar. Boşalan yerlerine ise Seyfüddevle İbn Hamdan geçti. Ancak Seyfüddevle İbn Hamdan'ın isteği aslında Basra'yı da Beridilerin elinden almaktı. Ancak askeri az parası yetersizdi. Bu yüzden yine abisine başvurdu. Mücadeleyi artık sonlandırmak Beridileri tamamen silmek istiyordu. Fakat abisi bu isteği karşılamıyordu. Bu yüzden Tüzün ve Hachac da onu baskı altına alıyor ve sözünü dinlemiyordu. Bir müddet sonra Nasrüddevle İbn Hamdan kardeşine yardım etmeyi kabul etmiş ve Ebu Abdullah el Kufi ile birlikte istediği yardımı göndermişti. Bu para ve malı Türklere dağıtmasını istemişti. Ancak Seyfüddevle İbn Hamdan büyük bir hata yapmış, malı ve parayı sadece kendi adamlarına dağıtarak Türklere vermemişti. Tüzün ve Hachac bunu haber almış ve her ikisi de Seyfüddevle İbn Hamdan'a karşı gelerek isyan etmişlerdi. Bunun üzerine Seyfüddevle İbn Hamdan hemen bu malları da olduğu gibi Bağdat'a göndermişti.

¹⁵⁸ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.325; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.432; İbnü'l Kesir, Cilt:11,ss.349-352

¹⁵⁹ Ölçü birimi. 1 Fersah 5,7 Km

¹⁶⁰ İbnü'l Miskeveyh bu köyün adını "Kill" olarak belirtmiştir. İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2 s.432

Ayrıca Türkleri kendisinden uzak tutmak için Tüzün'ü el-Camide'ye Hachac'ı da Mazara'ya gönderdi. Onlara vergileri toplayıp gelmelerini emretmişti ¹⁶¹

Seyfüddevle İbn Hamdan ve Tüzün'ün arası böylece bir hayli gerildi. Bu anlaşmazlıkları fırsat bilen Beridiler el-Camide'yi ele geçirdiler. Fakat zamanlama hatası yapmışlardı çünkü bu sırada Muizzüdevle İbn Büveyh de Dicle nehrine doğru ilerliyordu ve Beridileri sıkıştırmıştı. Bunun üzerine Beridiler, Büveyhileri ortak düşman olarak gördüklerini söyleyip Hamdanoğullarından yardım istedi. Fakat Hamdanoğulları bu isteğe sıcak bakmadılar. Bu yüzden Beridiler, Büveyhoğulları ile sulh yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşma sonucunda da yüklü miktarda para ve mal vermek zorunda kaldılar. ¹⁶² Nasrüddevle İbn Hamdan çok akıllıca davranmış ve Beridilere başkasının eliyle büyük darbe indirmişti.

Nasrüddevle İbn Hamdan yönetimi ele aldığından beri Halife baskı altındaydı. Bu yüzden aralarındaki ilişki sürekli gergin duruyordu. Bu gerginliği yumuşatmak ve iyileştirmek adına Nasrüddevle İbn Hamdan'ın kızı ile halife el-Muttaki Lillah evlendirildi. Fakat buna rağmen buzlar erimiyor yönetim bir türlü başarı sağlayamıyordu. Sosyal refah çok düşüktü. Hırsızlık ve soygun olayları artmış haliyle fiyatlar da bir hayli yükselmişti. Bu sosyal problemler halkın aç kalmasına sebep olmuş ve halk çevre bölgelere göç etmeye başlamıştı. Vezirler, kâtipler ve kadılar sürekli olarak değiştiriliyordu. Bu da başarısızlığın en büyük belirtisiydi.

Nasrüddevle İbn Hamdan halkın sıkıntılarını ve fakirliği ortadan kaldırma istiyordu fakat yanlış tedbirler alıyordu. Mesela halkın şikâyetleri arttıkça halifenin ödeneklerini kısıtlıyordu. Böylece masrafların azalacağını düşünüyordu. Fakat asıl problem gelir kaynağının yetersizliği idi. Bu kötü finansal durumdan dolayı halk Beridileri dahi arar duruma gelmişti. Kriz bu yönetimle aşılamamıştı. 943 yılında müthiş bir pahalılık meydana geldi. Halk açlıktan kırılmaya başladı, bulaşıcı hastalıklar tedavi edilemez hale geldi. Hastalıktan ve açlıktan ölenlerin cenazeleri dahi gömülemiyordu. ¹⁶³ Nasrüddevle İbn Hamdan kardeşi Seyfüddevle İbn Hamdan'dan yardım istedi fakat yeterli gelmedi. Bu kıtlıktan dolayı sadece halk değil devlet görevlileri ve üst düzey görevliler de Bağdat'tan ayrılmaya başlamıştı. Bağdat'tan ayrılanlar Beridilerin yanına sığınyordu Nasrüddevle İbn Hamdan ise buna engel olmuyordu.

943 yılının ilk aylarında Türkler ve Seyfüddevle İbn Hamdan arasında şiddetli bir muhalefet başladı. Seyfüddevle İbn Hamdan'ı iyi bir yönetici olarak görmeyen Türkler onun

---

¹⁶¹ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.336; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.442; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.355-356

¹⁶² İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.445

¹⁶³ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.325.

Beridilerle olan mücadelesinde yardım etmiyorlardı. Seyfûddeve İbn Hamdan Bağdat'a yazdığı mektupta Beridilerin el-Camide'ye girdiğini Türklerin de fırsattan istifade mal, silah, koyun, keçi gibi hayvanları yağmaladıklarını yazıyordu. Anlaşılan Türkler kıtlığın başgöstermesiyle kendi karınlarını doyurmak için böyle bir yönteme başvurmuştu.

Bağdat'ta ise sorunların sonu gelmiyordu. Hem mali hem siyasi krizler peşpeşe gelmişti. Nasrûddeve İbn Hamdan kendi görevi olan bu problemleri çözmek için halifeden yardım istemişti. Halife açısından bu bardağı taşırmıştı. Buzların erimesi gerekirken siyasi ortam daha da gerildi. Nasrûddeve İbn Hamdan artık anlamıştı Emirü'l-Ümerâlık makamını terketmeliydi.

Bu sırada Seyfûddeve ve Türklerin durumu ise daha karmaşıktı. Seyfûddeve Türkleri kullanmak istiyordu. Bu yüzden yaşadıkları bölge olan Irak'ı kötülüyor burdan hep beraber çıkmak için Türklerle tekliflerde bulunuyordu. Asıl amacı ise Şam ve Mısır bölgesini ele geçirmektir. Türkler olmadan bunu başaramayacağını düşünüyordu. Türkleri, abisine karşı başkaldırmaya davet ediyordu. Türkler ise Seyfûddeve İbn Hamdan'ı abisi konusunda geçiştiriyordu. Net bir cevap vermiyorlardı. Seyfûddeve İbn Hamdan'ın isteğinden faydalanıyorlar ve istediklerini ona yaptırıyorlardı.

Seyfûddeve İbn Hamdan ve Türklerin çatışmasız olarak süren bu çekişmeleri artık son noktaya gelmişti ve Türkler isyan etti. Gece vakti Seyfûddeve İbn Hamdan'a baskın düzenleyen Türkler onu yakalayamamıştı. Seyfûddeve İbn Hamdan Bağdat'a kaçmıştı. Türkler de onun karargâhında ve geride bıraktığı ne varsa hepsini yağmalamıştı.

Vasıt'ta olan bitenleri Türklerin isyanını ve diğer kargaşayı Nasrûddeve İbn Hamdan, Ebu Abdullah el-Küfi'den öğrendi. Nasrûddeve İbn Hamdan bu haberleri alır almaz Musul'a hareket etmek istemiş fakat halife el-Muttaki Lillah da onu vazgeçirmek için yanına gelmişti. Çünkü Emirü'l-Ümerâ şehri terkederse, şehrin kaosa sürükleneceğini halife biliyordu. Nitekim tüm rica ve emirlere rağmen Nasrûddeve İbn Hamdan halifenin sözünü dinlememişti. Bu bozuk siyasi ortamda dahi Emirü'l-Ümerâ istediğini yapabiliyordu. Siyaseten bitme noktasına gelen hilafet makamı artık fiilen de bitmek üzereydi. Halifenin öngörüsü doğru çıkmıştı. Nasrûddeve şehri terkettiği gibi evi yağmalanmış Bağdat'taki Deylemi ve Türk askerler durumu fırsat bilerek isyan etmişti.

Nasrûddeve Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Abdullah b. Hamdan'ın Bağdat'taki Emirü'l-Ümerâlığı yaklaşık 13 ay sürmüştü. Aynı dönemde Ebu Abbas el-İsfahani ise 2 ay

kadar vezirlik yapmıştı. Nasrüddevle İbn Hamdan'ın Bağdat'ı terkettiği günlerde de Seyfüddevle İbn Hamdan Bağdat'a ulaşmıştı.¹⁶⁴

2.2.1 Seyfüddevle'nin Bağdat'a Gelmesinden Sonra Türklerin Vâsıftaki Durumu

Tüzün ve Hachac Seyfüddevle İbn Hamdan'ı Vasıt'tan kaçırmışlardı. Fakat bu sefer kendi aralarında kavgaya tutuştular. İhtilafın sebebi kimin lider olacağıydı. Aralarındaki uzun tartışmalardan sonra Tüzün'ün liderliğine anlaştılar. Hachac ise ordu komutanlığını yürütecekti. Bu anlaşmadan sonra bağları kuvvetlendirmek için kendi aralarında sıhrî akrabalık kurdular.

Vasıt'taki bu kargaşayı fırsat bilen Hüseyin el-Beridi Vasıt'ı ele geçirmek istedi. Ordusunu Vasıt'a yönlendirdi. Bunu haber alan Tüzün ise Hachac'a Aban nehrine doğru gitmesini emretti. Askeri hareketlenmeler devam ederken Hüseyin el-Beridi, Tüzün'e elçi göndererek ondan isteklerini ilettiler. Tüzünden isteği Vasıt'ı kendisine iltizam etmesiydi. Tüzün bunu kabul etmedi ve elçiye de nazik davranarak geri gönderdi. Tüzün akıllı bir komutandı. Elçinin sadece kendisiyle görüşmeyeceğini biliyordu. Bu yüzden peşine casus taktı. Elçinin Hachac ile de görüşeceğini düşünüyordu. Düşündüğü gibi oldu elçi doğrudan Hachac'ın yanına gitmişti. Uzun süre görüştüler ve elçi yoluna devam etti. Tüzün ne konuşulduğunu da öğrenmişti. Hachac, Hüseyin el-Beridi ile anlaşmak istiyordu. Bunun üzerine Tüzün çok güvendiği 200 kadar köle ile Hachac'a baskın yapmaya karar verdi. Yola çıktılar ve Hachac'ı yatağında yakaladılar. Hachac kendini savunmak istemiş fakat başaramamış tutuklanmıştı. Tüzün onu alıç Vasıt'a götürdü ve gözlerine mil çekerek cezalandırdı.¹⁶⁵

Seyfüddevle İbn Hamdan daha önce de anlattığımız gibi Tüzün ve diğer Türk komutanlarla anlaşamamış ve çatışarak Vasıt'tan kaçmıştı. Bağdat'a abisinin yanına geldi. Vasıt'ta olan biteni, Tüzün ve Hachac arasındaki anlaşmazlığı anlatmıştı. En başta Bağdat'a hâkim olma isteği hala içindeydi. Bağdat'a geldiğinde de Harb Kapı'sında konaklamıştı. el-Muttaki Lillah'a elçi gönderip Tüzün'ün Bağdat'a saldırma ihtimaline karşı onu koruyacağını bildirmişti. Fakat bu korumanın masraflarını karşılamak için para istiyordu. Halife bu istek üzerine 400.000 dirhem para göndermişti Seyfüddevle İbn Hamdan bu paraları hemen askerlerine dağıtmıştı. Seyfüddevle İbn Hamdan'ın daha önceden kaçıp saklanan adamları da para dağıtıldığını duyunca ortaya çıkmışlar ve onun etrafında birleşmişlerdi. Seyfüddevle İbn Hamdan istediğine ulaşmaya başlıyor ve yavaş yavaş güçleniyordu. Tüzün, Seyfüddevle İbn Hamdan'ın güçlendiğini ve Bağdat'ta olduğu haberini alınca hemen Bağdat'a doğru yola

¹⁶⁴ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.336; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.444

¹⁶⁵ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.337; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.445

çıkmişti. Çünkü onun da gözü Bağdat'taki makamda idi. Seyfüddevle İbn Hamdan Tüzün'ün Bağdat'a hareket ettiğini duyunca savaşmayı göze alamayarak Harb Kapı'sından ayrılarak Bağdat'ı terketmişti.¹⁶⁶ Seyfüddevle büyük ihtimalle Tüzün'ün daha önce kendisini yenmesinden dolayı savaşmaktan çekinmişti.

2.2.2 Tüzün'ün Emîrû'l-ümeralığı

Tüzün, Seyfüddevle İbn Hamdan'ı yerinden etmeyi başarmış veistediği makama gelmişti. Bağdat'a girdiği gün halife el-Muttaki Lillah ona hilatler giydirmiş ve onu Emirü'l-Ümerâ olarak tayin etmişti.¹⁶⁷ Tüzün hemen kendisi adına devlet işlerini yönetecek birini tayin etmişti. Bu vekil daha önce el-Kûfi olmasına rağmen Tüzün kendi adamını Cafer el-Kerhî'yi seçmişti. Tüzün'ün vasıttan ayrılarak Bağdat'a geldiğinde Beridiler bunu fırsat bilerek Vasıt'a gelmiş ve ele geçirmişti. Tüzün'ün askerleri bu olaydan sonra kaçarak Tüzün'ün yanına Bağdat'a gelmişlerdi. Fakat Tüzün'ün Vasıt'ı geri alma gibi bir şansı henüz yoktu. Çünkü Bağdat perişan haldeydi. Bu durumu düzeltmeden Bağdat'tan çıkmazdı. Bu yüzden gidişini erteledi.

Tüzün daha önce Seyfüddevle İbn Hamdan'ın yanında olan ve Hamdanoğulları için son derece kıymetli ve aziz olan Semâl adında birini esir etmişti. Siyasi zekâsını kullanan Tüzün bu esiri serbest bıraktı ve efendisine gönderdi. Hamdanoğulları bu jeste çok sevindiler ve Tüzün'e karşı iyi duygular beslediler. Tüzün Vasıt'a Beridilerin üstüne yürümek istiyordu böyle bir durumda iki düşmanla birden başetmek istemedi bu yüzden Hamdanoğulları ile geçindi. Tüm bu ayarlamaları hallettikten sonra Tüzün, Vasıt üzerine doğru harekete geçti. Yolda ilerlerken Tüzün için son derece önemli olan bir olay oldu. Ebu Cafer b. Şirzad, Beridilerin yanından kaçmış ve Tüzün'ün yanına gelmişti. Tüzün bu duruma çok sevinmiş ve Cafer b. Şirzad'ı çok iyi karşılamıştı. Hemen düzenlemeleri yapıp Vasıt'taki bütün işlerin başına getirdi.¹⁶⁸

2.2.3 Halife el-Muttakî Lillâh ile Tüzün'ün Arasının Bozulması

Bağdat'ta yönetimde çekişmeler ve oyunlar hiç bitiyordu. Tüzün de bu çekişmelerde nasibini aldı. Vezir Ebu Hüseyin b. Mukle yüzünden Tüzün'ün ileri gelen komutanlarından ve Bağdat'taki vekili olan Muhammed b. Yinal et-Tercüman ile arası açıldı.

¹⁶⁶ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.337-338; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.446-447

¹⁶⁷ İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.355-356

¹⁶⁸ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.338; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, ss.447-448

Tüzün Bağdat'taki köyleri vezir Ebu Hüseyin b. Mukle ye iltizam etmişti. Fakat Hüseyin b. Mukle bölgeden hiç gelir elde edememişti. Gelir elde edemediği gibi zarar ediyordu. Bu yüzden iltizamın elinden alınacağını düşünüyordu. Bunu yapacak yetki ise Tüzün'de vardı. Ayrıca Ebu Cafer b. Şirzad'ın Tüzün ile gelip anlaşması da kuşku çekmişti. Tüm bürokrasi Tüzün ile Hüseyin el-Beridi'nin anlaşmasını Ebu Cafer b. Şirzad'ın da arabulucu olduğunu düşünüyordu. Bu durumu fırsat bilen Ebu Hüseyin b. Mukle Muhammed bi Yinal et-Tercüman'ı da ikna ederek Tüzün aleyhinde anlaşmış ve Nasrüddevle İbn Hamdan'a bir mektup yazmışlardı. Mektupta Halife el-Muttaki Lillah'ın tehlikede olduğunu ve onu koruması için bir askeri birlik göndermesi gerektiğini yazmışlardı. Aynı şekilde halifeyi de Tüzün'e karşı kışkırtıyorlardı. Tüzün ve Beridilerin anlaşarak onu hal' edeceklerini söylüyorlardı. Aslında olanlar dedikoduları destekler nitelikteydi. Çünkü Tüzün gerektiğinde düşmana dahi iyi davranıyordu. Halife de söylenilenlere inanmış ve Nasrüddevle İbn Hamdan'ın yanına gitmeye karar vermişti. Tam bunlar olurken Ebu Cafer b. Şirzad ise hem önlem hem de vekil olarak Bağdat'a 300 kişilik bir süvari grubuyla gelmişti.¹⁶⁹

2.2.4 Halife el-Muttakî'nin Musul'a Gitmesi

Muttaki Lillah henüz Bağdat'tan çıkmamışken Ebu Cafer b. Şirzad'ın 300 kişilik bir askeri taburla Bağdat'a gelmesi halifeyi epey endişelendirmişti. Üstüne Ebu Cafer b. Şirzad geldiği gibi yönetime karışmaya başlamıştı. Emirler veriyor, yasaklar ve kurallar koyuyordu. Tüm bunları yaparken halifeye danışma ihtiyacı dahi hissetmiyordu. Bu rahatlık halifeyi iyicetedirgin etmişti. Bu yüzden halife, Nasrüddevle İbn Hamdan'dan kendisini Musula götürmesi için ricada bulunmuştu. Nasrüddevle İbn Hamdan da bu isteği geri çevirmemişti. Amcasının oğlu Said b. Hamdan kumandasında bir askeri birlik göndermişti. Ebu Cafer b. Şirzad bu askeri birliğin geldiğini görünce çatışmaya girmemiş ve kaçmıştı. Çünkü gelen askeri birliğin amacı savaşmak değil halifeyi alıp götürmekti. Halife de ailesini, bürokratlarını ve Bağdat'ın ileri gelenlerini yanına alarak Bağdat'ı terketmek üzere kendisini almaya gelen birliğin yanına gitti.¹⁷⁰

Halifenin Bağdat'tan ayrılmasıyla başsız kalan şehirde yine zulüm ve eziyet artmıştı. Ebu Cafer b. Şirzad halkın malına el koyuyor haksız vergi topluyordu. Bu arada Halife'nin Bağdat'ı terkettiği haberi Tüzüne ulaşmıştı. Tüzün de derhal Vasıt'ı Hüseyin el-Beridi'ye iltizam etmiş ve kızıyla evlenerek akrabalık kurmuştu.

¹⁶⁹ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.338-339; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2 ss.449-450; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.358-361

¹⁷⁰ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.345; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, ss.450-451;

Muttaki Lillah ise Musul'a doğru yola çıkmıştı. Tekrit'te kendisini Seyfüddevle b. Hamdan karşılamıştı. Halife Nasrüddevle İbn Hamdan'ı da görmek istemiş ve ona bir mektup yazarak gelmesini istemişti. Nasrüddevle İbn Hamdan bu mektubu alınca hemen yola çıkmış ve Tekrit'te halife ile buluşmuştu. Daha sonra halifeyi Musul'a göndermiş kendisi de Tekrit'te kalmıştı.¹⁷¹

2.2.5 Tüzün Hamdanoğlu Mücadelesi

Vasıt'ı Beridilere bırakarak askerleriyle birlikte yola çıkan Tüzün, Tekrit'e 2 fersah mesafede olan bir bölgede Seyfüddevle İbn Hamdan ile karşılaşmıştı. 3 gün boyunca savaşmışlar savaştan galip çıkan Tüzün olmuştu. Tüzün Seyfüddevle İbn Hamdan'ın geride bıraktığı herşeyi yağmalamıştı. Seyfüddevle İbn Hamdan ve abisi bu yenilgiden sonra Musul'a kaçmışlardı.

Tüzün savaşı kazanmıştı fakat askerleri arasında karışıklıklar çıkmıştı bu yüzden Bağdat'a dönmek zorunda kaldı. Seyfüddevle İbn Hamdan ise yenilmesine rağmen vazgeçmemiş kendisini topladıktan hemen sonra Musul'dan inerek Tüzün'ün üstüne hareket etmişti ve Harba denilen bölgede tekrar karşılaşmışlardı. Fakat Seyfüddevle İbn Hamdan 2.kere yenilmişti. Tüzün artık sorunu kökten çözmek istiyordu. Bu yüzden Seyfüddevle İbn Hamdan'ı takibe koyulmuştu. Seyfüddevle İbn Hamdan, Musul'a abisinin yanına varmıştı ama Tüzün'ü de peşine takmıştı. Tüzün şehre girerken, Nasrüddevle İbn Hamdan, Seyfüddevle İbn Hamdan ve halife önce Nusaybin'e oradan da er-Rakka'ya gitmişlerdi. Halife atık çatışmalardan sıkılmış ve bir Tüzün'e bir mektup yazarak durumu çözmek istemişti. Bir yandan da barış ortamı sağlamak istiyordu. Tüzün'e yazdığı mektupta Beridiler ile yaptığı anlaşmadan ve kendisine karşı birleşmelerinden duyduğu rahatsızlığı anlattı. Bağdat'a geri dönmesini istiyordu. Geri dönerken de Hamdanoğulları ile anlaşmasını istedi. Elçilik görevini de Ebu Abdullah Muhammed b. Eabu Musa el-Haşimi yapıyordu. Nihayet barış yapılmıştı. Anlaşma şartlarına göre Tüzün, Musul ve çevresini Hamdanoğullarına 3 yıllık olarak iltizam etmişti. Her yıl 3.600.000 dirhem ödemeleri kararlaştırıldı. Anlaşmaya göre Tüzün de Bağdat'a dönecek ve halife de Hamdanoğullarının yanında kalacaktı.¹⁷²

2.2.6 Tüzün ve Büveyh ilişkileri

Tüzün, Hamdanoğulları ile olan sorununu artık halletmişti. Fakat bu sorunu halletmek üzere Musul'a sefere çıktığında başka bir problem ortaya çıktı. Musula gittiği haberi

¹⁷¹ İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.452

¹⁷² İbnü'l Esir, Cilt:7, s.346; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.451

Muizzüdevle Ebu Hüseyin b.Büveyh'e ulaşınca bu fırsattan yararlanmak istedi. Beridiler, Büveyhilere eğer Vasıt'a gelirlere nehir yolundan yardım edeceklerini söylemişlerdi. Hüseyin b.Büveyh Beridilerin kendisine daha önceden verdiği sözedayanarak Vasıt'a doğru yola çıktı.

Tüzün de Musul seferini yaptıktan sonra Bağdat'a geri dönmüş hiç durmadan yola devam ederek Muizzüdevle'yi durdurmak için ona doğru hareket etmişti. Nihayet "Kıbab Haybe" denilen bölgede karşılaşmışlardı. Çıkan savaş neredeyse 10 günden fazla sürmüştü. Tüzün yine akıllıca hareket ediyordu. Yavaş yavaş geri çekiliyordu. Deylemler ise sürekli üstüne gidiyordu. Tüzün Deyali Nehrini aşınca geri çekilmeyi bıraktı. Böylece Deylemler nehri aşamadılar. Tüzün'ün yanında savaşan fakat ona muhalif olan bir grup asker vardı. Bu askerler Deylemlerin nehri geçmesini istiyordu. Bu yüzden Büveyhilerle iletişim halindediler. Nehrin Dicle tarafını tutan bu grup Büveyhilere buradan geçebileceklerini haber ettiler. Böylece Büveyhi askerleri tüzünü kuşatacakları. Tüzün bu planı haber aldı ve bir tuzak kurdu. Büveyhi askerlerinin geleceği yöne bir grup güvenilir askerini yerleştirerek pusu kurdu. Pusu Muizzüdevle İbn Büveyhin arkasında kalacak şekilde kurulmuştu. Böylece Muizzüdevle İbn Büveyh oradaya vardığı anda pusudakiler harekete geçecek ve ordu ikiye bölünecekti. Bu plan işe yaradı ve ani bir hücum ile Deylemlere saldırılmıştı. Tüzün çatışma seslerini duyar duymaz askerlerini hemen harekete geçirmiş ve hep birlikte Büveyhilere saldırmıştı. Nihayet kesin bir zafer kazanan Tüzün birçok esir almış ve birçok Büveyhi'yi öldürmüştü. Tam bu esir almalar ve zafer esnasında Tüzün'ün bir hastalığı ortaya çıkmıştı. Sara krizine tutulan Tüzün kendi canıyla uğraşmaya başlayınca Muizzüdevle İbn Büveyh ile daha fazla uğraşmadan Bağdat'a dönmüştü.¹⁷³

2.2.7 Halife el-Muttakî'nin Dönüş Hususunda Tüzün İle Mektuplaşması

Tüzün zafer ile Bağdat'a yola çıktığında el-Muttaki Lillahtan bir mektup almıştı. Mektupta, halife Bağdat'a dönmek istediğini yazmıştı. Bunun sebebi ise Hamdanoğullarının artık halifeden sıkılmış olmalarıydı. Halife kendisinden sıkıldıklarını hissedince yine Tüzün'e sığınmaya karar vermişti. Zaten Bağdat'tan ayrıldığından beri birçok sıkıntı çekmişti. Bundan dolayı Tüzün'e el-Hasan b. Harun ve Ebu Abdullah İbn Ebu Musa el-Haşimi'yi elçi ve ricacı olarak göndermişti. Tüzün ve Ebu Cafer b. Şirzad bu elçileri çok iyi karşılamışlardı. Tüzün de elçilere güven vermiş ve kesinlikle halifeye zarar vermeyeceğini söylemişti. Tüzün halifeye iyi davranılacağı konusunda yemin ederken etrafında şehrin ileri gelen makam ve

¹⁷³ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.346-347; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, ss.452-454; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.358-361

mevkilerinden insanlar da bulunuyordu. Kadılar, ileri gelen adil kimseler v.s. hepsi Tüzün yemin ederken oradaydı. Halife artık Allah'a emanet olarak Bağdat'a gelmeye karar vermişti.¹⁷⁴

el-Muttaki Lillah tarafında ise durumlar farklıydı. Herkes Tüzün'e güvenilmemesi gerektiği konusunda halifeyi uyarıyordu. Özellikle Ebu Hüseyin b. Mukle ve Muhammed b. Tuğc el-Ihşidi onu uyarıyordu. Muhammed b. İbn Tuğc halifeye hiç olmazsa kendi yanına gelmesini söyledi. Halife ise kesinlikle bu uyarılara aldırmazdı. Ebu Hüseyin b. Mukle ise ona Mısır'a gitmeyi teklif etmişti. Orada tek başına yönetici olabileceğini söylemişti. Halife yine dinlememişti.

Halife el-Muttaki Lillah hiçbir uyarıya kulak asmamış olsa da Tüzün'e güvenmekte yine de tereddüt ediyordu. Bu yüzden Tüzün'e gönderdiği elçiler vasıtasıyla kendisine ve vezirine itaat edeceği konusunda yemin ve taahhüt istiyordu. Tüzün ise halifeyi ikna etmek için yanında yemin ettiği kişileri de şahit göstererek onların isimlerini de cevap olarak gönderdiği mektuba yazıyordu. Verilen sözlerden ve yeminlerden istemeyerekte olsa emin olan halife Fırat nehri üzerinden Rakka'dan Bağdat'a doğru yola çıktı. Durduğu her durakta Tüzün'e mektuplar yolluyor iyice emin olmaya çalışıyordu. Tüzün ise halifeye sadık olduğunu her fırsatta dile getiriyordu. Halife Bağdat'a yaklaştığında Tüzün de onu karşılamak için yola çıktı. El-Sindiyye denilen bir yerde karşılaşmışlar ve Tüzün halifeyi görür görmez atından inip toprağı öpmüştü. Sadakatini göstermek istemiş ve halifeye hürmet göstermişti. Tüzün, halifenin yanında gelen bütün vezirleri ve adamlarını ayrı bir çadırda ağırlamıştı. Halife ve haremmini ise kendi çadırına getirtmişti. Böylece el-Muttaki Lillah ve adamlarını birbirinden ayırmıştı. Hemen sonrasında ise halifenin gözüne zehirli bir sürme çektirerek onu kör etmişti. el-Muttaki Lillah'ın haremli olanları görünce çılgık çılgığa bağırmaya başlamıştı. Tüzün ise bu sesi bastırmak için davullar çaldırdı. Nihayet sesler bastırılmış, halifenin bütün adamları tutuklanmıştı. Halife el-Muttakî Lillâh 3 yıl, 5 ay, 18 gün müddetle halifelik yapmıştı.¹⁷⁵

2.2.8 Halife el-Müstekfî Billâh'ın Hilâfeti

Tüzün halifeyi kör edip yerinden edince yeni bir halife belirleme zorundaydı. Bu onun görev tanımı içinde olmasa da Emirü'l-Ümerâ'dan başka bu işi yapacak kimse yoktu. Bunu da çoktan planlamış ve el-Müstekfî'ye halife olarak biat etmişti.¹⁷⁶ Orada bulunan müslüman da Tüzün'e katılıp biat ettiler.

¹⁷⁴ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.350; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.470; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.358-361

¹⁷⁵ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.356-357; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, s.474; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.362-363

¹⁷⁶ İbnü'l Kesir, Cilt:11,s.364-365

Tüzün'ün halifeyi hal etmeyi çok önceden planladığını gelişen bu olaylardan anlıyoruz. Muhtemelen Beridiler ile anlaştığından beri kafasında daha kolay yönetebileceği bir halifeyi başa getirme fikri vardı. Tüm bu olanlar arka planını anlatan daha net olaylar olmakla birlikte İbn Esir ve İbn Miskeveyh'in eserlerinde olayları birinci ağızdan aktaran bir anlatım mevcuttur. Bu anlatım aynen aşağıdaki gibidir.

“Tüzün'ün yakın adamlarından Ebû'l-Abbâs et-Temîmî er-Râzî el-Müs-tekfi'ye bey'at hususunda şunları anlatır:

“...el-Müstekfi'ye biati ben sağlamıştım. Beni Deylemîlerden İbrahim ez-Zübeydâr davet etti, kalkıp yanma gittim. Bir aşiretin kızıyla evlendiğini ve bu hısımlarından bir kadının kendisine şöyle dediğini bana aktardı: “Sizler el-Muttakî Lillâh ile düşmanca bir tavır içine girmişsiniz ve o da artık sizleri düşman olarak biliyor. Ne olduğunuzu ve hakkında nasıl düşündüğünüzü bildiği için kolay kolay size karşı içindeki kını sönmeye ve işte burada el-Müktefi'nin evlâdından ve halifelerin torunlarından olan birisi vardır.” Bana onun ne kadar akıllı, edepli, dinî emirlerine bağlı birisi olduğunu anlattıktan sonra: “Onu halife nasettiğiniz takdirde sizin başa getirdiğiniz birisi olur ki böylece arzu ettiğinizi ona rahatça yaptırabilirsiniz. Diğer taraftan o hiç kimsenin bilmediği birçok mal ve para hususunda da sizlere yardımcı olur ve para kaynağını size gösterir. İşte o zaman da artık tamamen rahata kavuşur, sürekli korkudan ve başucunuzda muhafız tutmaktan da kurtulursunuz.” demişti.

İbrahim ez-Zübeydâr ed-Deylemî bana: “Bu işin sensiz olamayacağını anladım ve bunun için seni buraya davet ettim.” demişti. Ona: “Bu sözleri söz konusu ettiğin kadından bizzat dinlemek isterim” dedim. Beni alıp bu kadının yanına götürdü. Gerçekten akıllı, işini bilen, oturaklı bir hanım idi. İbrahim ez-Zübeydâr'a anlattıklarını aynen bana söyledi. Bende bu kadına: “Bu bahsettiğin adamı görmek isterim.” dedim. Kadın da: “Yarın buraya gel, seni onunla görüştürürüm.” deyince ertesi gün söylediği saatte o yere geldim, İbn Tâhir'in evinden birinin kadın kıyafetiyle çıkıp geldiğini gördüm. Onunla tanıştım, kim olduğunu bana söyledi ve yüz bini Tüzün'e verilmek üzere 800.000 dinar para ortaya çıkaracağına dair tekeffül ve paranın nerede olduğunu da söz konusu ederek gayet akıllı, idrakli ve ne dediğini bilen bir adam edasıyla bana hitapta bulundu. Onun bir az Şiîliğe meyilli olduğunu gördüm.” Ebû'l Abbas et-Temîmî er-Râzî devamla şöyle anlatır:

“Nihayet kalkıp Tüzün'ün yanına geldim ve ona olup bitenleri anlattım. Tüzün bu sözlerimi bir hayli güzel karşılayarak kabul etti¹⁷⁷ ve ikna oldu. Ancak bana: “Bu adamı bizzat görmek isterim.” deyince ona: “Bunu sana sağlarım, ancak bu olup bitenleri aramızda

¹⁷⁷ Tüzün'ün her denileni yapan bir adamı halife yapma fikrini hoşnutlukla karşılaması el-Muttaki Lillah'ı görevden almayı önceden planladığının iyi bir göstergesidir.

sır olarak bil ve İbn Şîrâd'dan bunları sakla.” diye şart koştum. Tüzün bunlara uyacağını söyledi ben de gidip İbrahim ez-Zûbeydâr ed-Deylemî, kadın ve el-Müstekfî'ye olup bitenleri aktardım, Tüzün'le yaptığımız konuşmaları anlattım ve ertesi gün Tüzün'le bir araya gelmek üzere sözleştiğimizi de söyledim.

Nihayet 14 safer {6 Ekim} pazar günü gecesini olunca Tüzün'le birlikte gizlice yürüyüp el-Müstekfî ile bir araya gelip toplandık. Tüzün ona gayet güzel hitapta bulunarak hemen o gece ona biat etti. Bu yaptıklarımızı aramızda gizli tuttuk. el-Muttakî Lillâh varıp da Tüzün kendisini karşılayınca Tüzün'e: “Verdiğimiz karara bağlısın değil mi?” diye sordu. Onun: “Evet” diye karşılık vermesi üzerine: “İşte yapacağını şimdi yap. Eğer o buradan ayrılıp da Bağdat'a girecek olursa gerçekleştirmek istediğin gayen suya düşer.” dedim. Bunun üzerine Tüzün onu göz hapsine alıp gözlerine mil çekmiş ve nihayet yukarıda anlattığımız gibi olanlar olmuştu.”

Yukarıda anlattığımız gibi el-Muttaki Lillah'ın hal edildiği gün, el Müstekfi Billah'a biat edilmiş ve el-Muttaki Lillah'ın da yeni halifeye biat etmesi sağlanmıştı. Elinden asası ve sırtından cübbesi alınmıştı. Şüphesiz bir halife için çok zor bir andı. el-Müstekfî'nin halife olmasını sağlayan kadın ise saray kâhyası olmuş ve kendine “Âlem” adını vererek saray yönetimini ele geçirmeye başlamıştı.

Yeni halife olan el-Müstekfi Billah hemen yönetimi düzenlemeye koyuldu. Muhammed b. Ali es-Sari'yi vezarete getirdi fakat bu atamaların tamamı neredeyse göstermelikti. Çünkü bütün yönetim zaten Tüzün ve Ebu Cafer b. Şîrâd'ın elindeydi. Hal edilen halife Muttaki Lillah ise hapse atılmıştı. Tüzün'e halife tarafından müthiş bir taç ve hilat verilmişti. Ayrıca Müstekfi Billah, Muktedir Billah'ı da her yerde aratmaya başlamıştı. Çünkü bu şahıs Muttaki Lillah'tan sonra halife olmayı istiyordu. Yeni halifeye muhalefet edebilirdi. Fakat korkulan olmadı Muktedir Billah sürekli saklanmış ve ortaya çıkmamıştı. Ortaya çıkmayınca el-Müstekfi Billah onun evlerini yaktırmış geriye hiçbir şey bırakmamıştı.¹⁷⁸

2.2.9 Ebû'l Hüseyin el-Berîdî'nin Öldürülmesi ve Yakılması

Ebu Hüseyin el-Beridi 944 yılının sonlarında Bağdat'a gelmişti. Tüzün'ün yanına vararak ondan aman diledi. Tüzün de bu dileği kabul etti ve iyi karşıladı. Ebu Cafer b. Şîrâd, ise onu kendi evinin yakınında bir yer vererek orada ağırladı. Hüseyin el-Beridi'nin gelme amacı ise çok farklıydı. O, Ebu Cafer b. Şîrâd'ın kendisini yeğenine karşı desteklemesini

¹⁷⁸ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.357-359; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, ss.474-477

istiyordu. Karşılığında da zenginlik ve mal taahhüt ediyordu. Basra'da bulunan yeğeninde ciddi miktarda para vardı. Tüzün de Ebu Cafer b. Şirzad'da ona yardım edeceğine söz verdi. Ancak Hüseyin el-Beridi'nin yeğeni bu durumu haber almış ve o da Basra'dan yüklü miktarda mal ve para göndermişti. Böylece Tüzün ve Ebu cafer b.Şirzad da onu görevden almamışlar yerinde bırakmışlardı.

Ebu Hüseyin el-Beridi bu durumu öğrenince Tüzün ve Ebu Cafer b. Şirzad'ın kimi tercih ettiğini anladı. Bu yüzden işin içinden çıkmak için başka bir yol denedi. Tüzün'e gizlice mektup yazdı. Amacı ikilinin (Tüzün ve Şirzad) arasını bozmaktı. Mektubunda Ebu Cafer b.Şirzad'ı yakalatmak istediğini yazıyordu. Böylece ondan kurtulacak ve Tüzün ile daha rahat ilerleyecekti. Fakat buna muvaffak olamadı. Ebu Cafer b. Şirzad mektupta yazanları öğrenmişti. Hemen önlemini alarak Ebu Hüseyin el-Beridi'yi tutuklatmıştı. Hüseyin el-Beridi prangalara vurulmuştu. Fakihlerden ve kadınlardan idamına dair fetva da alınmış ve idamı onaylanmıştı. Böylece boynu vurularak idam edilmiş, cenazesi darağacına asılarak yakılmış ve evi dahi yağmalanmıştı. Abisi de daha önce hastalıktan ölen Ebu Hüseyin el-Beridi, Beridi ailesinin son ferdiydi.¹⁷⁹

2.2.10 İbn Hamdan İle Mücadele

Tüzün yeni halife olan el-Müstekfi Billah ile hemen işleri yoluna koymaya çalışıyordu. Bağdat'ın durumu bir hayli düzelmişti fakat Hamdanoğulları yine bu yılki vergisini ödememişti. Bu yüzden Tüzün ve halife Nasrüddevle b. Hamdan üzerine hareket etmişlerdi. Bunun üstüne Tüzün'ün yanından kaçan hizmetçileri ve askerleri de yanında istihdam etmişti. Hâlbuki Musul'u iltizam ederken koşulan şartlardan birisi kesinlikle Tüzün'ün kaçan herhangi bir askerini istihdam etmeyeceğiydi.

Tüzün ve halife Bağdat'tan ayrılarak Musula hareket edince durumun kan dökülmeden çözülmesi için arada elçiler gidip geldi. Ebu Cfer b. Şirzad da bu gidip gelen elçiler arasındaydı ve bizzat sorumluluğu üstlendi. Bu elçi trafiğinden olurken Nasrüddevle İbn Hamdan ödemediği parayı ödemeyi teklif etti. Nihayet Halife ve Nasrüddevle İbn Hamdan arasında barış sağlanmış ve Tüzün, halife ve Ebu Cafer b. Şirzad Bağdat' geri dönmüştü.¹⁸⁰

2.2.11 Tüzün'ün Ölümü ve İbn Şîrzâd'ın Emîrî'l-Ümerlîğe Tayini

Tüzün'ün muzdarip olduğu çok önemli bir hastalığı vardı. Sara. Bürokratların olduğu meclislerde, halk meclislerinde hatta savaş esnasında dahi kriz geçiriyor ve kendinden

¹⁷⁹ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.378-379; İbnü'l Miskeveyh, Cilt:2, ss.480-482; İbnü'l Kesir, Cilt:11, ss.364-365

¹⁸⁰ İbnü'l Esir, Cilt:7, s.382

geçerek bayılıyordu. Bu bayılmalar esnasında yanında sürekli Ebu Cafer b. Şirzad bulunuyor ve durumu toplamaya çalışıyordu. Hatta bir keresinde halka konuşma yaparken bayılmış ağzından köpükler çıkınca Ebu Cafer b. Şirzad Tüzün'ün yüzünü örtmüş ve geceden çok alkol aldığını ve rahatsız olduğunu söyleyerek durumu toparlamaya çalışmıştı. Sonuç olarak bu hastalığın sebep olduğu krizden dolayı vefat etmişti.

Emirü'l-Ümerâ Tüzün vefat ettiği sırada Ebu Cafer B. Şirzad Heyt'te bulunuyordu. Bölgenin haracını ve mallarını toplamak için buraya gelmişti. Tüzün'ün vafatına hayli üzülmüştü fakat ordu çalkalanmaya başlayınca işleri yürütecek yeni bir Emirü'l-Ümerâ acil olarak yeni bir Emirü'l-Ümerâ gerekmişti. Bu göreve Nasrüddevle İbn Hamdan'ı düşünmüştü. Fakat ordu, Ebu Cafer b. Şirzad'ın kararını beklemeden onu Emirü'l-Ümerâ olarak tanımış biat etmişti.

Talep etmeden Emirü'l-Ümerâ olan Ebu Cafer b. Şirzad halifeye haber göndererek kendisine bu konuda yemin etmek istediğini söylemişti. Halife el-Müstefi Billah bu isteği kabul etmiş, kadı ve şehrin ileri gelenleri huzurunda ona yemin ettirip Emirü'l-Ümerâlığını onaylamıştı. Daha sonra ona büyük ikramlarda bulunmuş ve hilat giydirmişti. Halife el-Müstekfi Billah kendisini her daim korumasından ve halife olmasına çok yardım etmesinden dolayı Ebu Cafer b. Şirzad'a çok şey borçluydu. Bu yüzden askerlerin maaşlarını arttırmıştı. Fakat hesapsızca yapılan bu maaş arttırımından dolayı bütçe dara düşmüştü. Mali sıkıntılar başlamıştı. Tüzün'ün Emirü'l-Ümerâlığı boyunca verdiği bütün emekler kısa bir süre içinde neredeyse boşa gitmişti. Ebu Cafer b. Şirzad iyi bir kâtip olmuştu fakat kötü bir Emirü'l-Ümerâydı. Mali sıkıntısını çözmek için Nasrüddevle b. Hamdan'a haber göndermiş ve para istemişti. Karşılığında da onu emir yapma sözü vermişti. Nasrüddevle b. Hamdan da 500.000 dirhem para ve büyük miktarda gıda maddesi göndermişti. Ebu Cafer b. Şirzad kendisini bu yardıma rağmen toparlayamadı. Bağdat halkını yeni bir kriz bekliyordu. Çünkü Ebu Cafer b.Şirzad devlet görevlilerine ve kâtiplere dahi maaşlarını taksit taksit ödüyordu. Kriz yine yükselmiş, hırsızlıklar, yağmalar başlamıştı. Tüccarlar şehri terketmeye başlamıştı.

Emîrül-ümerâ Tüzün 945 Ağustos-Eylül (Muharrem) ayında Bağdat'taki evinde vefat etti. 2 yıl 4 ay, 19 gün müddetle Emirü'l-Ümerâlık görevini yürütmüş ve bu müddetin üç gün eksigi ile İbn Şîrzâd kâtibliğini yapmıştı.¹⁸¹

SONUÇ

Türklerin İslamiyet ile tanışmaları Abbasi iktidarından çok daha önceki tarihlere dayanmaktadır. Savaşlar ve ticaret İslam Dininin Türkler arasında yayılmasına yardım

¹⁸¹ İbnü'l Esir, Cilt:7, ss.383-384; İbnü'l Miskevayh, Cilt:2, ss.482-484; İbnü'l Kesir, Cilt:11, s.365

etmiştir. Ancak Türklerin İslamiyete hizmetleri ve devletin yönetim kademelerine kadar girmeleri Abbasi iktidarına denk gelmektedir. Türklerin ilk zamanlarda sadece askeri kabiliyetleri ön planda olsa da zamanla siyasi yeteneklerini de ortaya koymuşlar ve devletin idari makamlarında da etkili olmuşlardır. Türklerin lehine olan bu durum Abbasi iktidarını zamanla rahatsız etmiş ve halifeler kendi gücüne ortak olan bu grubun vesayetinden kurtulmak istemişlerdir. Ancak içte ve dışta çıkan isyan ve kargaşaları Türk askerlerden daha iyi kontrol altına alabilen olmadığı için halifeler üzerlerindeki vesayete boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

Abbasi iktidarıyla birlikte İslam Devleti hem siyasi hem de idari bakımdan çok büyük değişikliklere uğradı. Bu değişikliklerin temelinde Türklerin Abbasi iktidarının hemen hemen her dönemde varlık göstermesi etkili olmuştur. Özellikle 750-945 yılları arasında Türk nüfuzu neredeyse kesintisiz olarak devam etmiştir. 936-945 yılları arası Türk komutanlar son defa iktidara ortak olmuşlar bu ortaklığı da yine hilafetin kurduğu bir makam olan “Emir’ul Ümera”lık makamı ile elde etmişlerdir.

Türk etkisi 945 yılından sonra çok azalmış, ancak hiçbir zaman sona ermemiştir. Türklerden sonra Abbasi iktidarına Büveyhiler vesayet kurmaya başlamış ve Türk nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. Büveyhiler, Türk askerinin sayısını azaltarak etkilerini kırmaya çalışmış fakat tamamen sona erdirememişlerdir. Türkler tıpkı eskisi gibi devletin mühim kadrolarında yine görev yapmışlardır. Türkler İslam devletinde bir sonraki iktidarını çok daha güçlü ve farklı bir yoldan yapacak, Selçuklu Devleti ile İslam dünyasının liderliğini uzun bir süre ele alacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet, " İbn Râik ", **DİA**, Ankara, Cilt:20, 1999, s.242
- Ağırakça, Ahmet, **Abbasiler Devletinde Türk Kumandanlar**, AkdemYayınları, İstanbul, 2015
- Ağırakça, Ahmet, Ebu Bekr İbn Râik Ve Emiru'ı Ümeralığı, **Tarih Dergisi**, , İstanbul, Sayı: 35, 1994, ss.79-122
- Ahmet Mesut Ağır, Mehmet Emin Şen "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa es-Sağır" **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı:3, 2012, ss.13-20
- Aktan, Ali, "Mu'temid Alellah", **DİA**, Ankara, Cilt:31, 2006, ss.387-388
- Aktan, Ali, "Mu'tez Billah", **DİA**, Ankara, Cilt:31, 2006, ss.390-391
- Avcı, Casim, "Mu'tasım Billah", **DİA**, Ankara, Cilt: 31, 2006, ss.380-382
- Barthold, V.V, **Orta asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013
- Bozkurt, Nahide, "Me'mun", **DİA**, Ankara, Cilt: 29, 2004, ss. 101-104
- Cahiz, **Hilafet Ordusunun menkıbeleri ve Türklerin faziletleri**, (Çev. Ramazan Şeşen), Türk Kültürünü AraŐtırma Enstitüsü, Ankara, 1967
- Carr, E.Hallet, **Tarih Nedir**,(Çev. Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016
- Demirci, Mustafa, "Samerra", **DİA**, Ankara, 2009, Cilt:37, ss.70-71
- Ebu'ı Fida, **Takvimü'ı Buldan**, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe, İstanbul, 2017
- el-Belazuri, **Fütuhu'ı Büldan**, (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002
- Günaltay, Mehmet Şemsettin, "Abbas Oğulları İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", **Bellekten**, Ankara, Cilt: 6, Sayı: 23-24, 1942, ss.177-205
- Güner, Ahmet, "Merdavic b. Ziyar" **DİA**, Ankara, Cilt:29, 2004, ss.178-179
- Güner, Ahmet, "Müttaki Lillah", **DİA**, Ankara, Cilt: 32, 2006, ss.940-944
- HaŐım, Őahin, **Orta Zamanın Türkleri Ortaçağ İslam Ve Türk Tarihine Dair Yazılar**, Yeditepe, İstanbul, 2011
- İbn Fakih el-Hemedani, **Muhtasarı Kitabül Buldan**, (Çev. Yusuf Ziya Yörükan), Ötüken Neşriyat, İstanbul,2013

- İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev. Ahmet Tekin), İlgı Yayınları, İstanbul, 2014
- İbn Havkal, **Sûrat el-Arz**, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014
- İbn Hurdazbih, **el-Mesalik Ve'l-Memalik** Kitabı, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2008
- İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**,(Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000
- İbn Miskeveyh, **Tecâribü'l Ümem**, (Çev. Kıvamedin Burslan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016
- İbn Tagrıberdi, **en-Nücumu'z Zahire**, (Çev. Ahsen Batur), Selenge, İstanbul, 2013
- İbn Tiktaka, **el-Fahri**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016
- İbnü'l Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**,(Çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınları, İstanbul,1989
- İstahri, **Kitabul Buldan** (Çev. Murat Ağarı) Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2015
- Kan, Kadir, "Vasık Billah", **DİA**, Ankara, 2012, Cilt 42 ss.548-549
- Kırkpınar, Mahmut, "Mütevekkil", **DİA**, Ankara, 2006, Cilt: 32, ss.212-214
- Kitapçı, Zekeriya, **Emeviler Devri Arap Irkçılığı Orta Asya'da İslamiyet ve Türkler**, Konya, 2015
- Kitapçı, Zekeriya, **Türkler Nasıl Müslüman Oldu**, Yedikubbe Yayınları, Konya, 2009
- Lewis, Bernard, **Ortadoğu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2016
- Merçil, Erdoğan, "Büveyhiler", **DİA**, Ankara, Cilt: 6, 1992, ss.496-500
- Mesudî, **Murûc ez-Zeheb**, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2005
- Özaydın, Abdülkadir, "Müntasır Billah" **DİA**, Ankara, Cilt:32, 2006, ss.24-25
- Özaydın, Abdülkadir, "Razi Billah" **DİA**, Ankara, Cilt:34, 2007,ss.489-490
- Özaydın, Abdülkerim, "Beridiler" **DİA**, Ankara, Cilt:5, 1992, ss.501-502
- Özaydın, Abdülkerim, "Mühtedi Billah", **DİA**, Ankara, Cilt:31, 2006, ss.527-528
- Özaydın, Abdülkerim, "Müstain Billah", **DİA**, Ankara, Cilt:32, 2006, ss.112-113
- Özaydın, Abdülkerim, "Seyfüddevle el-Hamdani", **DİA**, Ankara, Cilt:37, 2009, ss.35-36
- Özkuyumcu, **Nadir, İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları Ve İhşidiler**, İrfan Kültür Ve Eğitim Derneği Yayınları, İzmir,1996

Süleyman El Tacir, **Ahbar el-Sin Ve'l Hind**, (Çev. Ramazan Şeşen) Yeditepe, İstanbul 2012

Şeşen, Ramazan, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017

Turan, Osman, **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 2003, s.198

Yakubî, **Kitabul Buldan** (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2002

Yakut el-Hamevi, **Mu'cemü'l Buldan**, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017

Yıldız, Hakkı Dursun, "Beckem", **DİA**, Ankara, Cilt:5, 1992, ss.287-288

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler", **DİA**, Ankara, Cilt:1, ss. 1999, 31-48

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasilerde Emirü'l Ümeralığın Ortaya Çıkışı", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, Sayı:10-11 1979-80, ss.97-108

Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap", **DİA**, Ankara, Cilt: 3, 1999, ss.272-276

Yıldız, Hakkı Dursun, "Avasım", **DİA**, Ankara, Cilt: 4, 1999, s.112

Yörükan, Yusuf Ziya, **Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013

Zeydan, Corci, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016